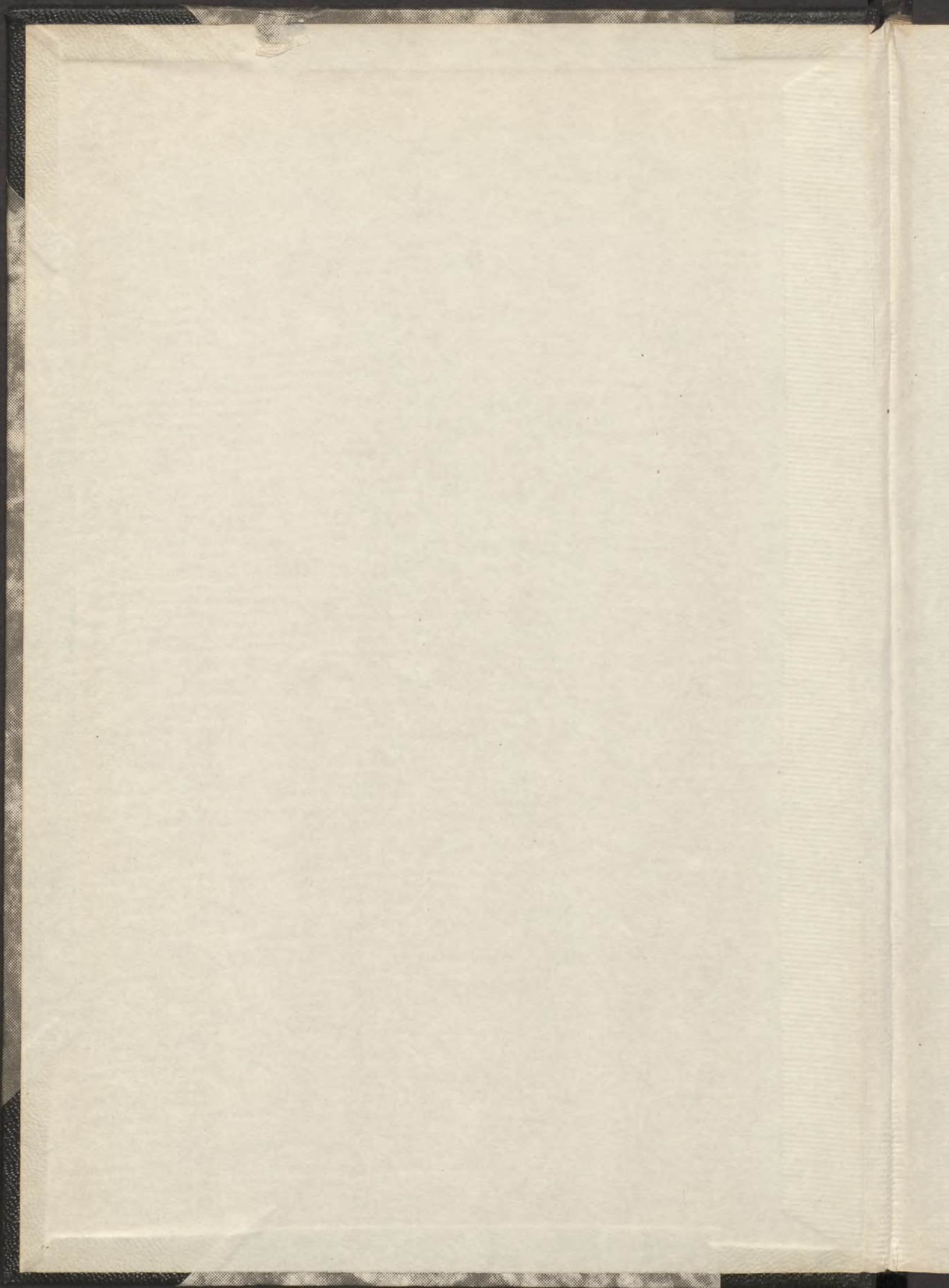
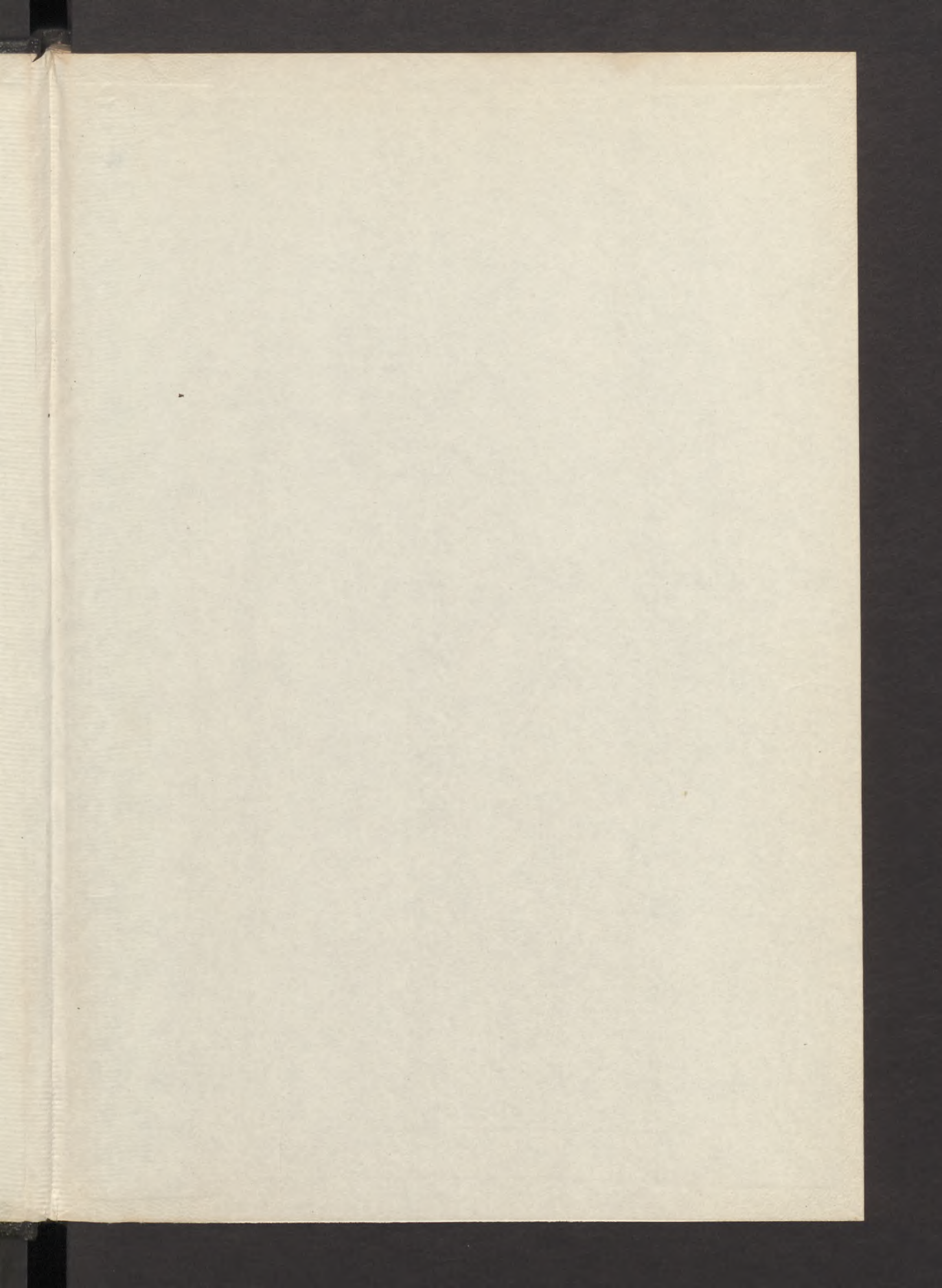

.....
236.129
.....

OSZK

I.
A

es
ti
is
g
se
v
g
k
k
b
m
h
z
p
n
V
t
t
v
g
n
f
k
v
m
v

n
é
s
f
i
g

MÚZEUMOK, KÖNYVTÁRAK, LEVÉLTÁRAK.

Írta: HÓMAN BÁLINT.

I. Történeti fejlődés. II. Közgyűjteményeink mai rendszere és a jövő feladatai. A) Múzeumok. B) Könyvtárak. C) Levéltárak (írta Szekfű Gyula). III. A magyarországi közgyűjtemények jegyzéke. IV. Irodalom.

I. Történeti fejlődés.

A közgyűjtemények létrejöttének körülményeit vizsgálva, a kiindulóponton egyéni törekvésekre és magánjellegű kezdeményezésekre bukkanunk. A történetileg kialakult múzeumok és könyvtárak kivétel nélkül s részben a levéltárak is egyéni vagy testületi (szerzetesi, káptalani, egyetemi stb.) jellegű *magángyűjteményekből* fejlődtek mai értelemben vett *közgyűjteménnyé*, vagyis szélesebb néprétegeknek hozzáférhető nyilvános jellegű intézetekké. Keletkezésük végső indítókai az *egyéni* tudásvágy, esztétikai érzék, kuriózumkedvelés és gyűjtőszenvédély. A közjelleg inkább kidomborodik a gyűjtemények egy másik, kisebb csoportjánál, hova a levéltárak túlnyomó része tartozik, lévén ezek egyes közhatóságok és hivatalok anyaggyűjteményei. Ez egy rokonvonás mellett azonban a levéltárak a múltban sokkal távolabb álltak a mai közgyűjtemény fogalmától, mint a magángyűjtemények. Eredetükben a levéltárak csak a hatósági, hivatalos személyeknek, illetőleg a tulajdonosnak hozzáférhető, gyakorlati célzatú hivatali és magánirattárak. Alapításuknál tisztán jogi és gazdasági szempontok érvényesültek. Keletkezésük indítókai a hatóságok és magánosok jogainak és vagyonának védelmére, a közigazgatás könnyítésére irányuló törekvés. Velük szemben a múzeális és könyvtári magángyűjteményeknél igen korán, többnyire már az alapításkor felismerhető, a közgyűjteményekre ma is jellemző tudományos és esztétikai szempontoknak érvényesülése és a nyilvánosság felé való, bár kezdetben igen lassú és csupán a kiváltságosok szűkebb körét kielégítő haladás, minek eredményeképpen a könyvtári és múzeális magángyűjtemények jóval hamarabb lettek a tudósvilág és a nagyközönség számára hozzáférhetőkké, mint a közhatóságok féltve őrzött levéltárai. Ezek a múzeumok és közkönyvtárak mintájára csak a legújabb korban fejlődtek a szó igazi értelmében vett közgyűjteményekké; szerepük tehát azok sorában — történeti értelemben — másodlagos. A modern közgyűjtemények egyenes ősei az egyéni kezdeményezésre visszavezethető könyvtári és múzeális magángyűjtemények.

Ókori gyűjtemények. A könyvek és műalkotások gyűjtésének és megőrzésének szokása egyidős az irodalommal és művészettel. A tudományos, szépirodalmi és művészi termelés mindig és mindenütt meglévő kultúrzsükségletet elégít ki s az általános kultúrshívnál emelkedésének, a tudományos és esztétikai kultúra fejlődésének kísérőjelensége. Tényleges szükségletről lévén szó, a termelés megindulával egyidőben jelentkeznek a fogyasztók: a könyvek és műtárgyak gyűjtői. A gyűjtés kezdetben rendszertelen és csupán az egyén tudásvágyának

és esztétikai kedvtelésének kielégítésére szolgál. Az első gyűjtők a maguk gyönyörűségére szereztek könyveket és műalkotásokat. Gyűjteményük tisztán egyéni célzatú, fennmaradásuk biztosítására senki sem gondolt s a szépben és okosban gyönyörködés nemes szenvedélyét nem mindig öröklő utódok korában gyakran, sőt rendszerint szétszóródott.

Ilyen természetű magánkönyvtárak voltak az ókori tudósok és írók, szónokok és tanítók könyvtárai, melyek közül a források nagy dícsérettel emlegetik Euripidész, Euklidész, Demoszthenész, Cicero, Atticus, Epaphroditosz és Tyrannio könyvtárait, mely utóbbinak gerincét Arisztotelész világhírű könyvtárának maradványai alkották. Állandóbb jellegű, maradandóbb gyűjtemények voltak a magángyűjteményekkel egyidős — kezdetben teljesen rituális jellegű — templomi könyvtárak s a templomok és más középületek díszítésére használt műalkotások gyűjteményei, amínókkal már az ókori Ázsiában és Egyiptomban, de különösen Görögországban találkozunk. A rendszeres gyűjtésnek, az összehordott anyag tudatos megőrzésének, gyarapításának és közhasználatra, illetőleg közszemléletre bocsátásának kora azonban csak a korlátlan központi hatalom kialakulásával következett el. Az első nagy és már céltudatosan felépített, állandó fennmaradásra szánt gyűjtemények alapítói az ókor nagy katona-monarchái voltak. Assziriában Assurbanipal, Egyiptomban II. Rhamses, görög földön szamoszi Polykratész, athéni Peizisztratosz, herakleiai Klearchosz, majd Nagy Sándor és utódai — a makedon királyok, a pergamoni Attalidák és az egyiptomi Ptolemaioszok — Rómában Julius Caesar, Augustus, Hadrián teremtik meg az első, igazi értelemben vett könyvtárakat és múzeális gyűjteményeket, felhalmozva és rendszerezve a hódító hadjáratok során zsákmányolt tudományos, irodalmi és művészeti anyagot s kiegészítve azt az udvaruk körül csoportosuló tudósok, írók és művészek alkotásaival. E gyűjtemények eredetükben egy-egy kiváló uralkodó magángyűjteményei, de fejlődésük későbbi fokán már a mai közgyűjteményekhez hasonló szerepet töltöttek be. Alexandriában és Pergamonban a könyvtárak (βιβλιοθήκη) a maguk százezrekre rugó papyrus és pergamen kézírataival szerves kapcsolatban voltak a mai tudós társulatok és egyben a tudósképző intézetek szerepét betöltő múzeumokkal (μουσεῖον); kutatóintézetei a tudósoknak, olvasóhelyiségei az írástudóknak. Rómában Julius Caesar tervei szerint Asinius Pollio valósította meg az első nyilvános könyvtárat, a parthus-háború gazdag zsákmányát Libertas templomában helyezve el. Később Augustus még két könyvtárat alapított, egyet a Palatinuson, a másikat Apolló templomában görög és latin osztállyal. Ezeken kívül több nagyobb nyilvános könyvtár volt a császári Rómában, hol a tudományos jellegű könyvtárak mellett fontos szükségletet elégítettek ki a császárkori fürdők népkönyvtár jellegű gyűjteményei.

A művészi alkotások rendszeres gyűjtésében Nagy Sándoré a kezdeményezés érdeme. Ő és pergamoni, egyiptomi utódai, majd a római hadvezérek és császárok következetesen halmozzák fel palotáikban, templomokban és középületekben a görög művészet remekeit. E gyűjtőszendély valósággal kifosztotta a leigázott Görögországot, de más részről létrehozta az első múzeális gyűjteményeket és új lendületet adott a lehanyaglott művészeteknek. Attalosz és Eumenész pergamoni királyoknak az attikai művészet remeikeiből összeállított gyűjteményével megvalósult a tudósok és művészek okulására szánt első művészeti múzeum, Rómában e téren Julius Caesar a kezdeményező, kinek tanácsára Asinius Pollio megnyitotta a népnek gazdag régiséggyűjteményét. Augustus császár barátja, Agrippa, már az összes antik művészeti emlékek állami tulajdonbavételét és rendszeres gyűjteménybe való egyesítését sürgeti, elsőnek ismerve el kifejezetten a múzeumügy rendezését közfeladatnak. Ha terve megvalósul,

létrejött volna a legnagyobb művészeti múzeumok egyike, mert Róma palotái és középületei ezidőben már telve voltak a klasszikus görög művészet ragyogó alkotásaival. A Kr. e. I. század óta az előkelő és vagyonos római polgárok — élükön a győzedelmes hadvezérekkel, majd a császárokkal — lázas szenvedéllyel gyűjtötték a görög és keleti műtárgyakat. Divatba jött a kiváló szobrászati remekművek másolatainak, majd a hellenisztikus befolyás nyomán történt művészeti fellendülés után az egykorú római művészek és iparművészek alkotásainak gyűjtése. A paloták, magánházak csak úgy, mint a császárság korában fantasztikus méretűvé nőtt középületek telve voltak a keleti, görög és római művészet remekeivel. A műgyűjtés még sem jutott el arra a fokra, mint a könyvgyűjtés. Agrippa figyelmeztetése nem keltett visszhangot s a műgyűjtés mindvégig az előkelők és jómódúak magánjellegű kedvtelése maradt; a gyűjtött műrekek a köz- és magánépületek, lakások, kertek és nyilvános terek díszítésére, a szem gyönyörködtetésére, az esztétikai vágyak kielégítésére szolgáló dísztárgyakul tekintettek. Spontán hatásuk nyilvánvalóan felismerhető a római művészet és iparművészet fejlődésében, de e hatás rendszerezésére, az anyag művészeti és tudományos szempontból való rendszerezésére és kihasználására komoly kísérlet nem történt.

A könyvtár- és múzeumügy történetében gazdag és virágzó korszakot jelöl Alexandria, Pergamon és Róma neve. E három városban öltött először testet kétezer év előtt a nagy nyilvánosság használatára rendelt közgyűjtemények eszméje.

A nagy lendülettel megindult fejlődés Róma bukása után megakadt. A korai középkor mozgalmában, a barbár betörések idején az ókor nagy gyűjteményei mind elpusztultak. A pergamoni könyvtár maradványaival bővült alexandriai könyvtár kincseit egyrészt arab tudósok és fejedelmek, másrészt buzgó keresztény szerzetesek mentették meg másolással, kivonatolással az utókor számára. Róma hagyományai századokon át csak az egykori birodalom keletén, Bizáncban éltek tovább. A nyugati császárság bukása után újra megindul a könyvek és műkincsek vándorlása, de most már nyugatról kelet felé. Ami nem esett áldozatává a barbár betöréseknek és belső harcoknak, ami a rombolás következtében nem került az anyaföld mélyébe, jórészt Bizáncba került, hol a császárok és az előkelők hódoltak régi görögök és rómaiak módjára a könyv- és műgyűjtés szenvedélyének. A VII. század óta azonban visszaesés állt be, ami a képromboló Leo császár idején kulminál. A könyvgyűjtés új lendületet vett a X. században a tudós hajlamú Makedón császárok — böles Leo, Konstantinosz — és a Komnénoszok korában. A bizánci magánkönyvtárak anyagának s a műkincseknek nagy része is a XIII–XIV. században a fővárost kizsákmányoló velenceiek, a latin császárság francia lovagjai s a görög könyveket összevásárló keleti és nyugati kereskedők révén szóródott szét a világban, más részük a török hódítás korában került piacra.

Középkori gyűjtők. Nyugaton a római császárok világhatalmi törekvéseit felelevenítő császárok: Nagy Károly és Nagy Ottó, a tudós hajlamú angolszász királyok: Athelstan és Nagy Alfréd, nálunk Nagy Lajos és Zsigmond udvarában élednek fel az ókori uralkodók könyvgyűjtő ambíciói. Bár a példa más keresztény uralkodók udvarában s a műveltebb főurak körében is követésre talált, a gyűjtőszenvédély tisztára egyéni indulat maradt s a tudománybarát uralkodó és főúr halálával rendszerint gyűjteményei is szétszóródtak az utódok nemtörődése és a központi hatalom elhanyaglása miatt. A középkori társadalom partikuláris szelleme, a feudalizmus kishatalmi rendszere és a világi kultúra színvonalra nem kedvezett a nagyszabású központi gyűjteményeknek, Erős köz-

ponti hatalom híján, de saját rendeltetése és hivatása következtében is a tudomány és művészet ügyének gondozását az egyház vette kezébe.

A római birodalom területén és szomszédságában a VI–X. század folyamán kialakult új, keresztény államokban a tudományos, irodalmi és művészi élet központjaivá a templomok, szerzetesházak, káptalanok, főpapi udvarok lettek s e papi közösségekben lobbant fel újra a kultúrember gyűjtőszenvédelye. Jeruzsálemben, Caesareában, Hippoban, Rómában és más főpapi székvárosokban már a II–IV. században gazdag templomi könyvtárakat találunk, de a rendszeres gyűjtés mégis a szerzetesek érdeme. A kolostorokban könyvtárak keletkeznek kezdetben jobbára theologiai művekből. A híresebb rendházakban — aminők Tours, Monte-Cassino, Bobbio, Canterbury, York, Clugny, Fulda, Reichenau, az ír kolostorok stb. — több száz kötetre rúgó könyvtárak gyűltek össze s minden rendháznak megvolt a maga kisebb-nagyobb könyvtára. Nálunk a pannonthalmi monostornak volt már a XI. században mintegy 80 kötetre rúgó, theologiai könyvtára. Mellette a pécsváradi és bakonybéli rendházak és az első esanádi püspök, Szent Gellért, könyvtáraitól tudunk. Szokásban volt, hogy a kéziratosokat a házak egymásnak másolás végett kölcsönadták s a kor felfogása szerint fontosabb munkák több száz példányban forogtak a szerzetesek és tanítványaik kezén. A szerzetesek figyelme természetesen fordult elsősorban a szent könyvek, a keresztény tudományok felé, de a hittudomány művelése és forrásainak összegyűjtése mellett gondot fordítottak a pogány mult emlékeire is. A klasszikus írók műveit a középkor tudós szerzetesei mentették meg az enyészettől és hagyták a renaissance tudósaira, százával másolva a kezükhöz jutott antik kéziratosokat. Az egyházi testületek könyvtáraiban a szentatyák, theologus tekintélyek és egykorú tudósok, írók művei mellett mindig ott látjuk a klasszikus ókor remekműveit is.

A XI–XII. század óta a káptalanok és főpapok is mind nagyobb figyelmet fordítanak a könyvek gyűjtésére. Hazánkban a XIII–XV. században nagyobb könyvtára volt az esztergomi főszékesegyháznak, a szepesi és pozsonyi társaskáptalanoknak, a veszprémi (1276), váradi és zágrábi székeskáptalanoknak. A főpapok közül Pál veszprémi (1276), Mutmér szepesi (1273), László esztergomi (1277) prépostok, Meskó veszprémi püspök (1340) könyvtáraitól tudunk. A káptalani könyvtárak a világi papság tudományos érdeklődése mellett a káptalani főiskolák tanulmányi céljait is szolgálták. A XII. század óta egyre-másra tűnnek fel az újonnan alapított egyetemek könyvtárai, melyek az egyetem tanárainak és hallgatóinak szellemi szükségletét elégítették ki.

A középkori könyvtárak kisebb részben magánszemélyek, túlnyomóan zárt testületek, kollektív személyek (szerzetesi, káptalani, egyetemi közösségek) magánkönyvtárai, de már magukban rejtik a későbbi nyilvános jellegű egyházmegyei és egyetemi könyvtárak csiráit.

Műalkotások gyűjtéséről oly értelemben, mint könyvgyűjtésről a középkorban nem beszélhetünk. A klasszikus művészet értékeléséhez és főleg annak utánzásához, továbbfejlesztéséhez szükséges magasabb kultúrával nem rendelkező fiatal népek nem vetettek ügyet az itt-ott birtokukba jutott, a nagy pusztulásból s a görög kalmárok kezéből megmenekült műalkotásokra. Ha gyönyörködtek is bennük és felhasználták lakásuk díszítésére; konzerválásukra, tartós megőrzésükre nem gondoltak. Esztétikai igényüket többnyire kielégítették a főleg nemesfém-ből, bronzból, csontból készült iparművészeti dísz tárgyak, aminőket a középkori uralkodók és főurak kincstárai garmadával őriztek és a használati tárgyak díszes kidolgozása. E tekintetben is az egyház járt elől jó példával. A római építőművészet legszebb alkotásait elfogadta saját hajlékául s a középkor azok hatása alatt alakította ki a maga sajátos egyházi eredetű és jellegű

építészeti stílusát. A pusztulásból megmenekült klasszikus művészi alkotások összegyűjtésére azonban az egyház nem gondolhatott, mert e műalkotások — csekély kivétellel — pogány istentiszteleti tárgyak, keresztény értelemben bálványok s ezért a templomok díszítésére felhasználhatók nem voltak. Az egyház ily körülmények közt — kezdettől fogva súlyt helyezván a templomok művészi feldíszítésére — új utat volt kénytelen törni s megalapítójává lett a kiindulóponton Róma, illetőleg Hellas művészetével érintkező, de mégis egészen új irányú, a keresztény eszmének és ízlésnek megfelelő középkori egyházi művészetnek, közvetve tehát az ebből fejlődött modern festőművészetnek és iparművészetnek is. Az új keresztény művészetnek alkotásai jórészen a templomok díszítésére használtatván fel, ezek egyrésze a középkorban a régi görög templomokhoz hasonlóan a szobrászati, festészeti és iparművészeti alkotások valóságos műgyűjteményévé fejlődött, századokon át egyedül töltve be a klasszikus ókor híres templomi és magángyűjteményeinek oktató és ízlésfejlesztő szerepét.

Renaissance-könyvtárak és műgyűjtemények. A kései középkorban a tudomány és művészet terén évszázadok óta kizárólagosan uralkodó keresztény egyházi gondolat mellett új tényező lép működésbe: az ókori kultúra írott és tárgyi emlékeinek intenzívebb tanulmányozása nyomán éledő klasszicizmus. A humanisták tudományos és esztétikai érdeklődése természetesen vonta maga után a gyűjtőszenvedély felébredését. A humanista tudósok tudományos érdekből kezdik felkutatni az antik emlékeket s ehhez képest gyűjtésük köre az ókorhoz viszonyítva lényegesen kibővül. A könyvek és művészi alkotások mellett az antikéletre világot vető mindennemű régészeti emléket — feliratos köveket, pénzeket, ipari készítményeket — is gyűjtenek. Az individualizmus, a humanista gondolat s a velejáró klasszikus műveltség térhódításával az egyházi és laikus társadalom számos tagja állt be a gyűjtők táborába. A XV–XVI. században a főurak, főpapok és fejedelmek — nálunk pl. Mátyásról nem is szólva, Zsigmond király, Vitéz János, Bakócz Tamás és Verancsics Antal esztergomi érsekek, Debrenthey Tamás és Janus Pannonius, Ozorai Pipo temesi bán, az idegenbe szakadt tudós Zsámboky János — valósággal versenyre kelnek a gyűjtés terén s Itáliában, majd az Alpeseiken innét is egész sora keletkezik a magángyűjteményeknek. A humanista gyűjtők élén a pápák és bíborosaik, Hunyadi Mátyás magyar király, az Esték, Mediciek és más olasz tartományurak, a spanyol és osztrák Habsburgok, mindannyian a korlátlan hatalom felé törekvő s azt lényegében meg is valósító abszolút monarchák haladtak, az antik világ óta hallatlan méretű könyvtárakat, köztük a vatikáni könyvtárat, a budai Corvinát, a firenzei Laurenzianát és páratlan műgyűjteményeket — a Vatikán, Laterán, Firenze és más olasz városok képműveit — hordva össze. Pártfogásuk alatt lendült a fejlődés legmagasabb csúcsáig a renaissance művészete, a klasszikus remekekkel egyértékű, sőt azokat felülmúló mesterművekkel gyarapítva a pápai és fejedelmi műgyűjteményeket. Az ő érdeklődésük fejlesztette az addig önfeláldozó szerzetesek tudós hivatásának tekintett kéziratmásolást virágzó üzletággá, utat törve a technikai sokszorosítás gondolatának.

A hitviták korának könyvtárak és műgyűjtése. A könyvgyűjtésnek a XV. és XVI. század folyamán új lendületet adott a könyvnyomtatás művészetének széles körben való elterjedése. A könyv most már nem volt drágaság, nem volt unikum és hovatovább minden művelt léleknek nélkülözhetetlen szükségleti cikké lett, aminek megszerzése már nem ütközött a kódexek korában sokaknak leküzdhetetlen anyagi nehézségekbe. Jótékonyan táplálta a könyvgyűjtés szenvedélyét a hitújítás és a nyomában kelt

hitvitázó láz is. A XVI. és XVII. században a hitviták tudományos megalapozására irányuló törekvés protestáns és katolikus részen egyaránt szorgalmas könyvgyűjtésre, új könyvtárak alapítására vezetett. A XVIII. század közepéig egész sora keletkezett az egyetemi és iskolai könyvtáraknak. Hazánkban is a XVI. és XVII. században alapították legnevezetesebb iskolai könyvtárainkat: a budapesti egyetemi könyvtár alapját képező nagyszombati egyetemi könyvtárat, a kassai és kolozsvári jezsuita főiskolai könyvtárakat, az esztergomi, győri székesegyházi papnöveldek, a komáromi és kőszegi bencés gimnáziumok, a debreceni, pápai, nagykőrösi, máramarosszigeti, sárospataki, nagyenyedi református, a pozsonyi, soproni, besztecebányai, eperjesi, brassói evangélikus és a kolozsvári unitárius fő- és középiskolák gazdag könyvtárait. A XVI. és XVII. században tűnnek fel az egyházi és iskolai könyvtárak mellett a középkori városok hivatali könyvtárainak helyébe lépő nyilvános jellegű városi könyvtárak és az első olvasóköri körök, melyeknek könyvtárai a mai közművelődési könyvtárak ősei. A városi könyvtárak Németországban a reformáció szabadkutatást hirdető eszmeáramlatának, főleg Luther idevonatkozó buzdításának hatása alatt rohamos fejlődésnek indultak, magukba olvasztva az egykori német szerzetesházak gazdag könyvtárait.

Míg a könyvgyűjtés terén a XVI–XVII. században Európaszerte élénk mozgalom észlelhető, a műgyűjtő törekvések ellanyhultak. A reformáció — a könyveket és művészi emlékeket, mint tudományos anyagot és esztétikai objektumot egységesen értékelő renaissance-szal szemben — gátat vont a tudományos és esztétikai vizsgálódás anyagának e két csoportja közé. A tudományok és a könyvkultúra terén a protestantizmus ösztönző erővel működött, a művészetek fejlődésében azonban visszaesést idézett elő. A protestáns gondolattal — mint egykor Bizáncban a képrombolás szellemével — nem fért össze a századokon át kizárólag egyházi, illetőleg katolikus vallási forrásokból táplálkozó és — minden klasszikus hatás ellenére — a renaissance virágkorában is egyházi természetű és célzatú remekművekben kulmináló művészetek pártolása. A képzőművészetek s velük együtt a műgyűjtő-törekvések a XVI. század óta a katolikus országokban élnek és fejlődnek tovább. A műgyűjtés terén a régi nyomon továbbhaladó Itália mellett a XVI–XVIII. században csak Francia- és Spanyolországban, Bajorországban és Ausztriában találkoznak számottevő törekvésekkel és eredményekkel. A protestáns országok közül a monumentális egyházi művészet helyében a polgári kisművészetet kifejlesztő Hollandiában van nyoma műgyűjtő törekvéseknek, de Németországban és Angliában csak később, a XVIII. század második felében ébrednek a műgyűjtés fontosságának tudatára. Az 1753-ban alapított British Múzeumban a művészetek még nem voltak képviselve.

Ritkaságtárak. A művészi érzék és érdeklődés elhanyagolása következtében a renaissance-ban felébredt és általánossá vált gyűjtőszenvédély új irányba — a raritások, kuriozumok felé — fordult. A XVI–XVII. században alakulnak ki Közép- és Nyugat-Európában a fejedelmi és főúri kincstárak mellett az úgynevezett ritkaságtárak (Raritätenkammer). E gyűjtemények alapja rendszerint a családi kincstár volt, hova a fejedelmek és főurak számos nemzedéken át nemesak aranyat, ezüstöt, drágakövet és ezekből készült tárgyakat, hanem mindenféle mesterséges és természeti érdekességet is felhalmoztak. Ezekben a családi fegyvertárral kiegészülő kincs- és ritkasággyűjteményekben zagyva összeviaskodásban gyűltek össze a különböző korból származó archeologiai emlékek, régi pénzek, iparművészeti tárgyak, különös ipari készítmények, bonyolult és újszerű technikai alkotások, természeti csodák és ritkaságok, tengerentúli növények, állatok,

kövületek, ásványok és néprajzi tárgyak, majd rendszeresebb állat-, növény- és ásványgyűjtemények is. A gyűjtés sokoldalúsága miatt, a főleg német földön divatos gyűjtemények rendszerezésére és széttagolására, már a XVII. században történtek kísérletek. Noha e ritkaságtárak a maguk korában s a renaissance műgyűjteményeihez viszonyítva hanyatlást jelentettek, a későbbi múzeális fejlődésben mégis fontos szerephez jutottak. Részük volt a modern múzeumtípusok kialakulásában.

Levéltárak. A könyv-, műalkotás- és ritkaságyűjtés nagyarányú fellendülésével egyidőben indul meg a korábban pusztán aktuális jogi és gazdasági szempontból értékelt levéltárak anyagának tudományos kiaknázása. Az úttörés érdeme e téren a humanistáké, akik elsőknek igyekeztek eredeti források alapján megírni nemzetük, tartományuk, városuk, illetőleg a pártfogó dinasztia történetét s akik elsőknek használták fel nagyobb mennyiségben okleveles forrásokat. Kezdeményezésük a vallásharcok és hitviták korában hálás talajra talált, mert a küzdő felek nem nélkülözhatték theologiai vitatkozásaikban a történelem fegyvereit. A XVI. és XVII. században egymásután nyíltak meg egy-egy a tulajdonos bizalmát bíró tudós előtt s a XVIII. században már rendszeresen aknáztattak ki az egyházi, főpapi, fejedelmi és családi levéltárak. Evvel megindult a közhatalósági, egyházi és magánirattárak lassú átalakulása tudományos célokat szolgáló levéltárakká.

Az abszolút fejedelmi hatalom és a közgyűjtemények. A kései középkorban nagy lendületet vett s a XVIII. századig állandóan emelkedő irányú fejlődés egyik fő mozgató tényezője az abszolút uralkodói hatalom volt. A gyűjtés eredményességéhez nem elegendő a lázas szenvedély, a következetes akarás és a szívós kitartás. Megfelelő anyagi eszközök, valamint a ritkaságok megszerzéséhez nem egyszer szükséges erőhatalom híján a legbuzgóbb gyűjtő törekvéseit is szűk korlátok határolják. Az abszolút uralkodó nem ismeri e korlátokat. Ha gyűjtemény-alapításra adja magát, szinte kimeríthetetlen anyagi forrásaival és akaratának érvényesítéséhez szükséges nyers erejével felfegyverkezve, mindeneknél eredményesebb gyűjtőtevékenységet fejthet ki. A gyűjteménygyarapításnak ez a majdnem korlátlan lehetősége magyarázza meg, miért voltak az ókor, a középkor és az újkor legnagyobb, legnevezetesebb könyvtárainak és műgyűjteményeinek alapítói az uralkodók s nem a tudósok, noha a kezdeményezés minden korban ez utóbbiak érdeme.

Az ókor leghíresebb gyűjteményei uralkodói kezdeményezésre létesültek s a magát istenség rangjára emelő korlátlan fejedelmi hatalom árnyékában nőttek nagyra. A középkorban az egyetemes keresztény gondolat erejével az egész keresztény világ fölött nem csupán lelki, hanem tényleges politikai hatalmat is gyakorló egyház feje és pappai voltak a tudomány és művészet irányítói, termékeiknek buzgó gyűjtői. A renaissanceban ismét a korlátlan hatalom megvalósítására törekvő fejedelmek lépnek előtérbe s a XVII–XVIII. században az isteni kegyelemre visszavezetett örökös uralkodói hatalom mindenhatóságát és korlátlanlanságát hirdető abszolút fejedelmek karolják fel világszerte a tudomány és művészet ügyét. Az újkori abszolutizmus nagy képviselői — a spanyol, francia királyok s a német-római császárok — és a maguk szűkebb határai közt, hasonló abszolút hatalomra törő német fejedelmek hordják össze a későbbi udvari, majd nemzeti közgyűjtemények alapjául szolgáló, nagyméretű magánkollektívákat. A francia Lajosok magánkönyvtárából és műgyűjteményeiből nőtt ki Európa legnagyobb nemzeti könyvtára és a Louvre múzeuma. Frigyes Vilmos, a nagy választófejedelem vetette alapját a berlini királyi és állami könyvtárnak, Nagy Frigyes a berlini művészeti múzeumoknak, I. Miksa bajor választófejedelem a müncheni királyi könyvtárnak, művészlelkű utódai a bajor főváros világhírű

műgyűjteményeinek. A XVII. és XVIII. században — I. Lipót, VI. Károly és Mária Terézia korában — fejlődnek nagyjelentőségű tudományos tárházakká a Habsburgok bécsi udvari gyűjteményei s a kisebb német fejedelmek könyvtárai és múzeális kollektói. Az uralkodók gyűjtőtevékenysége a példaadás erejével hatott környezetükre. Az uralkodóházak tagjai, az udvari életben és államkormányzatban résztvevő főurak és államférfiak közül igen sokan maguk is a gyűjtők sorába lépnek. Főpapok, tudós szerzetesek, protestáns prédikátorok, főúri politikusok és tudósok versenyre kelnek a könyvgyűjtés terén és számos nagyméretű magángyűjteményt alapítanak. Sajnos, hazánkban Mátyás királynak nem volt követője s az ő világhírű könyvtárának maradványai is szét-szóródtak a világba, közvetlen utódainak könnyelműsége és a török hódítás következtében. Történetünknek a XVI. században bekövetkezett szerencsétlen fordulata miatt az európai nemzetek modern kultúrfejlődését megalapozó, nemzeti irányú, abszolút monarchia nálunk nem alakulhatott ki s ennek következtében a nyugati országok nagy gyűjteményeihez hasonló udvari gyűjtemények sem keletkezhettek. Bár XVI–XVII. századi államférfiaink és tudósaink közt sok gyűjtő volt, egyebek közt Oláh Miklós, Pázmány Péter, Lippay György, az Illésházyak, Thurzók, Bethlen Gábor, a költő Zrínyi, Teleki Mihály, Rákóczi Ferenc, az örökös harcok és belső villongások, valamint a tudomány és művészet iránt intenzívebben érdeklődő nagy családok — a Zrínyiek, Rákócziak stb. — magszakadása miatt a külföldi főúri és főpapi gyűjteményekkel mérkőző, nagyobb magángyűjtemények sem létesülhettek.

A gyűjtemények nyilvánossága. A renaissance óta immár háromszázados fejlődés eredményeképpen a XVIII. század első felének magánjellegű tudományos könyvtáraiban, művészeti gyűjteményeiben, kincs-, fegyver-, érem-, régiség-, technikai és természetrajzi gyűjteményekre tagolódó ritkaságtáraiban, köz- és magánirattáraiban, iskolai, egyházi, városi és olvasóköri könyvtáraiban már felismerhetők a legtöbb mai közgyűjteménytípus életcsirái. E csirák továbbfejlesztése, a zárt vagy csupán korlátok közt használható könyvtáraknak és múzeális gyűjteményeknek nyilvánossá tétele, az egyes kiváltságos magánegységnek tudományos vagy esztétikai érdeklődését szolgáló gyűjteményeknek közgyűjteményekké való átalakítása a felvilágosodás korának érdeme.

Petrarca a klasszikus Róma példáján fellelkesedve, már a XIV. században szót emelt a könyvtárak közhasználatra való megnyitása mellett. Száz évvel később Medici Cosimo Firenzében megnyitja az első könyvtárat a nyilvánosságnak. Luther már fontos szükségletként szól a nagyközönség számára nyitva álló városi könyvtárakról s buzdítása nyomán Németországban több város alapít, jobbára a kiűzött szerzetesek szekularizált könyvtáraiból ily „nyilvános” könyvtárakat. E városi könyvtárak mellett a XVI. és XVII. században az egyetemi, sőt a fejedelmi könyvtárak — így a Vatikáni Könyvtár, a firenzei Laurenztiana, a bécsi udvari könyvtár stb. — is megnyílnak a tudós világ szűkebb nyilvánosságának, de használatuk mégsem vált általánossá. A könyvtárak és műgyűjtemények csak az udvar szempontjából megbízható, a tulajdonoshoz közelálló tudósoknak, íróknak, művészeknek és érdeklődőknek s ezeknek is csak bizonyos meghatározott napok szűken mért óráiban voltak hozzáférhetőek.

A XVII. században néhány korát megelőző, kiváló egyéniség igyekezett e bajon segíteni nyilvános jellegű könyvtárak alapításával. Itáliában a XVII. század első éveiben alapítja Borromeo Frigyes bíborosérsek a milánói Ambrosianát. Nem sokkal utóbb nyílik meg a római Angelica Könyvtár. Angliában ugyanez időben fejlesztette Bodley Tamás saját gazdag gyűjteménye beolvastásával nyilvános könyvtárrá az oxfordi egyetem kétszázéves tanulmányi könyvtárát. Franciaországban negyven évvel később (1643) Mazarin bíbornok

alapítja az első nyilvános könyvtárat, saját gyűjteményét a köz használatára bocsátva, Colbert pedig megnyitja a francia királyi műgyűjteményeket a művészeknek és iparosoknak, erős ösztönzést adva a képzőművészetek és a műipar kifejlődésének anélkül, hogy a gyűjtemények teljes megnyitására gondolt volna. Csak 1735-ben nyitja meg XV. Lajos — a használatot hetenként két napra korlátozva — a francia királyi könyvtárat s 1750-ben a Luxemburg-palota képtárát, a Garde Meubleben elhelyezett Cabinet de Raretés-t és a Cabinet des Armes-t az érdeklődőknek, XVI. Lajos pedig 1782-ben a Vaucansontól örökségképpen rászállt első technológiai múzeumot. Németországban Leibniz már a XVII. század végén szót emel a könyvtárak és múzeumok modern értelemben vett rendezése és nyilvánossá tétele mellett, de gondolatait csak 1735-ben kezdi megvalósítani a göttingai egyetemi könyvtárat alapító s azt ötven év alatt nagyszabású nyilvános tudományos könyvtárrá fejlesztő báró Münchhausen. A bécsi udvari könyvtárat VI. Károly császár 1726-ban nyitotta meg a tudósok nyilvánosságának.

A nyilvános könyvtár és általában a közgyűjtemény eszméje minde kísérletek és törekvések ellenére sem tudott általánosan érvényesülni. A gyűjtemények rendszeres használatát a kutatásnak, belépésnek hetenként pár órára való korlátozása és sokhelyt az anyag rendezetlensége, a céltudatos gyarapítás és szakszerű kezelés hiánya is akadályozta. A gyűjtemények közhasználatát gátoló akadályok csak részben vezethetők vissza a tulajdonosok szűkkeblűségére. Maga a közönség sem kívánta azok közhasználatra bocsátását. A kor átlagos kultúrája még nem érett meg a nyilvános könyvtári és muzeális gyűjtemény eszméjének befogadására és széles körben való érvényesítésére. Csak a XVIII. század második felében, a felvilágosodás eszméinek terjedésével változik meg a helyzet s a közgyűjtemények gondolata ez időben jut, Angliából kiindulva, Európaszerte megvalósuláshoz, bár német tudósok még a XVIII. és XIX. század fordulóján is panaszkodnak az ekkor már általában hozzáférhető könyvtárak néptelenségéről, az olvasók hiányáról.

Országos közgyűjtemények. Angliában — udvari gyűjtemények híján — a társadalom lépett sorompóba s 1753-ban a maga kollekciját nemzetére hagyományozó Hans Sloane végrendeleti kezdeményezésére a parlament elhatározta a mindjárt kezdetben három — könyvtári, kéziratári és természetrajzi — osztályra tagozódó British Múzeum létesítését. A nyilvánosságnak 1759-ben átadott s 1801-ben régészeti, 1823-ban külön botanikai osztállyal bővült British Museummal az első *nemzeti közgyűjtemény* valósult meg. Míg Európa többi országos gyűjteményei fejedelmi alapítások, a British Museum már alapításakor is nemzeti közgyűjtemény volt.

A felvilágosodás eszmeáramlatának hatása alatt álló fejedelmek a British Museum mintájára nemzeti (országos) és tartományi közgyűjteményekké kezdi fejleszteni saját udvari kollekcioikat. Nagy Frigyes a berlini, Mária Terézia és II. József a bécsi udvari gyűjtemények használatában liberális engedményeket tesznek és részletes katalógusok kiadásával könnyítik meg azok használatát. A nyomukban haladó német tartományi fejedelmek és főúri gyűjtők, kiknek száma a felvilágosodás korában rohamosan szaporodott — a tudomány, művészet, majd a romantika térhódításával a nemzeti érzés és lokálpatriotizmus felébresztésére törekedve — megnyitják könyvtáraikat és muzeális gyűjteményeiket a nyilvánosságnak. Sok magángyűjtő — Borromeo Frigyes, Bodley Tamás és Mazarin példájára — köztulajdonba bocsátja kollekciját, új közgyűjteményeket alapítva, vagy a meglevők anyagát gyarapítva. A zárt magánggyűjtemények, a kor kulturális szükségletét kielégítendő, lassanként nyilvános jellegű gyűjteményekké, országos, tartományi, városi könyvtárakká és múzeumokká alakul-

nak át s az anyaguk gyarapodásával országos jellegű könyvtárakká nőtt egyetemi könyvtárak nyilvánossága tágabb értelmezést nyer. Hasonló tendencia észlelhető az egyházi gyűjtemények fejlődésében is. A főpapi, káptalani és szerzetesi könyvtárak és muzeális gyűjtemények jórésze nyilvános jellegű egyházmegyei, káptalani és apátsági gyűjteménnyé alakul át.

Az évtizedek óta kialakulásban levő nemzeti közgyűjtemények fejlődésének erős lökést adott a francia forradalom. A forradalmi konvent a királyi és egyházi vagyont nacionalizálva, az udvari gyűjteményeket nemzeti tulajdonnak nyilvánítja s a rémuralom bukása után közhasználatba adatnak a francia királyok nagyszzerű magángyűjteményeiből alakult Bibliothèque Nationale és Musée Nationale (Louvre), valamint — a Vaucanson-féle múzeumnak és az Académie des Sciences technológiai gyűjteményének egyesítésével létrehozott — Conservatoire des Arts et Métiers. A magán- és egyházi vagyon lefoglalása és a napoleoni háborúk révén Párizsba került műtárgyak és egyéb muzeális emlékek egy részét pedig vidéki múzeumok alapítására használták fel.

A nyugateurópai fejlődéssel egyidőben, a felvilágosodás eszméinek hatása alatt vesz lendületet a magyarországi fejlődés is. Magyarország — éppúgy mint Anglia — híjával volt a fejedelmi alapítású országos gyűjteményeknek s ezért igen korán — két évtizeddel a francia királyi gyűjtemények nacionalizálása előtt — merült fel a nemzeti közgyűjtemények alapításának gondolata. A nagyszombati egyetem könyvtára 1770-ben nyílik meg a nagyközönségnek s négy évvel utóbb Kovachich Márton György már országos jellegű nyilvános könyvtárra fejlesztését sürgeti. E célból — a társadalom áldozatkészségére is appellálva — a nagyszombati könyvtárral egyesíteni óhajtja az esztergomi káptalan könyvtárát és bécsi mintára be akarja hozni a kötelespéldány-rendszert. Bár Kovachich terve nem valósult meg a maga egészében, a Pestre költözött Egyetemi Könyvtár — lényegesen meggyarapodva a felosztott jezsuita és pálos rendházak könyvanyagából s a számára királyi rendelettel biztosított kötelespéldányokból — rövidesen országos jellegű nyilvános könyvtárrá fejlődött. Gróf Batthyány József hercegprímás nagyarányú főegyházmegyei könyvtárrá fejleszti az esztergomi érseki könyvtárát. Klimó György püspök 1774-ben alapját veti a pécsi püspöki, gróf Esterházy Károly 1781-ben az egri érseki, Patachich Ádám 1784-ben a kalocsai székesegyházi könyvtárnak, gróf Batthyány Ignác 1798-ban a gyulafehérvári Batthyaneumnak. Mária Terézia és II. József korában a felvilágosodás eszméivel megismerkedett magyar főurak egész sora lép a gyűjtők sorába. Ezidőben keletkeznek a Grassalkovichok, Esterházyak, báró Bruckenthal műgyűjteményei, a Telekiek, Festetichek és gróf Apponyi Antal híres könyvtárai, melyek közül néhány nemsokára a nyilvánosságnak is megnyílt. Festetich Kristóf 1793-ban, Teleki Sámuel 1798-ban nyitják meg családjuk keszthelyi, illetőleg marosvásárhelyi hitbizományi könyvtárát a nyilvánosságnak. Kovachich 1791-ben újra sürgeti a nemzeti könyvtár alapítását s mivel az egyetemi könyvtárral nem boldogult, most már egy történelmi és jogtudományi társulat alapítását tervezi, mely rendszeresen gyűjtené a magyar vonatkozású nyomtatott és kéziratos irodalmat, valamint okleveleket. A társulat nem jött létre, de egy kiváló műveltségű főúr, gróf Széchenyi Ferenc — Kovachich buzdítására — maga valósítja meg ennek évtizedek óta propagált tervét. Széchenyi 1795-ben kezd Hungaricákat gyűjteni, könyvtárát 1796-ban megnyitja a tudósoknak s hat évvel később 1802-ben nemzetének ajándékozza, alapját vetve az angol és francia közgyűjtemények után időrendben harmadik nemzeti közgyűjteménynek. Az alapítójáról *Országos Széchenyi Könyvtárnak* nevezett magyar nemzeti könyvtár József nádor és az új intézményt gazdag

adományokkal tápláló rendi társadalom megértő támogatásával és az 1808. évi VIII. törvénycikk értelmében rövidesen a magyar föld és szellem mindennemű termékét gyűjtő *Magyar Nemzeti Múzeum* bővült. Az 1814-ben már három osztályra — a Széchenyi Könyvtáron kívül Érem- és Régiségtárra és Természetiek tárára — tagolódó Múzeum gyűjteményei a társadalom jóvoltából rohamosan meggyarapodtak s az 1836. évi XXXVII. törvénycikk alapján 1837 és 1847 közt felépült a British Museum palotájával egyidős monumentális hajléka.

A Nemzeti Múzeum és Egyetemi Könyvtár mellett a XIX. század első évtizedeiben főuraink jóvoltából több új közgyűjtemény alakult. Báró Bruckenthal Sámuel 1803-ban bocsátja városi köztulajdonba a róla elnevezett nagyszombati múzeumot. Gróf Teleki József és testvéreinek nagy adománya veti alapját 1826-ban a Magyar Tudományos Akadémia nyilvános könyvtárának. Egy évvel később gróf Apponyi Antal ajánlja fel apja nagyírú könyvtárát a nagylelkű adományt rideg zsugoriságból visszautasító Pozsony városának nyilvános könyvtár céljaira s ugyanekkor Kulesár István adománya veti alapját Komárom város könyvtárának. 1827-ben tesz nagyobb pénzalapítványt gróf Széchenyi Lajos a Nemzeti Múzeum javára, mely 1832-ben vásárolja meg Jankovich Miklós nagyírú könyv- és régiséggyűjteményeit. Csaplovics Lőrinc 1839-ben adományozza Árva vármegyének gazdag könyvtárát, gróf Kemény József és Sámuel pedig 1841-ben — Széchenyi Ferenc példájára hazájuknak ajándékozva gyűjteményeiket — megalapítják az Erdélyi Múzeumot.

A XVIII. és XIX. század fordulójának közkönyvtárai a régi fejedelmi és főúri, egyházi és iskolai könyvtárakhoz hasonlóan általános irányú tudományos könyvtárak. A múzeumok a renaissance műgyűjteményeire visszavezethető képzőművészeti és antik gyűjteménytárak, vagy a XVI—XVII. századi kincs- és ritkaságtárakkal rokon irányú és érdeklődésű — művészeti, archeológiai, érem-, fegyver-, természetrajzi és technikai (ipari) gyűjteménycsoportokra tagolódó, illetőleg e csoportok egyikét-másikat felölelő — gyűjtemények. A könyvtárak és múzeumok feladatainak köre a nyilvánossá tétellel kibővült, az anyag tudatos gyarapítása, rendszerezése és használatának megkönnyítése tekintetben itt-ott, különösen a könyvtáraknál — így Göttingában és a British Museum könyvtárában — fontos újításokkal is találkozunk, melyek a későbbi fejlődést irányítóan befolyásolták, de a közgyűjteményeket modern értelemben vett tudományos anyaggyűjteménnyé s a tudós munka műhelyeivé avató, gyorsított könyvtár- és múzeumtechnikai fejlődés még nem indult meg. A nyilvánosság legtöbbhelyt csak elvben volt meg. Az elavult kezelési rendszer, a gyarapításhoz szükséges céltudatos törekvés, az anyagi eszközök hiánya, az anyag hagyományos — inkább a műgyűjtő, mint a tudomány szempontjából kiinduló — csoportosítása és nem utolsósorban a gyűjteményeket saját birodalmuknak tekintő tisztviselők akadékoskodása megannyi gátja volt a szabad kutatásnak. S e tekintetben a következő évtizedek sem hoztak változást, sőt a XIX. század második évtizedétől bizonyos hanyatlás tapasztalható. Az anyag konzerválásának szempontjai túlságosan előtérbe nyomultak a tudományos szempontok rovására s noha pl. a szekularizált könyvtárak anyagából a XVIII. század végén lényegesen meggyarapodó német egyetemi könyvtárak közül nem egy igyekezett a göttingai rendszert meghonosítani, a kísérletek a XIX. század derekáig számottevő és tartós eredményre nem vezettek. A felvilágosodás korában köztudattá lett, hogy a nyilvánosságnak s főleg a tudományos kutatásnak nyitva álló közgyűjteményekre s ezek rendszeres fejlesztésére szükség van és hogy ezek fenntartása és fejlesztése, a könyvtár- és múzeumügy gondozása — akárcsak az oktatásügyé — a közhatóság feladata, de e tudatnak reális valósággá érlelése egy későbbi korszakra maradt. A közgyűjtemények

fejlődésében egyelőre a romantika és liberalizmus eszmeáramlatai és a tudományos gondolatától távol álló törekvései érvényesültek, az eddigi fejlődésben ismeretlen, új gyűjteménytípusokat alakítva ki.

Nemzeti könyvtárak és oklevélgyűjtemények. A XV—XIII. századi könyvtárak — ideértve az angol nemzet közgyűjteményéül alapított British Museum könyvtárát is — a tudomány egyetemes érdekeit tartották szem előtt. Ha a dolog természetéből következőleg különös súlyt helyeztek is a hazai könyvanyag beszerzésére, speciálisan nemzeti könyvtáraknak nem tekinthetők. A kifejezetten nemzeti irányú gyűjtésre hivatott országos és tartományi könyvtárak — így az Országos Széchenyi Könyvtár és az Erdélyi Múzeum Könyvtára — alapítása, illetőleg a korábban egyetemes irányú udvari könyvtáraknak ilyenekké való átalakítása a XVIII. és XIX. század fordulóján az ébredő romantika kísérőjelensége. A tudomány egyetemes szempontjaiból kiinduló, általános irányban gyűjtő s a kutatást — legalább elvben — minden eszközzel elősegítő, anyaguk közhasználatát mindinkább megkönnyítő egyetemi könyvtárakkal szemben e nemzeti könyvtárak speciális szempontból kiindulva, a nemzeti kultúra mindennemű írott és nyomtatott emlékének gyűjtésére törekszenek s bár anyagukat átengedik a kutatásnak, fokozott figyelmet fordítanak a muzeális emlékként kezelt könyvek és iratok konzerválására.

A történettudományi szempontok mellett a nemzeti mult iránt kelt romantikus érdeklődés ösztönzött sok magángyűjtőt oklevelek és egyéb írott történeti emlékek gyűjtésére. E magánoklevélgyűjtemények lettek alapjává a közkönyvtárak levéltári osztályainak, minálunk például Jankovich Miklós, Horváth István, gróf Kemény József és mások oklevélgyűjteményei az Országos Széchenyi Könyvtár és az Erdélyi Múzeum kebelében kialakult levél- és kéziratáraknak. Ez oklevélgyűjtemények a maguk esetlegesen összegyűlt, vegyes anyagával kezdetben a régi ritkaságtárakkal rokon muzeális gyűjtemények voltak, szemben a hivatalos és magánirattárakból szervesen kifejlődött tulajdonképeni levéltárakkal.

Történeti múzeumok. Ereklýtárak. A nemzeti könyvtárakhoz hasonlóan a romantikában éledő nacionális szellem hozta létre — az általános érdeklődésű (könyvek, természetrajzi, antik, régészeti és egyéb anyag gyűjtésével is foglalkozó) angol típusú nemzeti múzeumokkal szemben — elsősorban vagy kizárólag a nemzeti mult emlékeit, a közép- és újkor értékes történeti maradványait, nagy nemzeti hősök emléktárgyait gyűjtő, német típusú nemzeti múzeumokat. A kezdeményezés e téren is a magángyűjtőké, akik a romantikus eszmék hatása alatt s a féltve őrzött családi ereklyék gyűjtésének régi szokását utánozva, fogtak a nemzeti mult kegyeletes emlékeinek összegyűjtéséhez. Ezek a magángyűjtemények lettek alapjává a kultúrhistóriai emlékeket gyűjtő „nemzeti” múzeumoknak. Németországban báró Aufsess veti alapját köztulajdonba bocsátott magángyűjteményével a nürnbergi Germán-Múzeumnak. Franciaországban Sommerard marquis alapítja 1833-ban a Hotel de Cluny kultúrhistóriai múzeumát s ugyanez időben hordta össze nálunk is Jankovich Miklós a Magyar Nemzeti Múzeum számára 1832-ben megvásárolt történeti emlékgyűjteményt, mely alapjává lett a Régiségtár történelmi gyűjteményének. A XIX. század derekán német földön és másutt is számos ilyirányú tartományi múzeum keletkezett — köztük a müncheni, a drezdai, a zürichi múzeumok, nálunk a jászberényi Jász-Múzeum (1873), a sepsiszentgyörgyi Székely-Múzeum (1875) — s Európaszerte szokásba jött a kegyeletes nemzeti és provinciális, utóbb egy-egy kiváló egyéniséget érintő emlékeknek a gyűjtése. E kultúrhistóriai gyűjtemények — nem is szólva az egészen speciális emlék-

múzeumokról és ereklyetárakról, aminők pl. nálunk az aradi Szabadságharc Ereklyemúzeum, a ceglédi Kossuth-Múzeum, vagy a Magyar Nemzeti Múzeum kebelébe tartozó Erzsébet Királyné Emlékmúzeum — kezdetben mind a mult iránti kegyelet és a nacionális érzés ébrentartását szolgáló és sok tekintetben a régi ritkaságtárakra emlékeztető történelmi emléktárak voltak minden tudományos rendeltetés nélkül s bár tudományos múzeummá való átalakulásuk folyamatban van, e jellegüket máig megőrizték.

Közművelődési könyvtárak. A liberalizmusnak a társadalmi szabadságokról, nevezetesen a művelődési (oktatási) és egyesülési szabadságról vallott felfogásában lelt éltető talajra a szélesebb néprétegek művelésére hivatott közművelődési könyvtár gondolata. A XIX. század harmadik évtizede óta Európaszerte megfigyelhető a korábban egész szórványosan jelentkező egyesületi könyvtárak s az egyenesen könyvtárak fenntartására hivatott társadalmi egyesületek, olvasóköri és könyvtáregyesületek rohamos szaporodása. E társadalmi egyesületek voltak — a népkönyvtárügyet korán állami, illetőleg községi gondozásba vevő néhány állam, így Anglia (1850), az Észak-Amerikai Egyesült Államok (1851), Szászország (1874) kivételével — világszerte egészen a legújabb időkig a közművelődési és népkönyvtárügy egyedüli gondozói. Hazánkban Széchenyi István adott példát a Nemzeti Kaszinó könyvtárának alapításával (1827) ily kaszinói, társulati könyvtárak és olvasóköri alapítására. A mult század harmincas éveiben sok vidéki városban és községben alakultak társaskörök, kaszinók, olvasóköri és gazdaegyletek, melyekhez a negyvenes években az iparosköri hosszú sora járult. E társulati könyvtárak voltak nálunk az első közművelődési vagy népkönyvtárak. Számuk a kiegyezés utáni két évtizedben rohamosan meggyarapodott s a népkönyvtárügynek a századfordulón történt állami megszervezéséig a maguk társadalmi erőforrásaira támaszkodva egyedül töltötték be a közművelődési könyvtárak szerepét.

Gyakorlati szakmúzeumok. A liberalizmus szellemi hatására vezethető vissza a szakoktatással kapcsolatos gyakorlati célzatú gazdasági (technikai, iparművészeti, ipari, kereskedelmi, közlekedési, mezőgazdasági) szakmúzeumok új típusának kialakulása is. A működés szabadságát s vele a szabad versenyt hirdető liberális gazdaságpolitika új iparos-típust teremtett. A célbeli nevelés és a céhek kebelében dívó állandó nemes versengés ösztönző és ízlésfejlesztő hatását nélkülöző, magukra utalt iparosok azonban képtelenek voltak az egykori céhmesterekre jellemző ízléses és művészi alkotásokra. Az ipari termelés színvonala és vele a közízlés hanyatlásnak indult, minek következtében az állam volt kénytelen az iparosnevelés ügyét kezébe venni. Az új szakoktatási rendszer egyik főszeközévé — Colbert példájára — a muzeális szemléltetést avatták. A francia királyok technikai és ipari gyűjteményeiből nyilvános múzeummá fejlesztett Conservatoire des arts et métiers-t I. Napoleon állította az iparosnevelés szolgálatába, kapcsolatot teremtve közte és az 1806-ban alapított technológiai ipariskola közt. Angliában az 1851. évi világkiállítás gyakorlati tapasztalatain okulva, 1852-ben vetették alapját a South Kensington-Múzeumnak, egyesítve benne a szabadalmi hivatal, a bányász- és hajóépítő iskolák, valamint több más kisebb intézmény technológiai anyagát és megvalósítva az első rendszeres iparművészeti gyűjteményt. Az ipari termelés művészi színvonalának emelésére irányuló törekvés Európaszerte megnyilvánulván, a South-Kensington-Múzeum iparművészeti osztályának alapítását nyomon követte a kontinentális államok többnyire iparművészeti iskolával kapcsolatos önálló iparművészeti múzeumainak — köztük 1873-ban az Országos Iparegyesület kezdeményezésére létesült és öt évvel később állami kezelésbe vett Országos Magyar Iparművészeti Múzeumnak alapítása, ami az

anyag rokonsága miatt sokhelyt a kultúrhistóriai gyűjtemények megbénulására, sőt — mint 1881-ben a Magyar Nemzeti Múzeum kultúrtörténeti anyagának önkényes átengedésekor nálunk is történt — nem egy esetben azok megsemmisítésére vezetett. Németországban az ipari és technikai iskolák mellett mindenütt tanulmányi gyűjtemények keletkeznek, melyek utóbb nagyarányú ipari és technológia múzeumokká fejlődnek. Nálunk az Országos Magyar Iparegyesület 1879-ben alapítja meg a technológiai ipariskolával kapcsolatos Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeumot, miután a M. Nemzeti Múzeum Kézműtani gyűjteménye 1870-ben feloszlatott. Az iparművészeti és technikai (ipari) múzeumok mellett — mely utóbbiak kulminációja az 1903-ban alapított grandiózus müncheni Deutsches Museum — egész sora keletkezett a XIX. században a hasonlóképpen gyakorlati célzatú, a gazdasági, technikai és szociális nevelés szolgálatában álló kereskedelmi, közlekedési, tengerészeti, mezőgazdasági, közegészségügyi, pedagógiai, haditechnikai stb. szakmúzeumoknak, aminők nálunk az 1923-ban feloszlott Országos Tansermúzeum (1877), a M. Kir. Kereskedelmi Múzeum (1890), az európai értelemben is mintaszerű M. Kir. Mezőgazdasági Múzeum (1896), a Közlekedési Múzeum (1896), a legutóbbi Népegészségügyi Múzeummá átalakult Társadalmi Múzeum és a Hadtörténelmi Múzeum (1920).

Tudományos szakkönyvtárak és szakmúzeumok. A romantika és liberalizmus szellemi mozgalmainak közvetlen hatása alatt kialakult új gyűjteménytípusok a XIX. század legsajátosabb termékei, a közgyűjtemények mult századi fejlődését mégsem ezek determinálják. A nacionális gondolat, a közművelődés és a gyakorlati szakoktatás szolgálatában álló közgyűjtemények csak mellékhatások voltak és mindvégig azok is maradtak. Mellettük — ha fejlődésében néhány évtizeden át stagnált is — erős törzsként élt tovább s a XIX. század derekán rohamos fejlődésnek indult a könyvtári és muzeális közgyűjtemények történetileg kialakult típusa. A negyvenes években megindult s a század második felében fellendült új irányú fejlődés jellemző sajátosságai: az egykorú tudományosság természettudományos empirimnusában gyökerező specializáló iránynak megfelelő differenciálódás; az esetlegesen gyarapodó és fogyatékosan rendszerezett régi gyűjteményeknek az empirikus kutatást szolgáló rendszeres tudományos anyaggyűjteményekké való átalakulása s az addig passive értelmezett nyilvánosságról a szó legtágabb értelmében vett nyilvánosságra való áttérés.

Az általános irányú gyűjtemények mellett feltűnnek a speciális irányú szakgyűjtemények. Az egyes szaktudományok művelésére hivatott és az egy szakmabelieket külön társadalmi közösségben egyesítő társulatok, a különleges szakképzettséget igénylő hivatalok és intézmények s a szakiskolák mellett a szakmabeliek különleges érdeklődését kielégítő szakkönyvtárak keletkeztek, melyek az állandóan keresett standardművek mellett az általános irányú könyvtárakban fel nem lelhető speciális szakmunkákat gyűjtik. Nyugaton a XIX. század derekán és második felében egész sora keletkezett az e fajta szakkönyvtáraknak, melyek egy része utóbb nyilvános szakkönyvtárrá fejlődött. Hazánkban az első szakkönyvtárak az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (1837), a Kir. Magyar Természettudományi Társulat (1841), a Királyi Orvosegyesület (1842), a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (1851) és a később műegyetemmé fejlődött József-ipartanoda (1846), ma már nagyarányú nyilvános szakkönyvtárrá nőtt gyűjteményei voltak. A kiegyezést követő évtizedekben azután egész sora keletkezett a miniszteriális, hivatali, intézeti, főiskolai és egyesületi szakkönyvtáraknak, melyek közül a Magyar Országgyűlés Főrendi- és Képviselőházának Könyvtára (1868), a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára (1867), a Fővárosi Statisztikai Hivatal Könyvtárából (1872) kifejlesztett Fővárosi

Könyvtár, a M. Kir. Földtani Intézet Könyvtára (1876), az Iparművészeti Múzeum Könyvtára (1874), a Technológiai Iparmúzeum Könyvtára (1881) országos jelentőségű nyilvános szakkönyvtárakká fejlődtek. E szakkönyvtárak alapításával és fejlődésével párhuzamosan a korábban általános érdeklődésű tudományos könyvtárak egy része is szűkebbre szabja a maga gyűjtésének körét. Különösen észrevehető ez a tendencia az egyetemi könyvtáraknál, melyek — finenciális és technikai okok által is kényszerítve — mindinkább az egyetemen képviselt tudományzakokra korlátozzák gyűjtésüket, a szakfőiskoláknak és szakintézményeknek engedve át az ott képviselt tudományok, főleg az alkalmazott tudományok irodalmának gyűjtését. Hasonlóan alakul a helyzet az irodalom és különösen az időszaki sajtó termelésének fokozatos és nagyarányú növekedésével anyagukban rendkívül meggyarapodott nemzeti (országos) könyvtáraknál, melyek — a nagy nemzetek anyagi javakban bővelkedő könyvtárainak kivételével — csupán a hazai irodalom minél teljesebb összegyűjtésére törekedve, a szaktudományok teljes irodalmának gyűjtésében nem versenyeznek az egyetemi és szakkönyvtárakkal. A tudományos könyvtárügy terén ilyképen az munka- és költségmegosztás elve érvényesült s a tudományok specializálódásával párhuzamosan megtörtént a gyűjtési körök hallgatólagos szabályozása.

A könyvtárakhoz hasonlóan a muzeális gyűjteményeknél is bekövetkezett a differenciálódás a tudományos szempontok fokozottabb érvényesülése következtében, ami a speciális szakképzettséget igénylő szakszerű vezetés elvét juttatta diadalra. A múlt század második felének új múzeumtípusa a tudományos szakmúzeum.

A képzőművészet emlékeit esztétikai szempontból gyűjtő régi műgyűjtemények mellett feltűnnek a művészettörténeti szempontból gyűjtött és rendezett kép- és szobortárak, az antik plasztika remekait másolatban gyűjtő és szemléltető gipszgyűjtemények, a XIX. században megszületett új tudományok anyagát összehordó prehistoriai, néprajzi, hadtörténeti, őslénytani, földtani és más szakmúzeumok. A XIX. század vége felé megindul a korábban gyakorlati célzatú technológiai, iparművészeti és egyéb szakmúzeumok, valamint a nemzeti érzést szolgáló kultúrhistóriai múzeumok tudományos szakmúzeummá való átalakulása s ezzel karöltve az anyagukban rokon és most már azonos — fejlődéstörténeti — rendszerezésre törekvő iparművészeti és kultúrhistóriai múzeumtípusok egymáshoz való közeledése, ami végül is összeolvadásukra fog vezetni.

Az egyetemes múzeumok differenciálódása. Ugyane specializáló folyamat eredménye volt az egyetemes érdeklődésű, összefoglaló múzeumok — így a British Museum, a Vatikáni gyűjtemények, a bécsi és más német udvari ritkasággyűjteményből fejlődött múzeumok —, valamint az itáliai műgyűjtemények osztályokra, majd külön szakmúzeumokra való tagolódása. Ez a folyamat következett be Magyarországon is, hol a tudományos szakmúzeumok hálózata nem alakult ki teljesen, mert a Nemzeti Múzeum tag keretei közt minden szaktudomány anyaggyűjteménye hajlékot talált. Így a Nemzeti Múzeum keretében alakult ki első képtárunk, gipszgyűjteményünk, technológiai és néprajzi múzeumunk. A gyűjtési kör kibővülésével azonban bekövetkezett az eredetileg egységes vezetés és tudományos irányítás alatt álló intézet differenciálódása. Az eredetileg csak két, 1814-ben három osztályra (könyvtár, régiségtár, természeti tár) tagolódó intézet 1870-ben már nyolc osztályra oszlik (könyvtár, érem- és régiségtár, képtár, néprajzi tár, állat-, növény- és ásványtár, kézműtani gyűjtemény). A következő harminc év alatt azután e szakosztályok — ha formailag nem is — tudományos értelemben önálló, szakszerű vezetés alatt álló intézetekké fejlődtek, mint több autonómiához jutva. Egyidejűleg tovább folyt a differenciálódás. Az Országos Széchenyi

Könyvtár négy osztályra (nyomtatvány-, hírlap-, kézirat- és levéltárra), a Régiségtár háromra (érem-, régiség- és kultúrtörténeti osztály) tagolódott. A Képtár alosztályaként kialakul az arcképgyűjtemény, az Ásványtár kebelében a különálló Őslénytár. Az egykor összefoglaló, egyetemes múzeumként alapított Magyar Nemzeti Múzeum adminisztratív kötelekkel egybekapcsolt szakmúzeumok csoportjává alakult át, melyek szétválása csak a materiális eszközök (pénz és megfelelő helyiségek) és a személyzet hiánya miatt nem következett be, noha annak minden belső előfeltétele adva volt. Az osztályok önállósulásával egyidőben mégis bekövetkezett egyes osztályok kiválása. A Kézműtani gyűjtemény technológiai szakmúzeumokban nyert elhelyezést. A kultúrhistoriai gyűjtemény anyagának legbecsesebb része 1881-ben az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, a Képtár arcképsorozata az 1885-ben létesített Történelmi Arcképesarnok gyarapítására használtatott fel s a Képtár 1903-ban mindenestül kiválik az anyaintézetből, hogy az újonnan alapított Országos Magyar Szépművészeti Múzeumba olvadjon. Ez a differenciálódás céltudatos és egységes múzeumpolitikai koncepció hiányában — sajnos — nem történt kellő tervszerűséggel. A természetrajzi gyűjtemények, melyeknek elsősorban kellett volna kiválni, továbbra is a Nemzeti Múzeum szervezetében maradtak meg; viszont az egymással rokon történelmi, régészeti és művészeti gyűjtemények teljesen szétválasztattak egymástól, anélkül, hogy gyűjtési körük és további rendeltetésük pontosan szabályoztatott volna. E tervszerűtlenség következtében súrlódási felületek keletkeztek a Nemzeti Múzeum Régiségtára, Néprajzi Tára, az Iparművészeti Múzeum és a Szépművészeti Múzeum közt, melyeknek eltüntetésére a nemzeti nagy közgyűjteményeket egybefoglaló új autonóm szervezetünk, az 1922. évi XIX. törvénycikk által létesített *Országos Magyar Gyűjteményegyetem* van hivatva.

Provinciális múzeumok és könyvtárak. Az általánosan érvényesülő specializálódás eredménye volt a provinciális múzeumok új típusa is, mely — ellentétben a német típusú nemzeti múzeummal rokon korábbi, kegyeleti célzatú típussal — egy szűkebb territoriális körzet (kerület, megye, vidék, város stb.) speciális helyi emlékeinek gyűjtésére és tudományos rendszerezésére törekszik. Területi, helyi jellegük következtében e provinciális múzeumok — az angol típusú nemzeti múzeumokhoz hasonlóan — sokoldalúak, de mindegyiknek megvan a maga szaktudományos jelentősége, gyűjtésüknek súlypontja rendszerint az illető vidék vagy territorium specialitására esvén. Vannak túlnyomóan régészeti, vannak — különösen nálunk — túlnyomóan néprajzi és más irányú vidéki múzeumok. E provinciális múzeumok jórészen társadalmi alakulatok. Alapjukat rendszerint egy-egy helyi gyűjtő áldozatkészsége vetette meg, máskor tartományi, kerületi, vármegyei, városi régészeti, történelmi, természetrajzi társulatok vagy egyenesen múzeumalapításra és fenntartásra létesült múzeumegyletek alapításai. Németországban a XIX. század negyedik évtizede óta számos ily társadalmi egyesülés alapult és hozott létre múzeumokat. Nálunk a kiegyezést követő időben jött divatba a helyi régészeti és történelmi társulatok, majd a speciális múzeumegyletek alapítása. Mult századi vidéki múzeumaink túlnyomórészen — így a nagyszebeni (1849), pozsonyi (1856) és temesvári (1873) természetrajzi gyűjtemények, valamint a gyulai (1865), pozsonyi, nyíregyházi (1868), nagyváradi (1871), temesvári (1872), székesfehérvári, máramarosszigeti (1873), kassai (1876), tiszafüredi (1877), dévai (1880), aradi, poprádi (1881), felkai, magyaróvári, rimaszombati, zombori (1882), gyulafehérvári, komáromi, soproni (1886), szabadkai (1890), aranyosmaróti, balassagyarmati, szatmárnémeti (1891), esztergomi (1894), váci (1896), szentesi

(1897), ipolysági, keszthelyi (1898), békéscsabai, miskolci, szombathelyi (1899) múzeumok — ily egyesületeknek köszönhetők létrejöttüket. Városi alapítású múzeuma csak Budapestnek (1887), Szegednek (1886) és Besztercebányának (1889) volt, míg a szekszárdi és sümegi múzeumok, a XIX. század elején alapított vidéki közgyűjteményekhez hasonlóan, maecenas-hajlamú magánegyének — gróf Apponyi Sándor, illetőleg Darnay Kálmán — köztulajdonba adott magángyűjteményeiből alakultak ki.

Vidéki múzeumaink és könyvtáraink fejlődésében fordulópontot jelöl a Wlassics Gyula kultuszminiszter által 1897-ben életrehívott, 1922-ben állampénzügyi okokból felosztatott *Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és Főfelügyelőségének* megalapítása. A múzeum- és könyvtárügy rendszeres állami felügyelet alá került és állami támogatással rövidesen kiépült a provinciális múzeumok és közművelődési könyvtárak (népkönyvtárak) országos hálózata. A múzeumi és könyvtári gondolat rohamos térhódításával a vidéki törvényhatóságok — így Kecskemét (1897), Pécs (1898), Nagybánya (1899), Selmecbánya (1901), Debrecen (1902), Kiskunfélegyháza (1902), Hódmezővásárhely (1905), Veszprém (1908) városok, Nyitra (1900), Szatmár (1901), Sáros (1903), Veszprém (1902), Trencsén (1911) vármegyék — sorban alapítják meg többnyire közkönyvtárral kapcsolatos városi és vármegyei múzeumukat s az egyesületi gyűjtemények — így a nagyszombati könyvtár, az aradi, miskolci, nyíregyházai, pozsonyi, soproni, szabadkai, székesfehérvári, szentesi múzeumok — törvényhatósági, vagy — mint a kassai — állami kezelésbe vették át.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége — az eredeti koncepció szerint — szoros kapcsolatban állt és működött az országos közgyűjteményekkel, elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeummal és a budapesti Egyetemi Könyvtárral. Együttműködésük a Tanács és Főfelügyelőség személyi összetételében jutott kifejezésre. Idővel azonban ez a személyi kötelékeken alapuló kapcsolat meglazult.

A népkönyvtárakkal egy adminisztratív szervezetben egyesült provinciális múzeumok elszakadtak az irányításukra hivatott nagy közgyűjteményektől, kikapcsolódtak a tudományos munkaközösségből és egyoldalúan közművelődési irányba fejlődnek. Mivel azonban közművelődési feladatainak, népnevelő hatásának csak a tudományos alapon álló múzeum tud megfelelni, a tudományos szempontok mellőzése miatt több vidéki múzeumunk — akárcsak a német Volks- und Heimatsmuseumok egy része — a régi ritkaságtárakra emlékeztető kores intézménnyé fejlődött vissza. Emellett a túlhajtott lokálpatriotizmus és jogsíratlan egyéni ambíciók eredményeképpen nem egy fejlődésre képtelen, apró zugmúzeum keletkezett, melyeknek fenntartását és más életképes intézmények rovására való fejlesztését sem tudományos, sem közművelődési szempontok nem indokolhatják.

Levéltárak. A szakkönyvtári és szakmúzeumi rendszer kialakulásával egy időben történt meg a történeti kutatásnak bizonyos korlátok közt már korábban megnyílt közhatósági és egyéb levéltáraknak a modern tudomány igényeinek megfelelő átrendezése, történettudományi anyaggyűjteményekké való fokozatos átalakulása. A forradalmi konvent határozatával Párizsban összpontosított levéltári anyagot I. Napoleon 1809-ben egyesíti a francia állami levéltárban, mely a mellette 1826-ban felállított École National des Chartes-tal mintaképévé lesz a tudományos szempontok szerint rendezett s a kutatók állandó használatára nyitva álló levéltári gyűjteményeknek. Angliában 1837-ben szervezik át az állami levéltárat s a század második felében a német levéltárak s az École des Chartes mintájára alapított Institut für österreichische Geschichtsforschunggal kapcsolatos

bécsi udvari levéltár is tudományos közgyűjteményekké alakulnak át. Hazánkban a kiegyezés után a Magyar Történelmi Társulat kezdeményezésére indul meg a dikasztériális és tartományi kormánysszervek irattáraiból egyesített központi Magyar Királyi Országos Levéltár átszervezése, szakszerű rendezése és tudományos közgyűjteménnyé való átalakulása s ugyanez időszakban kezdik meg a tudományos kutatás számára megnyitott többi közhatósági — városi, vármegyei — valamint az egyházi és magánlevéltárak átszervezését, de — sajnos — a vidéki levéltárak állami felügyeletének rendezése és a kerületi levéltárak kiépítése irányában jóformán semmi sem történt. Az Országos Levéltár félszázados fejlődésének befejező mozzanata az 1922: XIX. törvénycikk rendelkezése, melynek értelmében a belügyi kormány fennhatósága alól gróf Klebelsberg Kuno kezdeményezésére a kultusztárca hatáskörébe utalt Országos Levéltár könyvtári és muzeális közgyűjteményeinkkel egy adminisztratív szervezetben egyesítettet.¹

II. A közgyűjtemények mai rendszere és jövő feladatai.

A modern értelemben vett tudományos közgyűjtemények kialakításában igen nagy része volt a tudományos empirizmusnak. Az empirikus kutatás szempontjainak mind fokozódó érvényesülése természetszerűen vont maga után a közgyűjteményekben felhalmozott tudományos anyag szakszerű rendszerezését és céltudatos kiegészítését.

A gyakorlati tapasztalatokból leszűrt könyvtárkezelési és használati szabályokat elvi rendszerbe foglaló s e rendszert önálló könyvtártudománnyá fejlesztő XIX. század a könyvtári anyag tökéletes rendszerezésével és használatának megkönnyítésével a tudományos anyag rendszeres gyűjteményeivé, a tudományos kutatás és közművelődés jól berendezett és mindenki által nehézség nélkül igénybevehető műhelyeivé fejlesztette a közkönyvtárakat. A Németországban 1735-ben — a göttingai egyetemi könyvtár alapításával — megindult s a XIX. század második felében hatalmas lendületet vett modern könyvtári fejlődés eredményeképpen a század végére a német, angol és különösen az európai fogalmak szerint kiapadhatatlan anyagi erőforrásokkal rendelkező amerikai könyvtárak elérkeztek a könyvtártechnikai fejlődés csúspontjára s ma már a többi országokban is csak rövid idő kérdése — legtöbbször tisztára pénzügyi probléma — a dolgok idefejlődése. A modern könyvtártani elvek szerint rendezett és gyarapított közkönyvtárak technikai rendszerezése és anyaguknak a kutatás használatára való előkészítése (betűrendes, tárgyi és szakkatalógusok, kézikönyvtárak, célszerű raktárrendszer, olvasó- és kutatóhelyiségek, előzékeny kiszolgálási rendszer stb.) ma — minden túlzás nélkül — tökéletesnek mondható; a jövő legfeljebb az arányok és apróbb részletkérdések tekintetében hozhat változást. A könyvtárakhoz hasonlóan a múzeumokban is megtörtént az anyagnak tudományos szempontok szerint való rendszerezése. A korábbi — esztétikai szempontokból kiinduló, vagy pusztán kronológiai, avagy külsőleges szisztematikai szempontokon alapuló — rendszerezés helyébe a fejlődéstörténeti, tárgyi és kulturális összefüggéseket szemléltető, tudományos rendszerezés lép. Az esetleges anyaggyarapodást a céltudatos és következetes anyagbeszerzés váltja fel. A szakmúzeumok a maguk fejlődéstörténeti és tárgyi csoportjaikat rendszeres ásatások, gyűjtőexpedíciók, vásárlások útján tervszerűen egészítik ki. Az anyag gyarapodásával először a természetrajzi gyűjteményekben, majd a régészeti, művészeti, történelmi, néprajzi és egyéb szakmúzeumokban is megindul az

¹ A levéltárakról részletesen I. alább Székfi Gyula cikkét.

anyag differenciálódása. A mindinkább csak nevezetesebb fejlődési mozzanatok, időbeli és tárgyi összefüggéseket szemléltető sorozatok és típusok bemutatására szorítkozó kiállítási anyag (Schausammlung) elkülönül a tudományos kutatás speciálisabb céljait szolgáló raktári anyagtól (wissenschaftliche Sammlung). A könyvtárakban a nagyközönség igényeihez mért olvasótermi kézikönyvtárak emeltetnek ki a tudományos célt szolgáló raktári anyagból.

A tudományos rendszerezéssel, illetőleg a közgyűjtemények tudományos irányba való fejlődésével lényegesen kibővült a közgyűjtemények feladatköre. A XIX. századi fejlődés eredményeképpen a modern közgyűjteményekben az esztétika, a kegyelet, a kuriozumkeresés szempontjai teljesen háttérbe szorultak a tudományos és közművelődési szempontok mellett. A múzeumok, könyvtárak és levéltárak ma már nemcsak rendszeres anyaggyűjteményei, hanem egyben alapvető feladatokat megoldó kutatóintézetek is a szaktudományoknak. Feladatuk a gyűjtési körükbe tartozó anyagnak a lehetőség határáig teljességre törekvő, céltudatos összegyűjtése, megőrzése, meghatározása, rendszerezése, e munkálatok eredményeinek és rendszerezett anyaguknak közhasználatra bocsátása, publikációk és előadások útján való megismertetése, szóval: a tudomány anyagának a tudósok használatára s a tudományos pályára készülő ifjúság okulására való alapos előkészítése. Feladatuk továbbá a szaktudományok intenzív művelésének előmozdítása, a tisztviselői karnak tudományos szempontból megfelelő, céltudatos kiegészítése, a szolgálatba álló fiatal erők tudományos továbbképzése, a tisztviselők tudós munkájának szakszerű irányítása és az intézetet, valamint a tudomány érdekeinek egyaránt megfelelő foglalkoztatása által. A magyar közgyűjteményeknek — mint általában minden nemzet közgyűjteményeinek — különleges és elsőrendű feladata a tudomány sajátosan magyar anyagának, a magyar föld és szellem termékeinek gyűjtése, rendszerezése és feldolgozása, mert a magyar tudomány legfőbb feladata a sajátosan magyar jellegű, csak nálunk található anyagból megállapítható tudományos igazságok feltárása és ismertetése. Ez úton juthat a magyar tudományosság nemzetközi elismeréshez és jelentőséghez.

A közgyűjtemények feladat- és hivatáskörének e nagyarányú kibővülésével a múzeális, könyvtári és levéltári állások természete is megváltozott. Korábban a gyűjteményfenntartó hatóságok és magánosok, sőt — a csekélyszámú tiszteletreméltó kivételről nem szólva — maguk a gyűjtemények őrői is a magántermészetű tudományos munkára alkalmat adó sinecurának tekintették ez állásokat. A tisztviselők intézeti munkássága kimerült az esetlegesen gyarapodó anyagnak a számszerű nyilvántartás és ellenőrzés céljait szolgáló felületes lajstromozásában s a kézikönyvtár és kiállítás időnkénti átrendezésében. Ma a gyűjtemény fejlesztése és az anyag tudományos feldolgozása nehéz feladatokat ró a tisztviselőkre. Már a gyűjteményanyag tervszerű gyarapítása állandó odaadó érdeklődést és nagy szakképzettséget igénylő feladat. A vásárlás útján beszerzendő anyag céltudatos kiválogatása csak a piacra kerülő tárgyak állandó szemmel tartása, bibliográfiák, üzleti és aukciókatalógusok, szakfolyóiratok folytonos szakszerű tanulmányozása útján érhető el. Különleges szakképzettséget s e mellett sok időt és fáradságot vesznek igénybe az anyag rendszeres gyarapítását szolgáló ásatások, természetrajzi, néprajzi és iparművészeti gyűjtőexpedíciók. A beszerzést követi minden tárgynak a leltárszerű kezelés és anyagi ellenőrzés céljait szolgáló előzetes lajstromozása, az ú. n. növedéknapló vezetése. Ezután kerül az új anyag könyvtári vagy múzeális feldolgozásra, amivel egyidejűleg folyik a többnyire hézagosan és tökéletlenül feldolgozott régi anyag átrendezése és új feldolgozása: minden egyes tárgynak gyakran hosszas irodalmi és összehasonlító tanulmányon alapuló meghatározása és tudo-

mányos osztályozása. Az alapos szakismerettel végzett feldolgozás eredménye kerül a törzsleltár lapjaira. A teljes szabotossággal készült leltár felöleli a tárgyak pontos és részletes leírását, a származásukra vonatkozó adatokat, irodalmi utalásokat és a múzeális darabok ábráit. Ez a feldolgozás minden más gyűjteményi munka alapja s ez a tudományos tisztviselők legfontosabb feladata, állandó napi munkája. A feldolgozás és leltározás során alakul ki a tudományos szakcsoportok vagy kronológikus sorrend szerint, a történelmi és leletszerű összefüggések figyelembe vételével rendezett és felállított raktár, ami minden tudományos célokat szolgáló múzeumnak integráns alkotórésze s a szaktudománynak a kutató rendelkezésére álló műhelye. A feldolgozás és a raktár rendezése során szinte önmagától, természetes úton alakul ki a múzeális kiállítás is, mely a tudományos szempontok szerint elrendezett és teljes tudományos apparátus felhasználásával lajstromozott raktári anyag alapján, abból történt válogatással képeztetik ki. A múzeumba kerülő anyag egy része egyáltalában nem kívánczik kiállításra. A múzeális kiállítás a szélesebb néprétegek művelésének szolgálatában áll; keretében ezért csupán oly tárgyak kerülnek bemutatásra, melyek a történelmi fejlődés vagy valamely intézmény, jelenség, tárgy stb. megértése, érzékeltetése szempontjából fontosak. A kiállításon a szemlélődőknek összefüggő képet adunk valamely kultúráról, fejlődési folyamatról, valamely intézményről, jelenségről vagy tárgycsoportról. Ennélfogva a kiállításon semmi helye sincs a múzeális tárgyak százainak és ezreinek, melyek viszont a tudományos kutatás szempontjából elsőrendű fontossággal bírnak s ezért a múzeumban tudományosan rendszerezve és raktározva megőrzendők. Ugyanez a helyzet a könyvtárakban, ahol az olvasótermi kézikönyvtárakban csupán az olvasóközönség szélesebb rétegeinek igényeihez mért könyvanyag helyeztetik el, míg a többi anyag raktárszerű rendezésében áll a tudományos kutatás rendelkezésére. A modern múzeumok épp ez okból osztják anyagukat két részre, különválasztva a nagyközönség szemléletére kiállított demonstratív és reprezentatív anyagot a tudományos anyagtól. A kiállítási anyagnak a tudomány, közművelődés és esztétika szempontjait egyaránt szem előtt tartó válogatása és elrendezése a legalaposabb tárgyi ismeret mellett nagy tapintatot és finom ízlést igényel. Hasonló tárgyi ismeretre, gondra és tapintatra van szükség a könyvtárakban, az olvasótermi anyag kiválasztásánál. A raktári és kiállítási, illetőleg kézikönyvtári anyag szétválasztásával és elhelyezésével párhuzamosan készülnek el a látogatókat útbaigazító különféle katalógusok és vezetők.

A rendszerező munka mellett más tudományos feladatai is vannak a közgyűjtemények tisztviselőinek.

A könyvtárosok magánambícióból mindig szívesen foglalkoztak könyvészeti, könyvtörténelmi és általában tudományos kérdésekkel, a múzeális gyűjtemények őrei rendszerint hivatott munkásai voltak a gyűjteményük anyagával dolgozó szaktudományoknak. A XIX. század közepe óta azonban e problémák megoldása mindinkább hivatalos feladattá lesz. A modern tudományos közkönyvtárnak elsőrendű feladata a könyvanyagnak, különösen a tudományos szakképzettséget igénylő külön gyűjtemények (codexek, ősnymtatványok, bibliográfiai ritkaságok stb.) anyagának könyvtári feldolgozása folyamán felmerült tudományos problémák megoldása s az eredményeknek speciális leíró katalógusokban, önálló könyvtudományi kiadványokban és állandó folyóiratokban való publikálása, mely kiadványok elsőrendű forrásművei a történelemnek, irodalom-, művelődés- és művészettörténetnek. Sőt legújabb időben a könyvtárak már a saját anyagukon alapuló feldolgozó munkától sem zárkoznak el. A múzeumokban a szorosan vett múzeális rendszerű munka mellett előtérbe nyomulnak a magasabbrendű tudományos feladatok. A múzeumok valóóságos tudós műhe-

lyekké, laboratóriumokká alakulnak át, melyek a rendszerezés mellett, a múzeális anyag tudományos feldolgozását és szakszerű ismertetését is feladatuknak tartják. E tudományos feladatuk kialakulása vont maga után a személyzetnek két csoportra — a technikai rendszerezést végző tisztí személynzetre és tudományos tisztviselőkre — való tagolódását. A tudományos tisztviselők száma a tudományos munkakövetelmény arányában változik; legnagyobb a múzeumokban s a kéziratokban, esetleg oklevelekben és régi ritka nyomtatványokban gazdag, általános irányú könyvtárakban, míg a szakkönyvtárakban a speciális szükséghez mérten kevesebb vagy több, a közművelődési könyvtárakban egészen minimális.

A közgyűjtemények konzerváló, rendszerező és feldolgozó munkássága szervesen egészíti ki a tudósképzésre hivatott egyetemek és a tudományos munkát irányító, megszervező, annak eredményeit ismertető társulatok munkáját. Ezért fontos követelmény a közgyűjtemények és a többi tudományos intézmények együttműködésének biztosítása, ami személyi kapcsolatok és intézményes szervek útján történhetik. Az akadémiákkal és szaktudományos társulatokkal való együttműködést a közgyűjtemények vezetőinek és tudós tisztviselőinek az akadémiák, illetve társulatok munkásságában való állandó és intenzív részvétele biztosítja, másrészt az a körülmény, hogy a társulatok adminisztrációját legtöbb esetben a megfelelő szakgyűjtemény tisztviselői látják el. Az egyetemek és közgyűjtemények együttműködését — az egy-egy közgyűjtemény élén álló professzorok által megteremtett időleges kapcsolatról nem szólva — elősegíti az intézmények állandó csereviszonya. A közgyűjtemények tisztviselőiket az egyetemek jeles tanítványaiból toborozzák, viszont az egyetemek igen sok esetben a közgyűjtemények légkörében nevelkedett tudósokat emelnek katedrára. E személyi természetű kapcsolaton kívül az egyetemi könyvtárak organikusán kapcsolódnak az egyetemekhez s nálunk a legutóbbi időben többi országos közgyűjteményeink is intézményes kapcsolatba kerültek a budapesti tudományegyetemmel. A nemzeti nagy közgyűjteményeink autonóm szerveként működő Országos Magyar Gyűjteményegyetem tanácsában a belétartozó közgyűjtemények vezetői mellett helyet foglalnak a legközelebb álló szaktudományoknak egyetemi tanárai is. Közreműködésük a tudományos tisztviselői kar suzerenentiája és az intézetek szaktudományos munkásságának irányítása tekintetében már is gyümölcsözőnek bizonyult. A jövő egyik fontos feladata a közgyűjtemények, tudományos társulatok és egyetemek kapcsolatának elmélyítése.

Tudományos hivatásuk mellett másodsorban népművelő hivatásuk is van a közgyűjteményeknek, aminek ázáltal felelnek meg, hogy szemléltetésre és szélesebb körök okulására alkalmas anyagukat tudományos szempontok szerint, de a nagyközönség igényeinek figyelembevételével rendezett állandó és időszakí kiállításokon, illetőleg olvasóhelyiségeikben bocsátják a közönség rendelkezésére, tudományos eredményeiket pedig ismeretterjesztő kiadványok és népszerű előadások útján ismertetik. Minden tudományos közgyűjtemény egyben közművelődési célokat is szolgál, de vannak kizárólagosan közművelődési célzatú közgyűjtemények is; ilyenek a népkönyvtárak és az alsóbbfokú — főleg ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági — szakkönyvtárak, valamint a hazafias szellemű történeti nevelés szolgálatában álló ereklyemúzeumok vagy emlékmúzeumok. A jövő remélhetőleg meg fogja teremteni a népkönyvtárral egyenrangú szemléltető közgyűjtemény típusát is, ami azonban nem lehet a szó valódi értelmében vett múzeum, hanem csupán a fejlődési folyamatok és jelenségesoportok típusait — a szélesebb néprétegek szellemi igényeihez mért keretekben — ismertető másolat- és képsorozatok gyűjteménye. Bár a szoros értelemben közművelődési gyűjtemények elsőrendű és kizárólagos célja a népművelés, eredményes működésük

désüknek előfeltétele, hogy szervezésük és fejlesztésük a tudomány elveinek és eredményeinek szigorú szemmel tartásával történjék. E nélkül a tisztán mulattató célzatú, egyéni kedvtelést szolgáló, üzleti jellegű kölesönkönyvtárak színvonalára süllyednének.

A múzeum- és könyvtárpolitika mai stádiumában csak a (közművelődési célt is szolgáló) tudományos és a (tudományos alapon rendezett és fejlesztett) közművelődési közgyűjteményeknek van létjogosultsága. Minden egyéb gyűjtemény-típus a mult avult maradványa. Az esetlegesen gyarapodó, esztétikai célzatú műgyűjtemények, az egyéni ízlést és kedvtelést visszatükröző bibliofil-könyvtárak, az érdekességeket és értékes tárgyakat felhalmozó ritkaságtárak, a történeti mult emlékeit csupán kegyeleti célzattal gyűjtő történelmi múzeumok és emléktárak kora lejárt. A multból örökségképen ránszállt ily gyűjtemények eredeti összetételben és rendszerezésben s ilyenkor is inkább valamely szakmúzeum függelékeként való fenntartása csak az esetben lehet indokolt, ha belőlük tudományos tanulságok vonhatók, ha világot vetnek a gyűjtő amatőr korának ízlésére és kultúrájára, mint ezt a római Villa Borghesenél, a bécsi Liechtenstein-gallériánál, a milanói Poldi-Pezzoli-gyűjteménynél, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumhoz csatolt Ráth György-múzeumnál látjuk, vagy ha egy szűkebb tárgykörön belül teljességre törekvő, tudományos szempontból is zárt egésznek alkotó speciálgyűjtemények, aminők a Nemzeti Múzeum Apponyi-könyvtára (1925. évi I. t.-c.) és Todoroszku-Horváth-könyvtára s a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum.

A magyar közgyűjtemények fejlődésének iránya a legutóbbi évtizedekben nagyjában és egészében megfelelt az európai fejlődésben kifejezésre jutott szempontoknak és követelményeknek. Országos közgyűjteményeink s a szakgyűjtemények — kevés kivétellel — modern értelemben vett tudományos közgyűjteményekké alakultak át s a vidéki múzeumok és népkönyvtárak hálózata is kiépült. Az anyag rendszerezése, feldolgozása és az intézetek korszerű fejlesztése tekintetében mégis mögötte maradtunk a nyugati nemzeteknek. Az egész gyűjteményügyet felölelő, egységes elgondoláson alapuló kultúrpolitikai koncepció kialakítása helyett a legújabb évekig megelégedtünk esetleges — nem egyszer elhamarkodott és idegen példákat szolgálai követő — részleges reformokkal. A gyűjteményhálózat tervszerű és fokozatos kiépítése helyett egyéni kezdeményezésből kiinduló, sőt néha egészen egyéni szempontú és célzatú alapításokkal. Közgyűjteményeink irányítása különböző szakminisztériumok hatáskörébe tartozott és tartozik s a legújabb időkig még a kultusztárca alá rendelt gyűjtemények felett is három-négy miniszteriális ügyosztály osztozott. Ily körülmények közt tervszerű és egyenletes kultúrpolitikai irányításról persze szó sem lehetett s e bajon a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsának és Főfelügyelőségének alapítása sem segített, mert hatáskörébe csupán a kisebbjelentőségű tudományos gyűjtemények és a közművelődési intézmények tartoztak; az 1898-ban létesített Magyar Nemzeti Múzeumi Tanács pedig reprezentatív színezete és hatáskörének korlátozottsága miatt bizonyult meddőnek. A tervszerű és egyenletes kultúrpolitikai irányítás hiánya mellett a közgyűjteményeket s általában a tudományt luxusintézménynek minősítő, szűklátókörű fináncpolitikai felfogás is bénította közgyűjteményeink rendszeres munkásságát és egészséges fejlődését. Intézeteink nemcsak a tetemesen meggyarapodott gyűjtemények megfelelő elhelyezéséhez és tudományos feldolgozásához szükséges építkezések, hanem a leg-
elemibb rendszerező munkálatok költségeit sem tudták megszerezni. A gyűjtemények iránt érdeklődő, ügyüket időnként felkaroló kultuszminiszterek jó szán-

dékai minduntalan hajótörést szenvedtek a pénzügyi kormányzat szűkeblőségén.

A jövő első és legfontosabb feladata gyűjteménypolitikai koncepciónk egészének revíziója, minek első, alapvető mozzanata a gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatára az 1922. évi XIX. t.-c.-kel életrehívott Gyűjteményegyetem alapítása volt. Az 1922. évi XIX. t.-c. az Országos Magyar Gyűjteményegyetem néven létesített jogi személyiséggel bíró önkormányzati testben egyesítette a magyar közgyűjteményhálózat élén álló országos intézményeket, a m. kir. Országos Levéltárat, a Magyar Nemzeti Múzeumot, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeumot, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumot és bizonyos jogfenntartással a budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtárát. A vallás- és közoktatásügyi miniszter utóbb a Gyűjteményegyetem fennhatósága alá helyezte a Konkoly-féle Országos Csillagvizsgáló Intézetet, az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot és több külföldi és hazai kutatóintézetet. A közeli jövőben tárgyalás alá kerülő újabb törvényjavaslat a Gyűjteményegyetem hatáskörébe utalja az összes hazai közgyűjtemények felügyeletét is. A korábban három kultuszminisztériumi ügyosztály és a belügyminisztérium hatósága alá rendelt nagy nemzeti gyűjtemények és a provinciális gyűjtemények központi irányítására hivatott új autonóm szerv feladata a meglévő közgyűjtemények egymáshoz való viszonyának, gyűjtési és feladatköriüknek tisztázása, a specializálás túlzásba vitelének megakadályozása, a gyűjteményhálózat teljes kiépítése, kultúrpolitikai, valamint adminisztratív irányítása s a létfenntartáshoz és jövő fejlődéséhez szükséges anyagi eszközök megszerzése. A Gyűjteményegyetem működésének első négy esztendeje biztosítékot ad arra nézve, hogy e feladatait teljes sikerrel tudja megoldani.

A megoldásra váró feladatok természete és a materiális szükségletek mértéke természetesen minden gyűjtemény-típusnál, sőt minden egyes közgyűjteménynél más és más.

A) MÚZEUMOK.

Múzeumaink három főcsoportba sorozhatók, melyeken belül ismét több típus különböztethető meg.

1. **Egyetemes, összefoglaló múzeumok.** A XIX. század magyar múzeum-típusa az angol típusú Nemzeti Múzeum (British Museum) mintájára alapított, egyetemes érdeklődésű, összefoglaló múzeum. E csoportba tartoztak a Magyar Nemzeti Múzeumon kívül jóformán összes vidéki — tartományi vagy kerületi (Erdélyi Múzeum, Székely Múzeum, Jász Múzeum), vármegyei és városi — múzeumaink.

a) *Magyar Nemzeti Múzeum.* A XIX. század elején összefoglaló múzeumként alapított és zárt adminisztratív egységet alkotó Magyar Nemzeti Múzeum régóta túlnőtt az alapításkor megszabott kereteken és szervezete is lényegesen módosult. Mai állapotában rokonszóló — a magyar szellem és magyar föld termékeinek gyűjtésére, megőrzésére és rendszerezésére hivatott —, de lényegében már egészen önálló, szakszerű vezetés alatt álló szakgyűjtemények csoportja. A félévszázados differenciáló folyamat eredményeképpen tudományos tekintetben teljesen önállósult öt műzeális gyűjteményt és a könyvtárat — négy gyűjtemény helyrajzi kapcsolatán kívül — ma már csupán laza adminisztratív kötelezők fűzik össze, melyek további tagítása múzeumpolitikánk egyik legaktuálisabb kérdése. Tudományos szempontból az alább tárgyalandó szakmúzeumok (v. ö. 2. a) sorába tartozik,

b) *Helyi jellegű múzeumok. Közművelődési gyűjtemények.* A XIX. század utolsó negyedében és századunk elején alapított vidéki (kerületi, vármegyei, városi és egyesületi) múzeumaink túlnyomó részben a Magyar Nemzeti Múzeum mintájára alapított, összefoglaló múzeumok. Többnyire négy osztályra: archaeologiai, néprajzi, szépművészeti és természetrajzi gyűjteményekre tagozódnak, melyekhez a múzeummal legtöbbször szervesen összefüggő könyvtár járul. Néhol iparművészeti vagy kultúrhistóriai gyűjteménycsoporttal is találkozunk.

A trianoni béke rendelkezései értelmében vidéki közgyűjteményeink legjelentősebbjei — így a kolozsvári Erdélyi Múzeum, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum, a nagyszebeni báró Bruckenthal-Múzeum, a kassai Rákóczi-Múzeum, a pozsonyi Városi Könyvtár és Múzeum, a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Múzeuma (Temesvár) stb. — idegen uralom alá kerültek. Csonka-Magyarország provinciális közgyűjteményei sorában ma első helyen állnak Budapest székesfőváros, Szeged, Kecskemét, Debrecen, Sopron és Székesfehérvár városok, Borsod, Csongrád, Szabolcs, Tolna, Vas és Veszprém vármegyék gazdag és gondosan vezetett múzeumai. Helyi jellegű közgyűjteményeink főfeladatuknak tekintik az érdeklődésük körébe tartozó szűkebb terület (vidék, vármegye, város) speciális emlékeinek, szellemi termékeinek és természeti tárgyainak muzeális gondozását, de az egyes gyűjteménycsoportok fejlődése nem egyenletes. Míg pl. az archaeologiai és néprajzi emlékek gyűjtése és rendszerezése terén a legtöbb múzeumban kielégítő állapotokkal találkozunk, a többi gyűjteménycsoportok minőségben és mennyiségben egyaránt a múzeum alapítójának, illetve kezdeményezőjének vagy időszertinti vezetőjének egyéni érdeklődéséhez igazodnak. A könyvtárak, képtárak, iparművészeti gyűjtemények, valamint a természetrajzi tárák rendszerint egy-egy magángyűjtő vagy adományozó egyéni ízlését és speciális érdeklődésének irányát tükrözik vissza, anélkül, hogy különösebb figyelemmel volnának a helyi specialitások gyűjtésére és a közművelődés szempontjaira. Nagyobb baj ennél, hogy e közgyűjtemények adminisztrációja sok helyen, így még a Fővárosi Múzeumban sincs rendszeresen kiépítve. Fejlődésük gyakran attól függ, akad-e véletlenül az illető városban a múzeum ügye iránt érdeklődő és annak érdekében áldozatra is hajlandó egyén. A múlt század végén alakult múzeumegyletek nagyrésze tehetetlen a magára vállalt feladat állandó teljesítésére, a törvényhatóságok lelkesedése pedig nem egy esetben szalmatűznek bizonyult. A háború folyamán előállt rendkívüli viszonyok következtében többhelyt a múzeum helyiségei is más célokra foglaltattak le s e rendkívüli viszonyok és a törvényhatóságok nemtörődomsége következtében közülök nem egy — így a békéscsabai, gyulai, hódmezővásárhelyi, váci múzeumok — egyenesen katasztrófális helyzetbe kerültek.

c) *Egyházi hatóságok, testületek és iskolák múzeumai.* A provinciális múzeumok sorában különálló helyet foglalnak el az egyházi hatóságok és testületek, valamint az iskolák múzeumai — aminők pl. az Esztergom Főegyházmegyei Könyvtár és Múzeum, az egri érseki lyceum muzeális gyűjteményei, a pécsi püspöki gyűjtemények, a budapesti Szent Ferenc-rendi kolostor, a debreceni, pápai, sárospataki ref. főiskolák, a győri bencés, kalocsai jezsuita, kecskeméti, kiskunhalasi, kunszentmiklósi ref. főgimnáziumok és sok más középiskola muzeális gyűjteményei. A tangyűjteményeknek múzeummá fejlődése egyszerűen az iskolai gyűjtemény rendeltetését félreértő adományozók és tanárok magángyűjteményeinek válogatás nélkül való beolvasztására, másrészt a helyi jellegű muzeális anyag befogadására hivatott önálló intézmény hiányára vezethető vissza. Ez iskolai múzeumokban igen sok becses helyi érdekű muzeális tárgy van felhalmozva s ahol önálló múzeum nincs, ennek hivatását töltik be. Közülük több a nyilvánosságnak is nyitva áll.

Az alsóbbfokú közművelődési könyvtár (népkönyvtár) típusának megfelelő szemléltető gyűjteményeink ma még hiányzanak.

2. Szakmúzeumok. A magyar múzeumhálózat élén álló országos múzeumok — beleértve a Magyar Nemzeti Múzeum tárait — ma kivétel nélkül szakmúzeumok. Mellettük más intézmények — iskolák, hivatalok — függelékeként a kisebb szakmúzeumok egész sora működik.

a) *Országos szakmúzeumok.* A Magyar Nemzeti Múzeum természetes differenciálódása következtében önálló fejlődésnek indult nemzeti múzeumi táruk s az újabb alapítású — részben a Magyar Nemzeti Múzeum egyes gyűjteménycsoportjait átvevő — tudományos szakmúzeumok a kultúrát a tiszta tudomány anyagának gyűjtésével, rendszerezésével és feldolgozásával szolgálják. E tudományos szakmúzeumoknak — aminők a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára (archaeológia, őstörténet, numizmatika, kultúrhistoria, iparművészettörténet), az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum (kultúrhistoria, iparművészettörténet), az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum (művészettörténet, esztétika), Budapest székesfőváros aquincumi múzeuma (római provinciális archaeológia), az Esztergomi Keresztény Múzeum (egyházművészet), a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Múzeuma (keletázsiai művészet és iparművészet), a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára (ethnológia, összehasonlító társadalomtörténet, egyiptológia), a Magyar Nemzeti Múzeum Állat-, Növény-, Ásvány- és Őslénytárai (biológia; zoológia, paleontológia, botanika; mineralógia és petrográfia) — főfeladata a megfelelő szaktudományok teljes hazai anyagának és az illető tudomány eredményes műveléséhez, az összefüggések megértéséhez szükséges idegen anyagnak gyűjtése, rendszeres előkészítése a tudományos feldolgozásra és a feldolgozó munkában, a szaktudományos munka irányításában s a nemzetközi tudományosság munkájában való intenzív részvétel.

E szoros értelemben tudományos jellegű szakmúzeumoktól meg kell különböztetnünk a tudományos alapon rendszerezett, de mégis túlnyomóan gyakorlati irányú szakmúzeumokat. E csoportba tartoznak a M. Kir. Technológiai Iparmúzeum, a M. Kir. Közlekedési Múzeum, a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum, a Népegészségügyi Múzeum és a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum. E múzeumok elsősorban gyakorlati — közgazdasági, szakpedagógiai és közművelődési — célokat szolgálnak, de némely, különösen történeti csoportjaik tudományos szempontból is nagy jelentőséggel bírnak.

Múzeumaink vezetői és tisztviselői feladataiknak teljes odaadással igyekeznek megfelelni. Évtizedes kitartó munkássággal és szívós energiával sikerült a múzeumainkban dolgozó kiváló tudósoknak ez intézetek jó hírnevét nemcsak a hazai, hanem a külföldi tudományos közvéleményben is megalapítaniok. Tudományos szakmúzeumaink a tudományos raktári anyag (rendszeres gyűjtemények) gazdagsága és változatossága tekintetében európai színvonalon állnak s egyik-másik gyűjteménycsoportjuk — így a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárának prehistóriai és népvándorláskori, Ásvány- és Őslénytárának ásvány-, Állattárának rovargyűjteménye, a Régiségtár és Iparművészeti Múzeum ötvös-gyűjteményei, a Néprajzi tár hazai és finn-török gyűjteményei — a kontinens leggazdagabb és legszebb muzeális gyűjteményeivel vetekszenek, sőt felülmúlják azokat. Gyakorlati szakmúzeumaink is derekas munkát végeznek s közülük a Mezőgazdasági Múzeum európai értelemben is elsőrangú gyűjtemény. A múzeumok rendszerező és feldolgozó munkássága nagy mértékben segítette elő a hazai tudomány fellendülését és nagy része van e tudomány nemzetközi tekintélyének megalapozásában. Természettajzi gyűjteménytáraink tudományos munkássága — mint egykor Régiségtárunké is — az egész világon elismerésre talált, gyümölcsöző kapcsolatokat szerezve a magyar tudománynak s többi inté-

zeteink is állandó összeköttetést tartanak fenn a külföldi rokonintézményekkel, a szaktudomány legnevesebb képviselőivel. E szép eredmények dacára múzeumaink munkássága zavartalannak, fejlődésük biztosítottnak mégsem mondható. Pontos kultúrpolitikai és szervezeti kérdéseknek — így a magyar nemzeti múzeumi decentralizáció, a gyűjtési körök, az egész múzeumpolitikai koncepció aktuális problémáinak — valamint a gyűjtemények tudományos használatát bénító helykérdésnek megoldatlan volta s a céltudatos gyarapítás és zavartalan tudományos munka útjában álló anyagi nehézségek megannyi leküzdhetetlen akadálya a múzeumok működésének és fejlődésének. A céltudatos és egységes kultúrpolitikai irányítás hiánya s a luxusintézménynek tekintett közgyűjteményeket mostoha elbánásban részesítő pénzügyi politika évtizedeken át gátolta szakmúzeumaink teljes kibontakozását, előkészítve a talajt a háborúval ránköszöntött és még ma sem túlhaladott rideg fináncpolitikai iránynak, ami egyenesen életgyökerében támadta meg tudományos intézményeinket, elzárva őket nemcsak a fejlődés anyagi erőforrásaitól, hanem a létfenntartáshoz, sőt a tengődéshez szükséges elemi eszközöktől is. Szakmúzeumaink mai gazdasági helyzetükben — a békeévekben is szűkösen megszabott tudományos javadalom 10–15%-ára szorítva — képtelenek a rájuk szabott feladatok teljes megoldására, képtelenek anyaguk céltudatos gyarapítására, rendszeres kutatóexpedíciók, árasások, gyűjtőutak szervezésére, hézagpótló tárgyak és magángyűjtemények megszervezésére; képtelenek a legsürgősebb rendszerező, konzerváló és feldolgozó munkálatok elvégzésére, tudományos eredményeik publikálására. A gyakorlati szakmúzeumok céltudatos fejlesztését és instruktív működését — a finandális nehézségek mellett — nagyban hátráltatja az országos múzeumi szervezettel való kapcsolat teljes hiánya. Egészséges és egyenletes fejlődésük a mindenkori kultúrpolitikai koncepciótól távol álló szakminisztériumok keretében semmiképpen sines biztosítva. Különböző minisztériumok fennhatósága alá tartozván, fejlődésük iránya és működésük intenzitása a politikai élet és minisztériális bürokrácia minden változásával együtt változik.

b) *Hivatalok, iskolák, társulatok szakmúzeumai.* Az önálló szakmúzeumok mellett egyéb szakintézmények — iskolák, hivatalok, társulatok — függelékeként egész sora alakult ki a speciális gyűjteményeknek, melyek egyike-másika nagyobb jelentőségű szakmúzeummá fejlődött. Ilyen muzeális értékű gyűjtemények például a budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem éremtára, egyiptológiai, növényrendszertani, anthropológiai, a József-Múzeum állatrendszertani, ásvány-földtani gyűjteményei, az Egyetemi Közgazdasági Kar (előbb a Keleti Kereskedelmi Akadémia) Keleti Múzeuma, a székesfővárosi államrendőrség Bűnügyi Múzeuma, a M. Kir. Földtani Intézet európai hírű geológiai gyűjteménye, az Országos Meteorológiai és Földmágnassági Intézet műszergyűjteménye. E múzeumok szerves alkotórészei a fenntartó intézménynek, de a jelentősebbek előreláthatóan önálló szakmúzeumokká fognak fejlődni, mint az számos eredetileg tangyűjteményül alapított múzeummal, nálunk az Iparművészeti Múzeummal és Technológiai Iparmúzeummal megtörtént. E gyűjteménytípushoz tartozó múzeumok főhibája, hogy — kevés kivétellel — el vannak zárva a nyilvánosság elől s csupán a fenntartó testület vagy hivatal tagjai használhatják.

3. *Emlékmúzeumok.* A tudomány anyagát gyűjtő vagy eredményeit ismerető tudományos és közművelődési múzeumok mellett vannak történeti ereklyéket gyűjtő és szemléltető emlékgűjteményeink is. Ez emlékmúzeumok egyik csoportja — hova a Magyar Nemzeti Múzeum helyszűke miatt évek óta ki nem állított Ereկlyetára, Erzsébet Királyné Emlékmúzeuma, az Országházban elhelyezett Deák-szobája, a Nemzeti Múzeum által átengedett ereklyeanyagon

felépült ceglédi Kossuth Lajos-Emlékmúzeum, a Petőfi-Társaság Petőfi-Múzeuma, a Zeneművészeti Főiskola Liszt-szobája, a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi-ereklyetára, a csurgói Csokonai Kör Csokonai-Ereklyetára és vidéki múzeumaink ereklyetárai tartoznak — a nép és ifjúság hazafias szellemű történelmi nevelését tekintő feladatának s nagyjaink ereklyéinek szemléltetésével a nemzeti tradíciók tiszteletére kíván tanítani. A másik csoportba tartozó emlékmúzeumok valamely intézmény saját multjáról való kegyeletes megemlékezésének köszönhetik létrejöttüket s az illető intézmény multjának emlékeit őrzik. Ilyen — főleg képekből álló — ereklyegyűjteménye számos intézménynek van. E csoportba tartoznak a most szervezés alatt álló Parlamenti Múzeum és Postamúzeum.

A múzeumügy terén megoldásra váró feladatok legfontosabbika a tudományos szakmúzeumok szervezeti kérdéseinek végleges tisztázása, nevezetesen: a Magyar Nemzeti Múzeum ötven éve folyamatban levő decentralizációjának az épületkérdés megoldásával kapcsolatos teljes végrehajtása; az összes szakmúzeumok gyűjtési körének — a magyar országgyűlés múzeumi Országos Bizottsága által már 1874-ben sürgetett — szabályozása és jövő együttműködésük tervszerű megalapozása; a tudomány modern rendszerén felépülő szakosztályok kialakítása s egész szakmúzeumhálózatunk reorganizációja.

A történeti alapon álló és a tudomány szempontjainak megfelelő decentralizációs folyamatnak útját állanunk nem szabad, de igyekeznünk kell azt helyes irányba terelni s a decentralizációt a tudomány érdekeinek és a Magyar Nemzeti Múzeum százados tradícióinak sérelme nélkül végrehajtani. A több osztályra tagolódó Országos Széchenyi Könyvtár, a többi gyűjteménytől elszakítva, külön épületben elhelyezett Néprajzi Tár és (a Magyar Nemzeti Múzeum három természeti táráat egybefoglaló új, három vagy négy osztályú) Természettudományi Múzeum adminisztratív függetlenítése — az utóbbi önálló épületének felépítésével kapcsolatban — minden nehézség nélkül oldható meg. Az archaeológiai, numizmatikai és a kegyeleti gyűjteményt is felölelő kultúrhistóriai osztályokra tagozódó Érem- és Régiségtár ügye azonban csak az Iparművészeti és Szépművészeti Múzeumokhoz való viszonyának s a három intézet gyűjtési és feladatkörének szabályozásával kapcsolatban tisztázható. A átszervezésben szigorúan tudományos szempontok szerint kell eljárunk és nem szabad visszariadnunk egyes gyűjteménytárgyaknak, sőt egész tárgycsoportoknak áthelyezésétől sem. A Régiségtár kultúrhistóriai gyűjteménye oly közeli rokonságban van a tangyűjteményből tudományos szakmúzeummá fejlődött Iparművészeti Múzeumnak — részben a Régiségtárból kiszakított — magyar gyűjteményével, hogy a kettő fenntartása és párhuzamos fejlesztése semmiképpen sem indokolható. A Régiségtár átszervezését ezért az Iparművészeti Múzeum átcsoportosításával s a két intézmény magyar históriai gyűjteményeinek egyesítésével kapcsolatban lehet ideálisan megoldani. Ez átszervezés kapcsán kellene tisztáznunk a Szépművészeti Múzeum antik gyűjteményének, illetve a gyűjtemény egyes a Régiségtárba kívánczoló darabjainak és a Régiségtár képzőművészeti tárgyainak jövő sorsát is. Elméletben leghelyesebbnek látszik a Régiségtár és a tisztán oktató célzatú anyagától tehermentesített Iparművészeti Múzeum egyesített anyagának egy — archaeológiai, numizmatikai, magyar kultúrhistóriai (iparművészeti) és kegyeleti osztályokra tagolódó — régészeti és történelmi múzeumba (nemzeti múzeumba) való egyesítése. Ha ez az átszervezés anyagi okokból teljes egészében nem is volna tüstént végrehajtható, előkészítését meg kell kezdenünk. Az első lépés e cél felé a Régiségtár (archaeológiai, numizmatikai, magyar históriai és kegyeleti) osztályainak intézményes megszervezése, az önálló éremtár és ereklyetár felállítás, az archaeológiai gyűjte-

mények korszerű rendezése folyamatban van. A következő lépés az Iparművészeti Múzeum magyar osztályának a Régiségtár történelmi osztályával és a Történelmi Arcképesarnokkal való egyesítése és fejlődéstörténeti szempontból való rendezése volna, ami azonban csak a helykérdés gyökeres rendezése után történhetik meg.

A helykérdés megoldásának helyes útját már 1880-ban kijelölte az Országgyűlés két házának tagjaiból kiküldött országos múzeumi bizottság, a három természetrajzi tár részére egy új épület emelését hozva javaslatba. Az önálló természetrajzi múzeum felépítését sürgette az 1887 és 1894 közt Berzeviczy Albert elnöklete alatt működő szakértőbizottság is, mely egyben az országos Szépművészeti Múzeum létesítésére és a Néprajzi gyűjtemény kitelepítésére is javaslatot tett. Ez utóbbi terv 1905-ben valósult meg, mikor is a Nemzeti Múzeum Képtára beolvadt az Országos Magyar Szépművészeti Múzeumba. Már előbb, 1892-ben kiköltözött a főépületből a Néprajzi Tár, mely három évtizeden át ideiglenes helyiségekben tengődve, 1925-ben foglalta el a számára gróf Klebelsberg kultuszminiszter által átengedett Hungária-körúti iskolaépületet. Kiköltözött a főépületből az Akadémia palotájában ideiglenes hajlékra talált Növénytár is. A természetrajzi múzeum új épülete azonban báró Szalay Imre igazgató minden igyekezete dacára máig sem épült fel, bár a tudományos közvélemény negyvenöt év óta mind nyomatékosabban sürgeti e fontos feladat megoldását. Legutóbb az 1926 januárjában tartott Országos Természettudományi Kongresszus is állást foglalt e terv sürgős megvalósítása mellett és e fellépés eredményeként gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszternek a természettudományok fejlesztéséről szóló törvényjavaslatában megfelelő telekről is gondoskodás történt.

A katasztrofális helyhiány orvoslása az új múzeumi épület felépítéséig halasztható nem lévén, 1925-ben megkezdődött a Nemzeti Múzeum főépületének tehermentesítése végett a természetrajzi gyűjtemények és a levéltári anyag kitelepítése. Az Állattár rendszeres gyűjteményeit, laboratóriumait és dolgozóhelyiségeit ezidén költöztettük át a Szentkirályi-utcában bérelt épületbe, a Széchenyi Könyvtár levéltári osztályát pedig az Országos Levéltár épületébe. Az Állattár kiállítási anyagának átköltöztetése a gróf Klebelsberg Kuno miniszter által e célra vásárolt Baross-utcai épületbe most van folyamatban. Az eredeti muzeális darabok közé ékelte gipszmásolatokat a művészettörténeti oktatással foglalkozó főiskolák intézeteinél helyeztük letébe addig az ideig, míg egy önálló gipszmúzeum felállítása lehetővé fog válni. A főépületet ilyképen jórészt tehermentesítettük s ha az egyik épületszárnyat még elfoglaló Ásványtár is kiköltözik, a Könyvtár és Régiségtár fejlődésének semmi sem fogja többé útját állni. Számolnunk kell azonban ez intézmények rohamos gyarapodásával is, ami előreláthatóan tíz-tizenöt éven belül szükségessé teszi egy új, modern könyvtárárpület emelését, mikor is a Nemzeti Múzeum mai épülete végső rendeltetésének, az Érem- és Régiségtár, az Iparművészeti Múzeum, Történelmi Arcképesarnok és egyéb gyűjtemények anyagából egyesített nemzeti régészeti és történelmi múzeumnak lesz átengedhető.

A Magyar Nemzeti Múzeum tárainak önállósítása, a természetrajzi múzeum kiépítése, a levéltár kitelepítése s a régészeti, történelmi és művészeti múzeumok határkérdéseinek tisztázása természetszerűen fogja maga után vonni a szaktudományos szempontból heterogén elemeket felölelő Magyar Nemzeti Múzeum központi adminisztrációjának élén álló főigazgatóság likvidációját. Ez a likvidáció azonban nem lehet egyértelmű a Magyar Nemzeti Múzeum történelmi egyéniségének nullifikálásával, a benne foglalt intézetek belső szervezeti egységének felbontásával. A Magyar Nemzeti Múzeum hazánkban népszerű és külföldön széles körben ismert neve — a belé tartozó intézetek — elsősorban a külföldön e név alatt

számos összeköttetést szerzett és nagy tiszteletnek örvendő természetrajzi táruk részére számokban ki nem fejezhető értéket jelent, tradíciói és hírneve integráns részét alkotják nemzeti kultúrtörőkeneknek. Ezt a nevet és ezeket a tradíciókat át kell mentenünk a jövőbe s ezért nem szabad természetrajzi gyűjteményeink muzeális karakterét feláldozva, az egyetemi intézetekkel való egyesítésükre gondolnunk. Hasonlóképpen meg kell óvnunk az önálló életnek induló intézetek szerves történeti egységét. Gondoskodnunk kell a Magyar Nemzeti Múzeumból szétvált intézmények és általában tudományos szakmúzeumaink egységes, tervszerű és egyenletes kultúrpolitikai irányításáról. E szempontok érvényesítésére tág terünk nyílik a nemzeti nagy közgyűjteményeket szerves egységbe foglaló Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretében.

Szakmúzeumhálózatunk rendszerének kiépítése és adminisztrációjuk átszervezése kapcsán kellene gondoskodnunk a más intézmények függelékésképpen működő kisebb szakmúzeumok bekapcsolásáról és nyilvánossá tételéről is. A muzeális jelentőséggel bíró fontos tudományos anyagot tartalmazó egyetemi és egyéb iskolai tangyűjtemények, valamint a közintézetek és hivatalok múzeumi a tudósoknak feltétlenül megnyitandók és használatuk módozatai intézményesen biztosítandók. Másrésztől minden erővel útját kell vágnunk a zugmúzeumi rendszerre vezető túlságos specializálásnak. Az ú. n. tanácsköztársaság idején tervbevevett Proletármúzeum gondolatának felmerülése óta lépten-nyomon találkozunk oly muzeális tervezetésekkel, melyek meglevő intézményeink, elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeum anyagának megdézsmálásával óhajtanának új speciális szak- vagy emlékmúzeumokat alapítani. Sajnos, a Nemzeti Múzeum és a kultuszkormány a távolabbi múltban nem a szükséges eréllyel szállt szembe e törekvésekkel, melyek dilleltáns elgondolásokra, egyéni érvnyesülési és hiúsági momentumokra vezethetők vissza és sem tudományos, sem közművelődési szempontból nines jogosultságuk.

Kívánatos volna gyakorlati célzatú szakmúzeumaink kultúrpolitikai irányítását is tervszerűvé tenni és együttműködésüket biztosítani. Kultúrpolitikai szempontból és maguknak ez intézményeknek jövő fejlődése szempontjából is ideális megoldás volna, ha a gyakorlati szakoktatással, valamint a gyakorlati célzatú tudományos intézetekkel együtt a kultusztárea hatósága alá kerülnének. Útjuk amúgy is a tudományos szakmúzeummá való átalakulás felé vezet, ami az eredetileg e csoportba tartozó Iparművészeti Múzeumnál már bekövetkezett. Egyelőre — ha a közgazdasági irányú múzeumokat nem akarnók a müncheni Deutsches Museum mintájára egy monumentális intézménybe tömöríteni — egy az Országos Magyar Gyűjteményegyetemhez hasonló, irányításukra hivatott centrális szerv kiépítése és ennek az országos muzeális szervezettel, valamint közművelődéspolitikánk egyéb szerveivel való kapcsolatbáhozatala minden nehézség nélkül megvalósítható volna.

Az intern szervezeti és adminisztratív problémák megoldása mellett elsőrendű kulturális feladatként áll előttünk a múzeumok és a magyar tudományoság többi szervei — az egyetemek, kutatóintézetek, társulatok — közt fennálló személyi és intézményes kapcsolatok elményítése és megerősítése. Az együttműködés problémája — mai gazdasági és kulturális viszonyaink közepette — egyenesen létkérdése az összes tudományos intézményeknek és velük a magyar tudománynak s ezért örömmel kell üdvözlönnünk gróf Klebelsberg Kuno miniszternek a tudományos munka organizációjára irányuló eddigi alapvető rendelkezéseit és több ízben kifejtett terveit.

Szakmúzeumhálózatunk országos szervezetének és az egyes intézetek szakszerű adminisztrációjának — a tudomány szempontjaiból levezetett szakosztály-

rendszernek — kiépítése természetesen a személyzeti létszám némi szaporítását vonja maga után. E személyzetszaporításról, valamint a megfelelő succrescentia biztosításáról a legnyomósabbnak látszó finánciális érvek nyomása alatt sem szabad lemondanunk, mert kellő számú, alaposan kiképzett tudományos tisztviselő nélkül szakmúzeumaink holt kincsek élettelen raktárává alakulnának át. Egyes múzeumaink — így a Nemzeti Múzeum Régészeti osztálya, Ásványtára és az Iparművészeti Múzeum — az elnéptelenedés miatt máris a legnagyobb nehézségekkel küzdenek.

Az országos múzeumi szervezet reorganizálásával kapcsolatban intenzívebbé kell tennünk a szakmúzeumok tudományos munkásságát. Az anyaggyűjtésben az eddiginél nagyobb céltudatossággal kell eljárunk. Ki kell dolgoznunk a rendszeres ásatások, kutató-, gyűjtő- és vásárlóexpedíciók évekire irányt szabó tervét és meg kell teremtenünk a gróf Klebelsberg Kuno miniszter által létesített természettudományi kutatási alaphoz hasonlóan a régészeti, néprajzi, iparművészeti gyűjtőexpedíciók és ásatások országos alapját. Végre kell hajtánunk a tudományos kiállítási anyagnak a legtöbb intézetben már régóta folyamatban levő teljes szétválasztását s előbbinek a kor színvonalán álló szaklajstromok készítésével párhuzamos rendezését. Az intézetek tudományos és tudósképző munkásságának előmozdítására gondoskodnunk kell múzeumi laboratóriumok és kutatóintézetek létesítéséről, illetőleg kiépítéséről, dolgozóhelyiségek berendezéséről és felszereléséről, a szakkönyvtárak folytonos és tervszerű fejlesztéséről s az eredményeket ismertető időszaki és önálló kiadványok rendszeres megjelenéséről. Mindezt csak a múzeumok évek óta minimális mértékre süllyedt tudományos célú javadalmának tetemes, legalább is a békeévek színvonaláig leendő felemelésével érhetjük el. E nélkül múzeumaink tudományos munkássága és fejlődése teljesen megbénulna s a szenvedett kulturális kárt évtizedeken át sem tudnák pótolni.

A vidéki múzeumügy terén — mint ezt az 1922 :XIX. törvényeikk 11. § indokolása is kiemeli — legfontosabb feladatunk a fejlődésre képes múzeumoknak, köztük a muzeális értékű iskolai gyűjteményeknek az egységes szempontok szerint irányított országos muzeális szervezetbe s a magyar tudományosság munkaszervezetébe való organikus bekapcsolása. Az átszervezés során gondoskodnunk kell róla, hogy helyi múzeumaink holt raktárakból a nemzeti közművelődés, a vidéki kultúrélet, a szélesebb néprétegek művelését célzó szabadoktatás gócpontjaivá fejlesztesse. A provinciális múzeumok fenntartása és fejlesztése, adminisztrációs és közművelődési célzatú költségeinek fedezése s a sürgősen szükséges állandó státusok kiépítése törvényhatósági, az intenzív tudományos munkásságuk előmozdításához, az ásatásokhoz, rendszeres gyűjtésekhez, természettudományi és néprajzi kutatóutakhoz szükséges költségek előteremtése állami feladat, e munkálatok irányítása és ellenőrzése pedig az országos szakgyűjteményekre hárul. Az országos és provinciális múzeumok részére egységes tudományos munkaterv készítendő s az ennek megvalósításához szükséges kiadások fedezetét az állami költségvetés keretében kell megtalálnunk. Az átszervezés során individualiter kell minden egyes intézmény feladatkörét szabályozni. Az érdeklődésükkel hazánk egy-egy nagyobb vidékét felölelő, mintegy kerületi múzeumoknak összefoglaló és minden oldalról kiterjeszkedő munkásságát érintetlenül hagyva, a kisebb múzeumokat — közművelődési feladatkörük meghatározása mellett — a helyi viszonyoknak és lehetőségeknek megfelelő speciális irányba kell terelnünk, egyéb irányú működésüket a specialiter helyi emlékek és tárgyak gyűjtésére korlátozva (így például az összefoglaló jellegű és országos intézetté fejleszthető szegedi múzeum szomszédságában a szentesi Csongrádvármegyei Múzeum a Tisza-vidék speciális

népvándorlaskori régészeti múzeumává, a hódmezővásárhelyi városi múzeum a vásárhelyvidéki néprajzi emlékek gyűjteményévé volna kifejlesztendő.) Az átszervezés során módot kell találnunk az egyházak és iskolák által fenntartott múzeumoknak a múzeumi szervezetbe leendő bevonására is, ami ezeknek — állami segítséggel — önálló múzeummá való kiépítése, vagy — ahol más múzeális intézmény is van — anyaguknak letétképen való átvétele útján valósítható meg. A múzeumhálózat további kiépítésénél óvakodnunk kell a lokálpatrióták hiúságát izgató, de tudományos és közművelődési szempontból egyaránt meddő, kuriózumgyűjtő s a fejlődésre képes múzeumokkal rivalizáló zugmúzeumok szaporításától, törvényes rendelkezéssel tiltva el az ily zugintézményeket a *múzeum* cím használatától. Ezek helyett kívánatos volna a népkönyvtárakkal kapcsolatban közművelődési célzatú szemléltető intézményeket létesítenünk, melyek a nép igényeihez mért másolat- és képsorozatokban ismertetnék a tudomány fontosabb eredményeit. Ily tipikus népművelő gyűjteménnyel volna kiegészítendő valamennyi vidéki múzeumunk is. E közművelődési gyűjtemények keretében természetesen helyet kell biztosítanunk a technikai, ipari, mezőgazdasági anyagnak is. A tipikus másolat- és képsorozatok összeállítása és kivitele országos szakmúzeumaink feladatává teendő. Az átszervezésre és vidéki múzeumhálózatunk kiépítésére irányuló törekvéseink azonban sikerre csak akkor vezethetnek, ha a múzeumfenntartó hatóságok és intézetek megteremtik a *múzeális* fejlődés személyi és anyagi előfeltételeit, ha egy fejlődésre képes múzeumunk sem marad hivatásos vezető és megfelelő épület nélkül. A vidéki múzeumok ügyét e szempontok figyelembevételével kívánja rendezni gróf Klebelsberg Kuno törvényjavaslata a közgyűjteményekről, mely a legközelebbi jövőben nemzetgyűlési tárgyalás alá kerül.

B) KÖNYVTÁRAK.

Könyvtáraink — a múzeumokhoz hasonlóan — három főcsoportba sorozhatók, melyeken belül több típust különböztethetünk meg.

1. **Egyetemes, összefoglaló könyvtárak.** A XIX. század derekáig alapított közkönyvtárak — a közművelődési célzatú egyesületi könyvtárak kivételével — eredetileg az egykorú nagyobb magánkönyvtárakhoz hasonlóan egyetemes irányú és általános érdeklődésű könyvtárak voltak. Hazai könyvtáraink közül ily egyetemes érdeklődésű könyvtár volt a Nemzeti Múzeum, a Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtárán és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárán kívül az egyházi, fő- és középiskolai, valamint a magánalapítású provinciális közkönyvtárak hosszú sora. Gyűjtésük köre a mennyiséget és terjedelmet illetőleg nem volt korlátozva, de határt szabott neki minőség tekintetében a tudományos szelekció, a gyűjtést a tudomány szempontjából megőrzésre méltónak vélt írásművekre korlátozva. Idővel az egyetemes könyvtárak — a sajtótermelés fokozódása, a tudományok specializálódása és a szakkönyvtári rendszer kialakulása, valamint anyagi okok miatt — kénytelenek voltak gyűjtésük körét szűkebbre vonni s bár összefoglaló jellegüket, általános irányukat megőrizték, sok tudományágat kirekesztettek érdeklődésük köréből. Az Országos Széchényi Könyvtár a hazai termékek teljes összegyűjtésére fordítja főgondját, az egyetemi könyvtárak pedig az egyetemen képviselt tudományszakok anyagára korlátozták gyűjtésüket, kirekesztve az alkalmazott tudományokat és a gyakorlati célzatú, ismeretterjesztő irodalom termékeit. Ugyan-e fejlődésen mentek keresztül a vidéki nagy könyvtárak, melyek közül az egyházi és iskolai könyvtárak túlnyomó része nem tudott lépést tartani a tudományos termeléssel. A városi könyvtárak viszont az újabb időben jórészt felhagytak a tudományos irányú

gyűjtéssel, a népművelésben ismerve fel főfeladatukat. Ma a szó igazi értelmében vett egyetemes könyvtárunk — aminő a British Museum Könyvtára, vagy a párisi Bibliothèque Nationale — nincsen, de vannak — a mindjobban szaporodó speciális szakkönyvtárak mellett — általánosabb érdeklődésű, összefoglaló tudományos könyvtáraink és általános műveltséget terjesztő közművelődési könyvtáraink.

a) *Országos közkönyvtárak.* Tudományos könyvtáraink közt az anyag gazdagsága és sokoldalúsága tekintetében első helyen áll a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtára. Az 1802-ben nemzeti könyvtáruul alapított Országos Széchenyi Könyvtár a nemzet és a haza fogalma által körülírt szűkebb körben mindenirányú szellemi termék teljes összegyűjtésére törekedve, nem ismeri a minőségen alapuló szelekciót. Tudományos szempontból, tudományos célra gyűjti a magyar szerzőtől származó, magyar nyelven, Magyarországon írt, a magyar nép és nemzet egészére vagy egyéneire, a magyar hazára, területére, intézményeire bármily vonatkozást tartalmazó, tehát a legtágabb értelemben magyar vonatkozású irodalmat, tekintet nélkül a tudományos vagy irodalmi minőségre és belső tartalomra. Az új anyagot 1897 óta kötelezpéldányként kapja. Költségvetését csak a külföldi és 1919 óta az elszakított részekben megjelenő magyar vonatkozású anyag beszerzésének és a régi anyag kiegészítésének költségei terhelik. E mellett gondot fordít a szellemi tudományok körében megjelent legfontosabb külföldi sajtótermékek s az egyetemi ifjúság igényeihez mért egyéb szakbeli standardművek megszerzésére. Nagyértékű kézirat- és oklevélgyűjtemény, valamint ősnymtatványok és egyéb bibliografiai ritkaságok birtokában a múzeumokéhoz hasonló tudományos rendszerező és feldolgozó munkásságot fejt ki, minek eredményeit a könyvtudomány egyetlen hazai organumaként kiadott folyóiratában (Magyar Könyvszemle) és leíró címjegyzékeiben hozza nyilvánosságra.

Míg a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára a múzeumokhoz hasonlóan önálló intézményként létesült és alakult ki, többi országosjellegű közkönyvtáraink — a városi könyvtárak kivételével — más intézmények függelékeképpen jöttek létre. Mai országos közkönyvtáraink eredetükben egyes tanintézetek, hatóságok, hivatalok, társulatok könyvtárai voltak s csak idővel fejlődtek közcélra szolgáló intézményekké. Közöttük első helyen áll a budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára, mely háromszázéves fennállása óta — európai értelemben is számottevő — országos könyvtárrá fejlődött. Régi anyaga egyetemes jellegű. Az újabb időben már főleg csak az egyetemen képviselt tudománysszakok — s ezek közül is elsősorban a teológiai, jogi, társadalmi, történelmi tudományok, filozófia és matematika — anyagának összegyűjtésére törekszik, a természettudományok, technika és orvostudományok terén az egyetemi ifjúság igényeihez mért standardművek és alapvető munkák, folyóiratok beszerzésére szorítkozva. Bár az évtizedek óta ránehezedő anyagi gondok miatt hivatását teljesen betölteni, gyűjteményeit tudományos tervszerűséggel gyarapítani képtelen, a szellemi tudományoknak ma is leggazdagabb könyvtára hazánkban. Anyagát szervesen egészíti ki a M. Kir. József Műegyetem országos intézetté nőtt könyvtárának, főleg természettudományi és technikai anyaga. Az Egyetemi Könyvtárnál kisebb méretű, de a szellemi tudományok terén igen gazdag összefoglaló könyvtárak a M. Tud. Akadémia és a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárai. Mindkettő kötelezpéldányokban részesül s így a modern hazai irodalom gyűjtése terén a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárával versenyeznek. Mellettük a legújabb időben kötelezpéldány-jogosultsághoz jutott Képviselőházi Könyvtár is általános irányú, összefoglaló könyvtárrá kezd átalakulni. Legrohamosabban fejlődő könyvtárunk

a Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának szakkönyvtárából kialakult Fővárosi Nyilvános Könyvtár. A székesfőváros eléggé nem dícsérhető áldozatkészségéből minden állami intézetnél nagyobb anyagi támogatásban részesülvén, a háborúval beköszöntött gazdasági válság óta egyedül tud lépést tartani a fokozódó sajtótermeléssel. Társadalomtudományi szakkönyvtárból ma már országos jelentőségű, összefoglaló tudományos és közművelődési könyvtárrá nőtt, mely — amennyiben az állam részéről sürgősen nem történik kellő gondoskodás — rövidesen túl fogja szárnyalni mind az egyetem, mind a Nemzeti Múzeum könyvtárait.

A főváros e nagy könyvtárain kívül a budapesti ref. theol. akadémia Ráday-könyvtára és több vidéki könyvtár is megüti az országos intézetek mértékét. Ilyenek Szeged város Somogyi Könyvtára, az Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtár, a Pannonhalmi Szt. Benedek-rendi Főkönyvtár, az Egri Érseki Joglyceum Könyvtára, a debreceni és sárospataki Ref. Főiskolai Könyvtárak, nem szólva a Trianon óta elszakított nagy gyűjteményekről, melyek közül a leggazdagabbak az Erdélyi Múzeum és Ferenc József Tudományegyetem egyesített könyvtára, a nagyszebeni b. Bruckenthal-Múzeum Könyvtára, a marosvásárhelyi Teleki-nemzeti Könyvtár, a negyenyedi Bethlen-kollégium Könyvtára, a pozsonyi Városi és Egyetemi Könyvtár, a temesvári Városi Könyvtár, az alsókubini Csaplovits-Könyvtár. E vidéki közkönyvtáraknak többnyire egy-egy maecenás kollekciójából származó régi gyűjteményei sokoldalúság és gazdagság tekintetében vetekszenek a legelső országos közgyűjteményekkel, sőt közülök az újabb alapításokat messze felül is múlják, valamennyinek közös baja azonban, hogy anyagi nehézségek miatt nem tudtak ugyanily keretben továbbfejlődni s az újabb irodalmi termelés nagyon gyéren lévén képviselve, ma inkább történeti értékű könyvgyűjtemények, semmint élő és fejlődő közkönyvtárak.

A tervszerű fejlesztést gátló anyagi nehézségek mellett, mind az általános irányú összefoglaló könyvtáraknak, mind az alább említendő szakkönyvtáraknak nagy fogyatkozása az anyag többnyire egészen ósdi és célszerűtlen rendszerezése, a használati szabályok avultsága. Legtöbb közkönyvtárunk, köztük a nemzetközi értelemben is tekintélyes Orsz. Széchényi Könyvtár, Egyetemi Könyvtár és Akadémiai Könyvtár raktára zsúfolt, nehezen hozzáférhető, berendezésük ósdi, szakrendszerük és címjegyzékeik elavultak, olvasóhelyiségeik és kutatószobáik, hivatali dolgozóhelyiségeik alkalmatlanok és zsúfoltak, kölesönzési rendszerük nehézkes. Ma is nagy akadály a egészséges könyvtári élet kialakulásának a multból átörökölt kóros felfogás, mely a könyvtárak vezetéséhez és könyvtárosi munkához elegendőnek véli a tudományos minősültséget, holott a speciális könyvtári képzettséggel és érzékkel nem bíró, dilettáns tudóskönyvtárosok rendszerint megbénítják intézetük egészséges fejlődését, mert túlteszik magukat a tapasztalati alapon megállapított elemi kezelés-szabályokon. A tudomány érdekeit szolgáló céltudatos fejlesztést és az akadálytalan könyvhasználatot nagyban hátráltatja a kooperáció teljes hiánya, ami különösen a háborús és ezt követő években bosszulta meg magát. Jórészen ennek köszönhető, hogy könyvtáraink még ma sem tudták pótolni háborús hiányaikat. E bajon van hivatva segíteni az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretében 1923-ban felállított *Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ*, melynek a külföldi könyvesereakció lebonyolításán kívül főfeladata a tudományos közkönyvtárak központi katalógusának, a teljes hazai könyvanyag nyilvántartásának megteremtése. A Központ a csereakció, valamint a könyvtárközi kooperáció tekintetében a lefolyt két év alatt már igen szép eredményeket ért el.

b) *Helyi jellegű közkönyvtárak. Közművelődési Könyvtárak.* A XIX. század

utolsó negyedében megindult múzeum- és könyvtáralapító akció eredményeként ma már majdnem minden vidéki városunknak van a helyi múzeummal kapcsolatos vagy önálló nyilvános közkönyvtára, melyek közül nem egy éri el a tízezer kötetszámot. Törzssanyaguk — legtöbbször valamilyen régi magán- vagy testületi könyvtár anyagából származván — rendszerint általános irányú és sokoldalú tudományos anyag; az újabb gyarapodásban azonban a műveltebb középosztály igényeinek szemmel tartása mellett, a népművelés szempontjai érvényesülnek. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének irányítása mellett s a fenntartó törvényhatóságnak nem egy helyt nagyon dícséretreméltó áldozatkészsége következtében a városi könyvtárak nagyrésze fontos hivatást betöltő kulturális intézménnyé fejlődött, bár ez a fejlődés nem mindenütt egyenletes és különösen a háború óta több provinciális könyvtárunk stagnál. A közművelődési könyvtárak hálózatának kiépítésében a különféle könyvtár-egyesületek és kaszinók, társadalmi körök mellett nagy érdeme van Budapest székesfőváros tanácsának. Kultúrpolitikai tevékenységének eredményeképpen a főváros területén ma már tíz — köztük négy az összeomlás óta felállított — városi népkönyvtár működik, melyek szervezése és irányítása a Fővárosi Nyilvános Könyvtár vezetőségének agilitását dicséri. E fővárosi népkönyvtárak részben az egyetemi ifjúság és a középosztály igényeihez mért közművelődési könyvtárak, részben azonban szoros értelemben vett népkönyvtárak és szervesen illeszkednek be a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége által — a XIX. század harmadik évtizede óta sűrűn alapított egyesületi könyvtárak alapulvételével, de jórészt állami eszközökkel — kiépített országos népkönyvtárhálózatba. Ezek a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa alá tartozó s az alsóbb néposztályok művelésére hivatott községi és egyesületi népkönyvtárak a háború előtt már a történeti Magyarország határain belül levő községek egyharmadában meg voltak szervezve; számuk elérte a nyolcszázat. A trianoni béke következtében ezeknek mintegy 60%-a elveszett, mások a forradalmak és oláh megszállás zavarainak estek áldozatul s a megmaradtak közül is nem egy akadt meg fejlődésében.

c) *Egyházi hatóságok, testületek és iskolák könyvtárai.* Az országos könyvtárakon kívül egyes tanintézetek mellett egész sora él és működik az összefoglaló jellegű tudományos könyvtáraknak. Közülük első helyen állnak a debreceni, valamint a Kolozsvárról, Pozsonyból menekült szegedi és pécsi egyetemek új alapítású és tervszerűen fejlesztett könyvtárai. Az egyházi hatóságok, testületek, szerzetesházak s a fővárosi és vidéki középiskolák közül nem egynek igen tekintélyes könyvtára van, de — sajnos — rendszeres fejlesztésüknek útját állja a gazdasági válság következtében beállott pénzszűke s e miatt az országos jellegű vidéki könyvtárakhoz hasonlóan visszafejlődésben vannak. Ez iskolai és egyházi könyvtárak kezelése még ma sem mindig szakszerű és a közhasználattól elzárva, csupán a tantestületek rendelkezésére állnak.

2. **Szakkönyvtárak.** A könyvtári fejlődés a XIX. század dereka óta a tudományosság egykorú tendenciájának megfelelően a specializálódás irányába halad. E specializáló törekvések eredménye volt a kezdetben egyetemes jellegű, összefoglaló könyvtárak gyűjtési körének fenntebb ismertetett korlátozása s e törekvések eredményeképpen alakult ki szakkönyvtárhálózatunk.

a) *Országos szakkönyvtárak.* A múlt század közepe óta alapított iskolai, hatósági, hivatali és társulati könyvtárak jelentősebbjei félszázad alatt országos jelentőségű nyilvános könyvtárakká fejlődtek. Közülük első helyen állnak a legutóbbi időben általános irányba fejlődő s az összefoglaló közkönyvtárak közt már említett nyilvános könyvtárak: a József Műegyetem Könyvtára (elméleti és alkalmazott természettudományok, technológia), a M. Kir. Központi Statisztika-

tikai Hivatali Könyvtára (statisztika, közgazdaság, társadalmi tudományok), a Magyar Országgyűlés Főrendi és Képviselőházának Könyvtára (jog- és államtudományok), a Fővárosi Nyilvános Könyvtár (társadalmi tudományok). Mellettük legjelentősebb nyilvános szakkönyvtáraink a Kir. Magy. Természettudományi Társulat Könyvtára, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára, a Kir. Orvosegyesület Könyvtára, az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum Nyilvános Könyvtára, az Orsz. Szépművészeti, Technológiai, Mezőgazdasági és Kereskedelmi Múzeumok könyvtárai, a M. Kir. Földtani Intézet Könyvtára s az intézményredukció során 1923-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium könyvtárával egyesített Országos Pedagógiai Könyvtár. Valamennyi a fenntartó intézmény szempontjainak megfelelő szakszerűséggel fejlesztett speciális könyvtár. Anyaguk értékesen egészíti ki az általános érdeklődésű országos könyvtárak anyagát az egyes tudománysszakok speciális ágazatainak és részletkérdéseinek anyagával. Fejlődésük — szűkebb kör kitöltésére lévén hivatva — biztosítottabbnak látszik az összefoglaló könyvtárakénál.

E nyilvános szakkönyvtárakon kívül szakintézményeink mellett a tudósok szűkebb nyilvánosságának nyitvaálló szakkönyvtárak egész sora működik. Közülük legjelentősebbek a Magyar Nemzeti Múzeum tárainak archeológiai, numizmatikai és művészettörténeti, néprajzi, zoológiai, botanikai, ásvány-, föld- és őslénytani szakkönyvtárai, az Országos Levéltár és Magyar Történelmi Társulat egyesített történelmi könyvtára, a M. K. Orsz. Meteorológiai Intézet és a többi kísérletügyi intézmények szakkönyvtárai, a Mérnök- és Építészegylet, a Magyar Földrajzi Társaság, az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület Könyvtára.

b) *Hatóságok, hivatalok, iskolák szakkönyvtárai.* A nyilvános jellegű szakkönyvtárak mellett számos oly szakkönyvtárunk van az egyes hivatalok, hatóságok és intézetek mellett, melyek csupán az illető testület tagjai részére állanak nyitva. Ilyenek a minisztériális könyvtárak, melyek közül a belügyminisztérium, a földművelésügyi, igazságügyi és pénzügyi minisztériumok könyvtárai a leggazdagabbak. Egyéb hivatalok és hatóságok könyvtárai közül a M. kir. Curiának és Ítéltáblának, a M. k. Szabadalmi Hivatalnak, az iskolák közül a Budapesti Központi Papnevelő Intézetnek, a Honvéd Ludovika-Akadémiának, az Orsz. Rabbiképző Intézetnek, a M. kir. Állatorvosi Főiskolának vannak nagyobb méretű szakkönyvtárai, valamint a Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem különböző intézeteinek.

3. *Emlékgyűjtemények.* A két előző csoportba tartozó könyvtárak mind-egyike állandó és folytonos fejlődésre szánt intézmény. Vannak azonban oly kisebb könyvgyűjteményeink is, melyek mint az emlékmúzeumok egy-egy irodalmi vagy történelmi szempontból kimagasló egyéniség magánkönyvtárát eredeti összetételben és rendszerezésben őrzik. Ezek a továbbfejlődésre nem szánt könyvgyűjtemények, — aminők például gr. Széchenyi Istvánnak a család letételeként ideiglenesen a Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett magánkönyvtára, Kisfaludy Sándor, Madách Imre, Kossuth Lajos és más nagyjaink ugyancsak a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtárában őrzött magángyűjteményei, — bár célzatuk a kegyeletos megemlékezés, tudományos szempontból is értékesek, mert visszatükrözik az illető személy szellemi fejlődésének képét. Nem tartoznak ide azok a bibliofilkönyvtárak — köztük a Magyar Nemzeti Múzeum Apponyi- és Todoroszku-könyvtárai, a M. Tud. Akadémia Ráth-könyvtára —, melyek mint egy-egy speciális szaknak teljességre törekvő szakkönyvtárai tartatnak meg eredeti összetételükben. Ezek, valamint az egyes kiváló egyéniségek műveit és a rájuk vonatkozó irodalmat gyűjtő s állandóan fejlesztett könyvtárak — így a Kisfaludy-Társaságnak az Egyetemi Könyvtár Shakespeare-

anyagával egyesített Shakespeare-Könyvtára, a Petőfi-Társaság Petőfi Könyvtára — a szakkönyvtárak csoportjába sorolandók.

A könyvtárügy terén előttünk álló feladatok közül legsürgősebb a tudományos könyvtárak organikus együttműködésének megszervezése. Ez együttműködés előfeltételei: a gyűjtési körök szabályozása, a tudomány egyetemes szempontjaiból kiinduló tervszerű gyarapítást előmozdító s a könyvtárhasználatot megkönnyítő központi nyilvántartás megteremtése, illetőleg fokozatos kiépítése és ezzel kapcsolatban az egységes rendszerezési szabályok kidolgozása.

Bár a könyvtárak szaporodása és gyarapodása igen öröndetes kulturális jelenség, fővárosi közkönyvtáraink gyűjtőmunkássága sürgős revízióra szorul. Normális viszonyok közt sem indokolható, mai helyzetünkben pedig egyenesen megengedhetetlen öt-hat közkönyvtár azonos irányba való fejlesztése. A szellemi tudományok anyagát gyűjtő nagy közkönyvtáraink — az Orsz. Széchenyi Könyvtár, Egyetemi Könyvtár, M. Tudományos Akadémia Könyvtára, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Országgyűlés Könyvtára és Fővárosi Könyvtár — csak akkor fognak igazán megfelelni hivatásuknak, ha egészségtelen rivalizálás helyett gyűjtési körüket korlátozva megosztóznak a beszerzésre váró tudományos anyagon. A végső, ideális megoldás természetesen a Múzeum, Egyetem és Akadémia könyvtárainak egy modern berendezésű központi épületben való helyrajzi egyesítése, vagyis az igazi Nemzeti Könyvtár megteremtése volna. Egyelőre azonban meg kell elégednünk a gyűjtési körök szabályozásán alapuló munkamegosztással és a könyvtári dotációk emelésével. A különböző állami szervek fennhatósága alá rendelt országos jellegű összefoglaló és szakkönyvtárak irányítását, illetőleg ellenőrzését központosítva, a többi könyvtár-fenntartó hatóságokkal és intézményekkel megegyezést kell teremteni az egyes könyvtárak fejlesztésének irányába és mértéke, a gyűjtési körök tekintetében. A gyarapításban nem szabad továbbra is egyéni és partikuláris szempontokból kiindulnunk, hanem a magyar tudomány és a magyar tudósok összességének érdekeit kell szemünk előtt tartanunk. Meg kell állapodnunk az egészséges munkamegosztás elvén alapuló közös munkatervben s ennek végrehajtására kell minden erőnket fordítanunk.

Az országos könyvtári szervezet kultúrpolitikai irányítására az Országos Magyar Gyűjteményegyetem hivatott, míg a keretében működő Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ az összes tudományos közkönyvtárak összekötő szervévé építendő ki, mely a maga nyilvántartásaival mintegy központi tudakozó és tájékoztató irodája a magyar könyvtárhálózatnak s melybe szervesen be kell kapcsolnunk a közintézményeknek — az egyetemi intézeteknek, hivataloknak, hatóságoknak — ma a nyilvánosságtól elzárt szakkönyvtárait is.

A könyvtárak központi irányításának, ellenőrzésének, anyaguk központi nyilvántartásának biztosításával a javadalmaknak a békemértékre való egyidejű felemelése esetén megoldáshoz fog jutni a tervszerű gyarapítás és a célszerű rendszerezés kérdése. Az elavult kezelési és használati rendszer megjavítása, a modern könyvtártechnikai rendszer kiépítése azonban csak megfelelő anyagi áldozatok árán hajtható végre. A mai igényeknek megfelelő szakrendszer, s újrendszerű szak- és tárgyi katalógusok kidolgozásához, a raktárak átépítéséhez, modern olvasó-, kutató- és dolgozóhelyiségek berendezéséhez épületbővítésre, illetőleg átalakításokra és a mainál nagyobb számú szakértő személyzetre lesz szükség. Bármennyire takarékosagra szorít is ma, szomorú gazdasági helyzetünk, e tekintetben nem szabad garaszkodnunk, mert jól rendezett, használható könyvtárak nélkül rövidesen be fog következni a magyar tudomány, a magyar kultúra s velük a magyar gazdasági élet újabb esődjé is.

A vidéki könyvtárak közül a tudományos jellegűek a tudományos könyv-

tárak országos szervezetébe kapcsolandók be, fejlődési lehetőségüknek megfelelő javadalmazás által leendő biztosításával. A meglévő közművelődési és szorosan vett népkönyvtárak fenntartását és fejlesztését elsősorban a törvényhatóságok, illetőleg községek kötelességévé kell tenni. Ellenőrzésük, támogatásuk s a népkönyvtárhálózat reorganizációja és teljes kiépítése az államra hárul. Ez átszervezés során kell módot találnunk a múzeumokkal kapcsolatban említett szemléltető népművelő gyűjtemények létesítésére.

A könyvtárak jövő fejlődése szempontjából nagyfontosságú probléma a könyvtárosképzés kérdése. Míg a muzeális munka elsősorban szakszerű tudományos képzettséget igényel, a könyvtárakban elsősorban speciális könyvtártani ismeretekre s emellett általános tudományos műveltségre van szükség. A közkönyvtárainkban ma uralkodó visszás állapotok főoka a rendszeres könyvtárosképzés hiánya. E bajon a könyvtári tisztviselőknek tisztán könyvtártanulmányozási célból leendő külföldi kiküldetéseivel és kötelező tanfolyamok szervezésével, a jövőt illetőleg pedig az egyetemi könyvtártani oktatás rendszeresítésével segíthetünk.

C) LEVÉLTÁRAK.

Írta: SZEKFŰ GYULA.

A levéltárakban őrzött kútfői anyag fontosságát az európai tudomány már a XVI. századtól kezdve mind nagyobb mértékben felismervén, ma már communis opinio, hogy levéltári anyag nélkül a történettudományt és annak egyes ágait, valamint sok tekintetben egyéb tudományágakat, így a művészet-történetet, jogtörténetet sem lehet művelni. Olyan népek, melyek a sors mostohaságából elvesztették történetük írásos emlékeit vagy ilyenekkel az újabb időkig nem is rendelkeztek, minők pl. a balkánlakók: bolgárok, szerbek, oláhok, ma már kétségbeesetten próbálják összekeresni a törmelékeket és tudásaik valóságos vikingi-utakat tesznek a Nyugat levéltáraiba, hogy ott a népükkel bármilyen távoli összeköttetésbe hozható adatokat lemásolják és haza vigyék.

A magyar nemzet a 200 éves török uralom dacára sines ily rossz helyzetben. Igaz, a régi magyar királyi levéltár 1526-ban a Dunának zsákmányává lőn; igaz, a török uralom számtalan városi, megyei, községi, családi levéltárat semmisített meg és még pusztá létezésével is évszázadosan akadályul szolgált a folyvást folyamatban levő magyar történet írásbeli lecsapódásának. Mégis elmondhatjuk, hogy a töröktől megkímélt területeken: a habsburgi Magyarországon és Erdélyben még a török korszakban is oly hatalmas levéltári anyag jött létre, hogy ehhez véve a XVIII. és XIX. századnak minden külső akadálytól mentes aktaprodukeióját, a magyar történetnek levéltári anyag szempontjából nincs mit szegyenkeznie a nyugati országok előtt. Magyarország ebben is Európához tartozott attól kezdve, hogy a XII. században behozta az írásbeliséget; ettől a török uralom nyomása alatt sem vált meg többé.

Mielőtt a történeti kútfőt képező levéltári anyagot részleteznénk, meg kell említenünk a levéltári publikációk dolgát, melyek megkönnyítik, sőt bizonyos körülmények közt feleslegessé teszik a levéltárakba való lebecsátkozást.

Mint tudjuk, a magyar történettudomány a XIX. század második felében, szinte egész a világháborúig, semmit nem tartott olyan fontosnak és szükségesnek, mint éppen a levéltári anyag publikációját. Középkori oklevelekből sok kötetnyi gyűjtemények jelentek meg nyomtatásban, de nem kevesebb gondot fordítottak az újabbkori, aktaszerű anyag publikálására is egyes korszakokból, így a XVI., de leginkább a XVII. századból annyi hivatalos iratunk, családi és magánlevelezésünk van immár — hála az előttünk járt két utóbbi nemzedék

munkájának — könnyen hozzáférhető kötetekben és folyóiratokban publikálva, hogy azokból külön levéltári kutatások nélkül is megismerhetjük még másod- és harmadrendű egyének tevékenységét is.

Ezt általánosságban elismerve, a kiadott anyag teljességét és használhatóságát illetőleg nem szabad magunkat illúzióknak átengednünk. A mögöttünk fekvő pozitivisták korszak, bármennyire megbecsülte, sőt *túl*becsülte is a levéltárakból kihalászható egyes adatokat, a levéltári kutatást és publikálást rendszertelenül végezte. A kiadók nem szereztek maguknak áttekintést arról, hogy mit *lehet* találni, sem pedig nem hozták tisztába a másik, nem kevésbé fontos kérdést: hogy mit *érdemes* találni és publikálni. Levéltári boltok alá lépve, megigézten bámulták a „kincseket“ és ebben a hangulatban kincseknek néztek mindent, ami írva volt. Értékes anyagként adtak ki értéktelen forgácsokat is. Kiadatlanul hagyták a valóban értékeseket. XVI. századi állami számadásokat kiadtak véletlenül kezükbe került töredékes, hibás, sőt olvashatatlan másolatokról és nem jutott eszükbe, hogy az illető állami hivatal levéltárában utána nézzenek a jobb szövegeknek. Ezt a gyakran ismétlődött eljárást menti azonban az a körülmény, hogy akkoriban nagy levéltáraink sem igen tették még a kutatónak lehetségessé, hogy ő az állami levéltárak anyagáról áttekintéssel bírva céltudatosan kutasson.

A „kalászatok“, „történeti apró emlékek“, „adatok az X. Y. század történetéhez“, „magyar levelek az X. Y. századból“, ilyen és hasonló publikációk százai, bár együttvéve rendkívül értékes és tekintélyes anyagot tartalmaznak, nem pótolhatják a rendszeres publikációkat és a levéltárak rendszeres felkutatását. Igen sok szép és új adatot tanulunk belőlük, de nem adják a magyar történet gerincét, azon adatokat, melyek nélkül állam- és nemzettörténet, mai felfogásunk szerint, nem ismerhető meg. Ebben a tekintetben történetírásunk még sokkal inkább rá van utalva a levéltári anyagra, mint más népek történettudománya. Úgy a politikai, mint a gazdaság- és szellemi történetnek gerincét képezi a törvényeknek és rendeleteknek kiadása és itt a rendeletek nem kevésbé fontosak, mint maguk a törvények, mert hiszen a törvények végrehajtása is többnyire ezekből ismerhető fel. Az osztrák tartományokban a XVIII. század első felétől kezdve végeláthatatlan kötet sorban jelentek meg a pátensek, udvari dekrétumok, a főhivatalokhoz intézett köriratok (Kropatschek, Goutta stb. kiadványai); nálunk a megfelelő iratok: az udvari kancellária dekrétumai, a helytartótanács intimatumai mai napig kiadatlanok és ha talán kivételesen egykorúan meg is jelentek hivatalos nyomtatásban, ezekért is folyvást a levéltárakhoz kell fordulnunk. Kivétel a közegészségügyet illetőleg Linzbauer kiadványa. (Codex sanitarius medicin. Hung. 1852.) Ilyetén publikációk hiányát már az egykorú politikusok is érezték: a XIX. század reformországgyűlésein az ellenzéki képviselőknek nagy fáradságukba került, hogy egy-egy ilyen régebbi sérelmes rendelet szövegét, ha nem is a féltve őrzött állami levéltárakból, de legalább a megyei levéltárakból megszerezzék. A rendi korszakban a végrehajtó hatalmat a központi, királyi hatóságok gyakorolták, s ezt tekintetbe véve megérthetjük, hogy rendeleteiknek és törvényeiknek egy-egy tárgyat illető folyamatos ismerete nélkül a végrehajtó hatalom működését s ezzel együtt a magyar központi kormányzást és közigazgatást sem ismerhetjük a valóságban.

Hasonló szükségletet, de természeténél fogva nemcsak ezt és nem teljesen elégíti ki a Magyar Országgyűlési Emlékek publikációja, mely tehát mindenképpen folytatandó volna. Ugyane szempontból fontos József nádor iratainak most folyó kiadása is. Nem kevésbé hézagpótló szerepet fognak betölteni az államélet egyes szektorait illető publikációk, így pl. az úrbéri rendeletek kódexe; a nemzetiségi kérdés oklevéltárai. Más összeállításban, távolabbról, de szélesebb

körben fogják kielégíteni ugyanazon szükségleteket a központi hatóságoknak: kancellária, helytartótanács, kamarának történetével foglalkozó publikációk. Mindezek munkában vannak és szerzőik a Magyar Történelmi Társulattól nyert utasításuk szerint, mélyen belenyúlva a kiadatlan levéltári anyagba, onnan immár azt hozzák napfényre, amit érdemes és amire feltétlenül szükségünk van, hogy a magyarság történeti képét a tudomány mai állása szerint elkészíthessük.

De hiba volna a már eddig kiadott tervnélküli, szétszórt és rendezetlen anyagot lebecsülni és használatból félretenni. Ellenkezőleg, mindent meg kell tennünk, hogy ezt az értékes anyagot legalább utólag rendbeszedjük és használhatóvá tegyük. Ezt pedig csakis rationabilis bibliografia segítségével lehet elérnünk. Ma már, szinte egy évszázadnak rendszertelen levéltári kutatása és publikációja után, az egyes történetkutatónak erejét meghaladó feladat, esetenként megállapítani, egy-egy témára nézve nincs-e még itt vagy ott, valami ártatlan, gyanúba nem fogható cím alatt publikálva, valami éppen fontos adat. Viszont a levéltári kutató is alig tudja pontosan konstatálni, vajjon az illető levéltárból, amelybe éppen belép, ismeretes-e immár valami. Kutatónak és feldolgozóknak egyaránt égetően sürgős a levéltári bibliografia, mely az egyes családi, hatósági és külföldi levéltárakból publikált magyar vonatkozású anyagnak adná pontos bibliografiai összeállítását, belefoglalva természetesen az egyes levéltáraknak immár nyomtatásban található leírásait. E téren bibliográfus kéz hiányában szinte leírhatatlan zavar uralkodik. A kúriai levéltár első leírása nekrológban található, melyet Thallóczy Lajos írt Kendelényi Ferencről (Magyar Igazságügy), s melyet a Századok (1885, 287. l.) Kendelényi neve alatt vett fel a bibliografiába. A barcelonai levéltárnak magyar szempontból első leírása „Árpádházi Jolán, Aragon Királynője” cím alatt jelent meg, ugyancsak Thallóczytól (Századok 1897, 577. l.). A múlt századvég lelkes kutatóinak kezén óriási tömegű levéltári anyag fordult meg, s erről, ha nem is mindig szakszerű, de bibliografialag igen jól felhasználható referádák készültek. Itt csak a „levéltárvizsgáló bizottságok” jelentéseit említem, melyek 1868 óta jelentek meg a Századokban, továbbá a Pauler Gyula-féle hivatalos köriratra bejött válaszokat (ugyanott 1881), azután a nagy külföldi regestapublikációkat Óvárytól, Marczalitól, lengyel levéltárakból Szádeczkytól és újabban Divékytól. A már kiadott anyag rendszerezéséről lévén szó, természetesen egyelőre nem volna szükség a Langlois-Stein vagy Mazzatinti-munkákhoz (v. ö. ezekre Sulica Szilárd: A levéltártan tudománya és a Levéltári Közlemények, Magyar Könyvszemle 1923, ahol egyúttal a hasonló német művek is megbeszélvék) hasonló magasabbrendű, nagyobb igényű nekilendülésre, — nekünk, mint kis népnek, speciális szükségleteink vannak, melyek kielégítésénél a nagy nemzetek csak példákat, de nem mindig egyúttal mintákat nyújthatnak. Egyelőre sürgős szükségletnek csak az minősíthető, hogy a Zimmermann-féle összeállítás (Über Archive in Ungarn. Ein Führer durch ungarländische u. siebenbürgische Archive, Hermanstadt, 1891.) végre magyar részről revideáltassék, kiegészítettessék s ez alkalomból a kiadott anyag végre egyszer bibliografice hiánytalanul felvétessék. Hogy ez külön munka legyen-e vagy csak része a többé már nemzeti történetírásunk szégyene nélkül alig halasztható magyar történeti bibliografiának, ez további kérdés volna, mellyel e téren nincs helyünk foglalkozni. Csak annyit legyen szabad megjegyezni, hogy az utóbbi esetben szépen elhelyezhető volna az általános bibliografiában, a Zibrt-féle igen sikerült cseh történeti bibliografia beosztásának némi célszerű módosításával.

Az eddigieket összefoglalva: levéltáraink tudományos kezelése és kihasználása dolgában eddig is sok történt már, s ezért a további munkának elsősor-

ban az eddigi eredmények összefoglalására, repertorizálására, rendszerezésére kell törekednie. Számba kell vennünk, pontosan és lelkiismeretesen, mi az, amink van, s csak e munka elvégzésével haladhatunk tovább. E számbavételhez pedig, a már kiadott anyag regisztrálásán kívül, ami bibliografus szakírók feladata, elsősorban szakképzett levéltárnokok szükségesek, úgy a központokban, mint a vidéken, akik történelmi képzettség mellett a rájuk bízott irattömeggel is megismerkednek. A modern levéltárnok, hogy a modern feladatoknak eleget tegyen, kell hogy szaktudós volta mellett elsősorban, mindenekelőtt levéltári hivatalnok legyen, aki a levéltártani és adminisztratív szempontokat is méltányolni tudja. A feladata magaslatán álló ilyen levéltárnoki kar, adminisztratív és tudományos szempontokat egymással kiegészítő tervszerű irányítás alatt, az utóbbi években megkezdett irányban dolgozva, reméljük, csakhamar be fogja tölteni azon hiányokat, melyeket jelen áttekintésünkben érintettünk.

A Muller-Feith-Fruin-féle, ma már általánosan elfogadott hollandus levéltártani elveket véve tekintetbe és levéltár alatt valamely hatóság hivatalos működéséből előálló iratok tömegét értve, a magyar történettudomány szempontjából a következő levéltárscsoportok jönnek tekintetbe.

1. **A M. Kir. Országos Levéltár.** Magában foglalja a m. kir. központi hatóságok levéltárait, s mint ilyen, a magyar történetnek összehasonlíthatatlanul legértékesebb kincsesbányája. A kiegyezési korszak kezdetének alapítása, s mint ilyen, régi levéltári hagyományokra nem támaszkodhatott, mindent önmagából kellett létrehoznia, ami a legelső időben, nem szakképzett levéltárnokokra bízva, nem igen sikerült. A magyar levéltári ügy problémái akkor még, a 70-es években, nem voltak érettek. Nagy haladás volt, mikor a 80-as években történelmi szakemberek léptek be a hivatalnoki karba, akik a problémákat felismerték, s amennyire a mostoha viszonyok (kis státusz, levéltári ügyek iránt érdeklődés nem bíró minisztérium, mint fölöttes hatóság) megengedték, azok megoldásán dolgoztak. Igen nagy teljesítmény volt a középkori oklevelek, az ú. n. diplomatikai osztály rendezése, melynél a regesztázás elvi alapjait és végrehajtását Csánki Dezső dolgozta ki (v. ö. Századok, 1889, 515. elvi fontosságú cikkét). A folyton becsatolt újabbkori levéltárak szakszerű feldolgozásával azonban a magára hagyatott, sehol nem méltányolt kis személyzet nem boldogulhatott; az egyes levéltárak némelyikéről Tagányi Károly adott ki summarius, repertoriumszerű összeállítást, különben csak egyes, genealógiai és hasonló célból készült jegyzékeink vannak (kir. könyvek, peesétek). A levéltári feldolgozás ezen stagnálását a századforduló körüli évtizedekben sajnosan érezték a levéltár tudományos hivatalnokai, anélkül, hogy a helyzet javítására törekvő lépéseik eredménnyel jártak volna. Végre bekövetkezett a nagy fordulat, amikor a levéltári vezetőség, Csánki Dezső alatt, fáradhatatlan energiával keresztülvitte, gróf Khuen-Héderváry Károly, majd gróf Klebelsberg Kuno hivatalos támogatása és személyes pártfogása által, az új levéltári épület megépítését, s a legmostohább időszakban, a világháború után történt berendezését. Az átköltözés alkalmát a levéltárnoki kar az anyag pontos felvételére használta fel, s ezzel tanúságot tett arról, hogy a levéltári szakmunkának évtizedes hátramaradása egyedül a mostoha viszonyoknak tudható be. Az új levéltári épületben, kiegészített, jól megválogatott tisztikarral az eddig elhanyagolt problémák végre megvalósulás felé közeledhetnek. A gazdag és hatalmas Magyarország korábban elmulasztott évtizedek így is alig pótolhatók most már. Mai viszonyaink közt egyelőre szó sem lehet arról, hogy a levéltár anyagát kötetek tízeiben és százaiban adassuk ki, hivatalos levéltári kiadványok gyanánt, amint ez a porosz és belga levéltárak évtizedek óta folyó publikációiban történik. A levéltár használhatósága

dolgában már az is nagy lépés volna, ha a Tagányi-féle jegyzékek mintájára a többi osztályról is hasonló készülének, azon különbséggel, hogy az egyes alosztályok és aktaesportok jobban részleteztetnének. Ez természetesen csak hivatalos munka keretében készülhetne el, de amíg a levéltárnak úgyszólván elfoglalt tisztviselői ily jegyzékek kiadására maguknak időt szakaszthatnának, addig is nagy haszonnal járna, ha az alább említendő hivataltörténeti publikációk mielőbb elkészülhetnének. A kancellária, kamara helytartótanács, nádori hivatal működésének alapos története egyúttal kitűnő felvilágosítást is nyújtana arra nézve, mit és hol kell keresnünk ezen hatóságok óriási tömegű levéltáraiban. Némely központi hatósági levéltárnál, amennyiben nem departementok, hanem folyószámok szerint van rendezve (számregistratura, aminő pl. a kancelláriai levéltár), ez, a hivatal működésének részletes története, az egyes referensek ügyköre és szelleme megrajzolásával, volna az egyetlen mód, mely a levéltáron kívül álló kutatót az illető anyag természetéről tájékoztatná (példa erre a hasonlóképen számregistraturát képező bécsi államtanács története Hocktól). Ezen és hasonló kérdésekre nézve közvélemény kialakítására és vezetésére rendkívül alkalmas közege a levéltári vezetőségnek a legújabban megindult „Levéltári Közlemények“, mely nálunk egyedül nyújt teret és alkalmat levéltártudományi kérdések tárgyalására.

2. Helyi hatóságok levéltárai. Számbelileg és értékben legértékesebb részüket Trianon elszakította tőlünk és idegen kézre juttatta. Az erdélyi és felvidéki levéltárak történetünkre oly értékes anyagot tartalmaznak, hogy használatukból kizárva történetkutatásunk idővel kétségtelenül kárt fog szenvedni. Ezért igen kíváncsok vagyunk, hogy az illető országokkal folytatott tárgyalások során a magyar történettudomány művelői számára kutatási szabadság biztosíttassék ezen levéltárakban. Ez tudományunk eminens érdeke, mellyel a tárgyalásokat vezető hatóságainknak foglalkozniok érdemes. A magyar kézen maradt megyei, községi és városi levéltárak nemcsak értékben, de a kezelés rendszeressége dolgában is mögöttes állanak az elszakadt területek levéltárainak. Igen sok közülük ma is hozzá nem értő ember kezén van, akinek sem akarata, sem képessége nincs a levéltárat hozzáférhetővé tenni. A levéltártulajdonos hatóságok gyakran még most is teljes közönnyel viseltetnek a levéltári kérdés iránt, még napjainkban is előfordulnak nagyobb városok részéről is olyan esetek, hogy a levéltári anyag egyes részei értéktelen papiros gyanánt eladásra kerülnek. A helyzet javításának útjában áll a megyei és községi autonómia, amint azt a levéltárak iránt érzékkel nem bíró hatóságok gyakorolják. De az autonómia épségbentartásával is módot kellene találni egy állami felügyelő hatóság felállításának, hogy azok állagukban megőriztessenek és a tudományos kutatásnak rendelkezésére álljanak. Erre már régebben is történtek az Országos Levéltár szakemberei részéről javaslatok. A siker biztosításához feltétlenül szükséges volna, hogy az új kísérlet törvényhozás útján menjen végbe és az ily módon felállítandó hatóság (nem egyetlen egyén) szerves összefüggésben legyen a magyar levéltárügy tudományos központjával, az Országos Levéltárral. Legegyszerűbb volna az Országos Levéltárat bízni meg a fenti ellenőrző és vezető teendőkkel. Egyelőre azonban az is nagy haladás volna, ha a megüresedő megyei és városi levéltárnoki állásokra esetről-esetre képzett levéltárnokok neveztetnének ki. Egyik legszebb városi levéltárunk, Sopron példája mutatja, mit alkothat egy szakember-levéltárnok, akihez éppen szakismereteinél fogva a levéltártulajdonosnak is bizalma van.

3. Egyházi testületek és hatóságok levéltárai. Bár közülük igen sok, értékes levéltár a leszakított területeken van, a mai Magyarország területén őriztetnek oly elsőrangú egyházi levéltárak, minő pl. — a legnevezetesebbeket említve —

az esztergomi primási és káptalani levéltár, a veszprémi püspöki, a pannonhalmi rendi levéltár. Használat dolgában tulajdonosaik örvendetes liberalitást tanúsítanak. A levéltári anyag repertóriumai, katalógusai közzététele dolgában azonban eddig alig történt valami. Magát a legfontosabb levéltári anyagot is csak Pannonhalma publikálta monumentális köteteiben; az esztergomi anyagból csak a középkori oklevelek publikálása van folyamatban. A levéltártulajdonosok egyházi szempontból is hasznos munkát végeznének, ha levéltári anyagukat főként az újabb korból, tervszerű publikációban közzétennék. Így magától kínálkozik a XVIII. és XIX. század nagy esztergomi érsekeinek működését megvilágító publikációknak akár egész sora is. Protestáns levéltárakból aránylag több került napvilágra; e téren szükség volna a protestáns levéltárak és anyaguknak összefoglaló ismertetésére.

4. Családi és birtokkezelési levéltárak, amennyiben ezek nem gyűjteményeknek, hanem egy magánhatóság működéséből előállott irattárnak tekinthetők. Csonka-Magyarországon sok és értékes ily levéltárat találunk. Némely nagy család, így az Eszterházyak, Batthyányak levéltára köztörténeti szempontból is rendkívül becses, s mint ilyen, érték dolgában rögtön a nagy hivatali levéltárak után következik. Tulajdonosaik újabban általában liberalitással kezelik a magánkutatókat. Kíváncs voltna itt is, hogy a közel jövőben megüresedő levéltárnoki helyekre képzett szakemberek kerüljenek, akik képesek legyenek a levéltárak szakszerű katalógusait elkészíteni és kiadni, valamint a rájuk bízott anyagból tudományos értékű publikációkat készíteni. Ily módon lassankint nagy családjaink is tán tudatára fognak ébredni, hogy családi multjuk megörökítésének nem egyetlen és nem is legjobb módja többnyire problematikus értékű családtörténeti díszmunkák iratása. Az egyes levéltárak változó tulajdonosainak változó hangulatától függetleníteni lehetne a kutatást, ha a levéltári anyag, külföldi mintára, a műemlékek, illetve műkincsek kategóriájába soroztatnék, s megőrzésére, fenntartására és használhatására a törvényhozás befolyást adna valamely szakhatóságnak, a Gyűjtemény-Egyetemnek vagy az Országos Levéltárnak. Ily módon az országos érdekű családi levéltárak tudományos hozzáférhetősége dolgában a tulajdonos esetleges negatív magatartásával szemben állami hatóság döntene. Külön említendő a Magyar Nemzeti Múzeum levéltára, mely letét gyanánt száznál több családi levéltárat őriz. Ezek a családi levéltárak darabszám szerint pontosan kezeltetnek, ami a letéteményezők teljes megnyugvására szolgál, de jelenlegi beosztásuk (szigorú időrendi alapon) rendkívül megnehezíti tudományos használatukat. Kíváncs voltna, hogy 1526 utáni irataikról némi summarius tartalmi jegyzék készüljön, mely megmondaná a kutatónak, milyen korszakból, minő természetű (gazdasági, irodalmi, katonai stb.) anyaghoz és mely személyek levelezéséhez juthat az illető családi levéltárban.

5. A bécsi és egyéb külföldi levéltárak. Ezek anyagából elsősorban a magyar provenienciájú anyag jön számba — a proveniencia, eredet szót levéltártani értelemben véve; az ilyen, magyar területen működött hatóság ügymenetéből előállott levéltárak és levéltári részek az osztrákokkal kötendő egyezmény szerint is hazahozandók; s reméljük, hogy ez a helyes irányban megkezdett dolog minél előbb jó véghez fog jutni. A bécsi levéltárakban, főként a házi, udvari és állami-ban, az udvari kamaraiban és a hadiban, őriztetnek azoknak a Bécsben működött osztrák, később osztrák-magyar hatóságoknak levéltárai, melyek a magyar Szent-korona tartományaira és az osztrák örökös tartományokra egyaránt kiterjedő hatáskörrel rendelkeztek. Miután ezek sem levéltári tudományos szempontból, sem technikailag meg nem oszthatók a volt monarchia két örököse, Magyarország és Ausztria közt, továbbra is közös birtokban tartandók, s ennek

kifejezéseken a közös anyag kezelésében a magyar levéltárnokok befolyása továbbra is fenntartandó. E magyar levéltárnokok kötelessége a levéltárak használhatóságát a magyar kutatók számára megkönnyíteni. Különben a bécsi levéltárak, több éven át folytatott belső rendezési munka folytán, ma könnyen használhatók; magyar vonatkozásairól a Levéltári Közlemények is közölnek jegyzékeket. Iratanyagukat hazai publikációink állandóan felhasználják. Amennyiben belőlük közös érdekű hivatalos publikációk készülnének (pl. a volt közös külügyminisztérium anyagából), úgy iparkodnunk kell, hogy ezen publikációknál magyar szakérők részvétele biztosíttassék.

A nagy külföldi állami levéltáraknak, így a párisi, berlini, simancasi, barcelonainak magyar történeti fontossága szembeötlő, közismert dolog. Hasonlóképpen sok magyar vonatkozású anyag van kisebb levéltárakban is, pl. a gráciban, innsbruckiban. Magyarországon szerepet játszott családok külföldi levéltárai is idetartoznak, így pl. a Fugger-családé. De mindezt felülmúlja anyaga tömegével és értékével a vatikáni levéltár, valamint a többi olasz, elsősorban a velencei és azon egyéb levéltárak, melyek pápai családok iratanyagát is tartalmazzák (pl. a nápolyi, parmai, firenzei). Mindnyájukat ismerte és használta az eddigi kutatás is, mely a vatikáni középkori anyagot némileg tervszerűen, a többit pedig a kor szokása szerint terv nélkül, de nagy tömegben adta sajtó alá. Kivétel a brüsszeli levéltár anyaga, melyet Horváth Mihály szinte egészében kiadott. Részletes útmutatás az olasz levéltárak magyar vonatkozású anyagáról nem készült. Ez a hiány ma már nehezen pótolható. A mai tudomány a morva Dudík Iter Romanumát nem tartja többé követésreméltó példának, mert tudja, hogy több levéltárból egy témára vonatkozó levéltári anyagnak kijegyzése alig lehet teljes és még kevésbé objektív vállalkozás. Ezt tekintetbe véve, viszont a mi speciális viszonyainkat is mérlegelve, igen hasznos munka volna egy-egy levéltári terület (Páris, Róma, ez utóbbinak egyes részei levéltárak vagy korszakok szerint) teljes magyar vonatkozású anyagának leírása vagy regestaszerű közlése. Itt természetesen vigyázni kellene, nehogy ismét töredékes, nem teljes munkát produkáljunk, s e célból e munka végrehajtóit (mert egy ember itt alig érhet el valamit) pontosan kidolgozott, egyöntetű utasításokkal kell majd ellátnunk. Mindaddig, amíg egy elhatárolt (levéltári, tárgyi) területen a munka rendszeres volta nem biztosítható, addig jobb hozzá sem fognunk, mert az ilyen munkával csak a pozitivisták korszak torzójának számát szaporítanók. Ennek a munkának is előfeltétele a már kiadott anyagnak pontos bibliográfiai felvétele (l. alább). Amíg ez el nem készül, a külföldi levéltárak használata a tárgyi, tematikus szempontoktól vezetett magánkutatók feladata, akiknek külföldi munkáját anyagi szempontból külföldi tudományos intézeteink fenntartásával és kiépítésével, szellemiekben pedig a külföldi intézetek szakkönyvtári felszerelésével lehet elősegíteni.

6. Oklevélgyűjtemények. A szorosan vett levéltárak után meg kell emlékeznünk azon gyűjteményekről is, melyek nem organikusan, hatóság működéséből fejlődtek, hanem véletlenül vagy tervszerűen, ajándék vagy vétel útján kerültek össze. Ilyen, igen nagy tömeg aktát tartalmazó gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának levéltára, melynek családi levéltári osztályáról már fent szólottunk. Ennek használatát rendkívül megnehezíti időrendbeli beosztása, valamint a tárgyi csoportokat, tartalmi megkülönböztetéseket feltüntető repertóriumnak teljes hiánya. Ezen ma már igen nehezen lehetne segíteni, ami az újabb korbeli anyagot illeti. A középkori oklevelek még regisztrálhatók, de ez az újkori darabokra nézve nagy tömegüknél és vegyes értékük-nél fogva nem lehetséges, sőt nem is érdemes. Későbbi rendezésnél egyébre nem lehet törekedni, minthogy e „rudis et indigesta moles”-ből minél több kisebb

tárgyi csoport létesüljön, amilyen már most is a címereslevelek gyűjteménye, a „személyek szerinti iratok” osztálya, a városi iratok stb. Az a nagy kiterjedésű kéziratanyag, mely a levéltár ezen „törzssanyagába” osztatott be, a levéltartan elveinek figyelembe nem vételével, ma már aligha emelhető ki, de amennyiben ez még lehetséges volna, ajánlatosnak tartanám ezen kéziratok rekonstruálását és a kéziratárba visszaosztását.

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára hasonlóképen értékes levéltári anyagot tartalmaz, mely nagy közhatósági levéltárakból (pl. magyar kamara) került oda. Itt is felmerül a rekonstruálás kérdése: vajjon nem adandó-e vissza a levéltári anyag az illető hatóság levéltárának (pl. az Országos Levéltárnak), hogy az ott végre szervesen beillesztessék eredeti helyére. Ez azonban csak másodrendű levéltártechnikai kérdés. A tudományos kutatásnak érdeke az volna, hogy a kéziratárnak, ezen megbecsülhetetlen nemzeti és tudományos értéket képviselő gyűjteményünknek, végre-valahára elkészüljön a modern katalógusa, melyben részletesen kimutatásra találna az ott őrzött levéltári anyag is. A Nemzeti Múzeum kéziratári katalógusának hiánya éppen oly fájdalmas pontja a magyar tudományosságunknak, mint a történeti bibliográfiának fentebb érintett hiánya. Értékes levéltári anyagot tartalmaz a budapesti Egyetemi Könyvtár Kéziratára jórészt a XVIII. századi jezsuita történetírók gyűjtéséből, valamint az idegen fennhatóság alá került Erdélyi Múzeum Kéziratára is, nem szólva többi közkönyvtáraink okleveles anyagáról.

III. A magyarországi közgyűjtemények jegyzéke.

A) MÚZEUMOK.

I. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezetébe tartozó múzeumok.

1. *Magyar Nemzeti Múzeum.* (Főigazgatóság: VIII, Múzeum-körút 14–16.) Országos Széchényi Könyvtár. Éremtár. Régészeti osztály. Történeti osztály. Állattár (VIII, Szentkirályi-utca 7). Növénytár (V, Akadémia-utca 2). Ásvány- és őslénytár. Néprajzi tár (X, Hungária-körút 347). Erzsébet királyné Emlékmúzeum (I, Vár. Királyi palota).

2. *Országos Magyar Szépművészeti Múzeum.* (Főigazgatóság: VI, Aréna-út 41.) Kép-, szobor- és grafikai osztályok. Modern képgyűjtemény (VI, Andrássy-út 69). Történelmi Képesarnok (V, Akadémia-utca 2). Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum (VI, Andrássy-út 103).

3. *Országos Magyar Iparművészeti Múzeum.* (Főigazgatóság: IX, Üllői-út 33.) Országos Ráth György-múzeum (VI, Vilma királyné-út 10).

II. A vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt álló helyi múzeumok.

1. *Balassagyarmat: Nógrádvármegye Múzeuma.* Könyvtár. Régiséggyűjtemény.

2. *Békéscsabai Múzeumegyesület gyűjteményei.* Könyvtár. Régiségtár és iparművészeti gyűjtemény. Szépművészeti gyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény. Természetrajzi gyűjtemény.

3. *Cegléd Városi múzeum és könyvtár.* Kossuth ereklye-gyűjtemény. Könyvtár.

4. *Debrecen Város Déri Frigyes-Múzeuma.* Könyv- és okirattár. Szépművészeti tár. Iparművészeti tár. Érem- és régiségtár. Néprajzi tár. Természetrajzi tár.

5. *Esztergomvidéki Régészeti és Történelmi Társulat Múzeuma.* Könyvtár és levéltár. Érem- és régiségtár.

6. *Gyula: Békésvármegyei Közművelődési Egyesület Múzeuma.* Könyvtár. Régiségtár és iparművészeti gyűjtemény. Szépművészeti gyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény. Természetrajzi gyűjtemény.

7. *Hódmezővásárhely: Városi Múzeum.* Néprajzi gyűjtemény. Régiséggyűjtemény (a ref. főgimnázium gyűjteménye).

8. *Jászberény: Városi Jász-múzeum.* Erem- és régiséggyűjtemény. Képtár. Néprajzi gyűjtemény.

9. *Kaposvár: Somogyvármegyei Múzeum és Könyvtár.* Régiség- és néprajzi gyűjtemény. Képzőművészeti gyűjtemény.

10. *Kecskemét: Városi Könyvtár és Múzeum.* Könyvtár. Régiséggyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény. Képzőművészeti gyűjtemény.

11. *Keszthely: Balatoni Múzeum.* Könyvtár. Régiséggyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény. Természetrajzi gyűjtemény.

12. *Kiskúnfélegyháza: Városi Múzeum.* Könyvtár. Régiséggyűjtemény. Pénz- és éremgyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény.

13. *Magyaróvár: Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet Múzeuma.* Könyvtár és levéltár. Régiséggyűjtemény.

14. *Miskolc: Borsod-Miskolci Múzeum.* Könyvtár. Régiségtár. Képtár. Néprajzi tár. Természetrajzi tár.

15. *Nyíregyháza: Szabolcsvármegyei Jósza-múzeum.* Régiségtár. Néprajzi tár. Képtár.

16. *Pápa: A ref. főiskola gyűjteményei.* Könyvtár. Régiséggyűjtemény. Természetrajzi gyűjtemény. Képzőművészeti gyűjtemény.

17. *Pécs: Városi Múzeum és Könyvtár.* Könyvtár. Régiségtár és iparművészeti gyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény. Szépművészeti gyűjtemény. Természetrajzi gyűjtemény.

18. *Sopron: Sopronvármegye és Sopron Város Múzeuma.* Régiségtár. Néprajzi gyűjtemény. Képtár. Természettudományi osztály. Sírkögyűjtemény.

19. *Sümeg: Allami Darnay-múzeum.* Régiségtár. Néprajzi osztály. Iparművészeti gyűjtemény. Kézirat- és okmánygyűjtemény.

20. *Szeged: Somogyi-Könyvtár és Városi Múzeum.* Könyvtár. Erem- és régiségtár. Szépművészeti gyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény.

21. *Székesfehérvár: Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeum.* Könyvtár. Régiségtár. Néprajzi gyűjtemény. Képzőművészeti gyűjtemény. Természetrajzi gyűjtemény.

22. *Szekszárd: Tolnavármegyei Múzeum.* Könyvtár. Régiségtár. Néprajzi osztály. Ipar- és szépművészeti osztály. Természetrajzi osztály.

23. *Szentes: Csongrádvármegyei Múzeum.* Könyvtár és levéltár. Régiségtár és iparművészeti gyűjtemény. Szépművészeti gyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény. Természetrajzi gyűjtemény.

24. *Szombathely: Vasvármegyei Kultúregyesület Múzeuma.* Könyvtár. Régiségtár. Néprajzi gyűjtemény. Természetrajzi gyűjtemény. Képtár. Iparművészeti gyűjtemény.

25. *Tiszafüred: Tiszafüredi Múzeum.* Könyvtár. Régiségtár és iparművészeti múzeum. Természetrajzi gyűjtemény.

26. *Vác: Váci Múzeum.* Könyvtár. Régiségtár. Egyéb gyűjtemények (néprajzi és természetrajzi tárgyak).

27. *Veszprém: Veszprémvármegyei Múzeum.* Könyvtár. Régiségtár. Szépművészeti osztály. Néprajzi osztály. Természetrajzi osztály.

III. Állami és állami felügyelet alatt álló szakmúzeumok.

1. *M. kir. Mezőgazdasági Múzeum.* (Budapest, VII, Városliget.) Könyvtár. Mezőgazdasági szakgyűjtemények.

2. *M. kir. Technológiai Iparmúzeum.* (Budapest, VIII, József-körút 6.) Szakkönyvtár és rajzgyűjtemény. Ipari gyűjtemények.

3. *M. kir. Földtani Intézet gyűjteményei.* (Budapest, VII, Stefánia-út 14.) Könyvtár és térképtár. Földtani gyűjtemény.

4. *M. kir. Közlekedési Múzeum.* (Budapest, Városliget.)

5. *M. kir. Hadtörténelmi Múzeum.* (Budapest, Üllői-út 39.) XIII—XIX. század. Világháború. Forradalom. Érem- és jelvénytár. Könyv- és kéziratár.

6. *Népegészségügyi Múzeum.* (Budapest, V, Eötvös-utca 3.)

7. *M. kir. Orsz. Meteorológiai és Földmágnassági Intézet gyűjteményei.* (Budapest, II, Intézet-utca 1.) Könyvtár, Múzeum.

8. *M. kir. Államrendőrség Bűnügyi Múzeuma.* (V, Zrínyi-utca 2.)

9. *Kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem gyűjteményei.* Egyiptológiai, numizmatikai, növényrendszertani, anthropológiai stb. gyűjtemények. (VIII, Múzeum-körút 6.)

10. *M. kir. József-műegyetem gyűjteményei.* (I, Budafoki-út 6.)

IV. Állami felügyelet alatt nem álló nevezetesebb városi és egyházi közgyűjtemények.

1. *Budapest Székesfőváros Múzeuma.*

2. *Debreceni Ref. Főiskola gyűjteményei.*

3. *Egri Érseki Lyceum gyűjteményei.*

4. *Esztergomi Keresztény Múzeum.*

5. *Pannonhalmi Szent Benedek-rend gyűjteményei.*

6. *Pécsi Székesegyházi Múzeum.*

7. *Sárospataki Ref. Főiskola gyűjteményei.*

B) KÖNYVTÁRAK.

I. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretébe tartozó könyvtárak.

1. *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára* (Budapest, VIII, Múzeum-körút 14—16). Nyomtatványosztály, Hirlaptár, Kéziratár, Levéltár. Todoreszku-Horváth-könyvtár. Gróf Apponyi Sándor Magyar Könyvtára. Szervezés alatt: Zenetörténeti osztály.

2. *Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum nyilvános könyvtára* (IX, Üllői-út 33).

3. *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum könyvtára* (VI, Aréna-út 41).

4. *A Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának szakkönyvtára* (VIII, Múzeum-körút 14—16).

5. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának szakkönyvtára* (X, Hungária-körút 347).

6. *A Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának szakkönyvtára* (VIII, Szentkirályi-utca 7).

7. *A Magyar Nemzeti Múzeum Növénytárának szakkönyvtára* (V, Akadémia-utca 2).

8. *A Magyar Nemzeti Múzeum Ásvány- és Őslénytárának szakkönyvtára* (VIII, Múzeum-körút 14—16).

9. *Magyar királyi Országos Levéltár történelmi szakkönyvtára* (I, Bécsi-kapu-tér 4).

10. *Konkoly-alapítványú Csillagvizsgáló Intézet szakkönyvtára* (I, Svábhegy).

11. *A vallás- és közoktatásügyi minisztérium országos tanügyi és pedagógiai könyvtára* (V, Hold-utca 16).

II. Állami és állami felügyelet alatt álló nagyobb közkönyvtárak.

1. *A kir. magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára* (Budapest, IV, Ferenciek-tere 5). Nyomtatvány-, folyóirat- és kéziratosztály.

2. *A magy. kir. József-műegyetem könyvtára* (I, Budafoki-út 6—8).
  3. *A m. kir. Ferenc József-tudományegyetem könyvtára* (Szeged).
  4. *A m. kir. Erzsébet-tudományegyetem könyvtára* (Pécs).
  5. *A m. kir. Tisza István-tudományegyetem könyvtára* (Debrecen).
  6. *A magyar országgyűlés képviselőházának könyvtára* (V, Országház).
  7. *A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal nyilvános könyvtára* (I, Keleti Károly-utca 5).
  8. *A budapesti ref. teológiai főiskola Ráday-könyvtára* (IX, Ráday-u. 28).
  9. *A debreceni ref. főiskola nagy könyvtára* (Debrecen).
  10. *Győr-városi közkönyvtár* (Győr).
  11. *A miskolci ág. ev. egyház nyilvános könyvtára* (Miskolc).
  12. *A pápai ref. főiskola könyvtára* (Pápa).
  13. *A sárospataki ref. főiskola nagy könyvtára* (Sárospatak).
  14. *Somogyi-könyvtár* (Szeged).
- Lásd még a Múzeumok II. csoportjában felsorolt múzeumokkal kapcsolatos nyilvános könyvtárakat.

III. Állami felügyelet alatt nem álló nevezetesebb egyházi, városi és egyesületi közkönyvtárak.

1. *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára* (V, Akadémia-utca 2).
2. *Budapest székesfőváros könyvtára* (IV, Gróf Károlyi-utca 8).
3. *A kir. magy. Természettudományi Társulat könyvtára* (VIII, Esterházy-utca 14).
4. *A budapesti kereskedelmi és iparkamara könyvtára* (V, Szemere-utca 6).
5. *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület könyvtára* (IX, Üllői-út 25).
6. *A kir. Orvosegyesület könyvtára* (VIII, Szentkirályi-utca 21).
7. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet könyvtára* (IV, Reáltanoda-utca 13).
8. *Az egri érseki lyceum könyvtára* (Eger).
9. *A keszthelyi herceg Festetics-féle hitbizományi könyvtár* (Keszthely).
10. *A pannonhalmi Szent Benedek-rend központi könyvtára* (Pannonhalma).

C) LEVÉLTÁRAK.

I. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezetébe tartozó levéltárak:

1. M. kir. Orsz. Levéltár. (Budapest, I. Vár, Bécsikapu-tér 4.)
2. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi-Könyvtárának levéltára. (Budapest, I., Vár, Bécsikapu-tér 4.)

II. Vármegyei levéltárak:

1. Baranya vm. levéltára, Pécs. 2. Békés vm. levéltára, Gyula. 3. Borsod vm. levéltára, Miskolc. 4. Csanád vm. levéltára, Makó. 5. Csongrád vm. levéltára, Szentes. 6. Esztergom vm. levéltára, Esztergom. 7. Fejér vm. levéltára, Székesfehérvár. 8. Győr vm. levéltára, Győr. 9. Hajdu vm. levéltára, Debrecen. 10. Heves vm. levéltára, Eger. 11. Jász-Nagykun-Szolnok vm. levéltára, Szolnok. 12. Moson vm. levéltára, Magyaróvár. 13. Nógrád vm. levéltára, Balassagyarmat. 14. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. levéltára, Budapest. 15. Somogy vm. levéltára, Kaposvár. 16. Sopron vm. levéltára, Sopron. 17. Szabolcs vm. levéltára, Nyíregyháza. 18. Tolna vm. levéltára, Szekszárd. 19. Vas vm. levéltára, Szombathely. 20. Veszprém vm. levéltára, Veszprém. 21. Zala vm. levéltára, Zalaegerszeg. 22. Zemplén vm. levéltára, Sátoraljaújhely.

III. A nevezetesebb városi és nagyobb községi levéltárak.¹

Baja. Balassagyarmat. Budapest székesfőváros. Csongrád. Cegléd. Debrecen. Eger. Esztergom. Félegyháza. Győr. Gyöngyös. Hajdúböszörmény. Hajdudorog. Hajduhadház. Hajdunánás. Hajdusoboszló. Hódmezővásárhely. Jászberény. Jászárokszállás. Karcag. Kecskemét. Kiskundorozsma. Kiskunhalas. Kisujszállás. Kőszeg. Kunhegyes. Kunszentmárton. Makó. Mezőtur. Miskolc. Nagykőrös. Pápa. Pécs. Sopron. Szeged. Székesfehérvár. Szentendre. Szentés. Szolnok. Szombathely. Turkeve. Vác. Veszprém.

IV. Hiteleshelyi levéltárak.

1. Esztergomi káptalan. 2. Egri káptalan. 3. győri káptalan. 4. Kalocsai káptalan. 5. Pécsi káptalan. 6. Székesfehérvári káptalan. 7. Szombathelyi káptalan. 8. Váci káptalan. 9. Veszprémi káptalan. 10. Csornai káptalan. 11. Pannonhalmi konvent. 12. Zalavári konvent (Zalaapáti).

V. Egyházi levéltárak:

A) Római katolikus egyházi levéltárak.

1. Eger: a) Érseki levéltár. b) Káptalani levéltár. 2. Esztergom: a) Érseki levéltár. b) Káptalani levéltár. 3. Győr: a) Püspöki levéltár. b) Káptalani levéltár. 4. Kalocsa: a) Érseki levéltár. b) Káptalani levéltár. 5. Pécs: a) Püspöki levéltár. b) Káptalani levéltár. 6. Székesfehérvár: a) Püspöki levéltár. b) Káptalani levéltár. 7. Szombathely: a) Püspöki levéltár. b) Káptalani levéltár. 8. Vác: a) Püspöki levéltár. b) Káptalani levéltár. 9. Veszprém: a) Püspöki levéltár. b) Káptalani levéltár.

Ezenkívül idesorolandók az egyes szerzetesrendek tartományi és házi levéltárai.

B) Protestáns egyházi levéltárak.

1. Református egyházi levéltárak: Idesorolandók: az „Egyetemes konvent” levéltára, az egyházkerületek, egyházmegyék, főiskolák és nagyobb egyházközségek levéltárai.

2. Evangélikus egyházi levéltárak: Idesorolandók: az „Egyetemes egyház” levéltára, az egyházkerületek, egyházmegyék és egyes nagyobb egyházközségek levéltárai.

IV. Irodalom.

A) Múzeum- és könyvtárügy.

Zeitschrift für Bibliothekswissenschaft. — Museumskunde. Zeitschrift für Verwaltung und Technik öffentlicher und privater Sammlungen. I. Berlin, 1905-től. — Report of Proceedings of the meetings of the Museums Association. 1890–1900; folytatása: The Museums Journal, 1901-től. — Proceedings of the American Association of Museums, 1907-től. — Curtius: Kunstsammlungen, ihre Geschichte und ihre Bestimmung (Altertum und Gegenwart I.) Berlin, 1875. —

¹ Csak azok a levéltárak vétettek jegyzékbe, melyeknek anyaga legalább is a XVIII. századba nyúlik vissza.

Murray: Museums, their history and their use. I—III. Glasgow, 1904. — *Savage*: The story of libraries and book-collecting. Routledge, 1909. — *Pallat*: Kunst- und Kunstgewerbemuseen; *Crapeelin*: Naturwissenschaftlich-technische Museen; *Von Dick*: Technische Museen; *Milkau*: Die Bibliotheken. (Mindnégyszoros: Die Kultur der Gegenwart, Teil I. Abt. 1. Berlin, 1912; u. o. a régebbi irodalom.) — *Bibliothèques, livres et librairies. Conférences faites à l'École des hautes études sociales.* Paris, 1913—14. — *Ladewig*: Politik der Bücherei. Leipzig, 1912; Catechismus der Bücherei, Leipzig, 1914. — *Gardthausen*: Handbuch der Bibliothekskunde I—II. Leipzig, 1920. — *Baker*: The Public Library. London, 1922. — Die deutschen Kunstmuseen. München, 1923. — *Eichler*: Bibliothekswissenschaft als Wertwissenschaft, Bibliothekspolitik als Weltpolitik. Graz, 1923. — *Hessel*: Geschichte der Bibliotheken. Göttingen, 1925. —

A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Budapest, 1902. — A Magyar Nemzeti Múzeum évi jelentései. Budapest, 19—től. — A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének évi jelentései. Budapest, 1906—1913. — A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának évi jelentései. Budapest, 1901—1913. — A Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége üléseinek jegyzőkönyvei, Budapest, 1905—6. — A Múzeumok és Könyvtárak országos felügyelete, szervezése és gyarapítása tárgyában kibocsátott szabályzatok. Budapest, 1901. — Az Országos Múzeumi és Könyvtárbizottság jelentése. Budapest, 1901. — Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum állagai I—VI. Budapest, 1914. — Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum évkönyvei, Budapest, 1918-tól. — Múzeumi és Könyvtári Értesítő I—XII. Budapest, 1907—1918. — Magyar Könyvszemle I—L. Budapest, 1876—1925. — Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve I—V. 1900—1915. — Fővárosi Könyvtár Közleményei. Budapest, 1901-től. — Könyvtári Szemle I—V. Budapest, 1913—1917. — Levéltári Szemle 1923 óta. — Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai I—III. Budapest, 1922—1925. — Népművelés. Könyvtári szám. 1911. évi folyam, 6. sz. Budapest, 1911. — *Bátky Zsigmond*: Útmutató néprajzi múzeumok tervezésére, Budapest, 1906. — *Berzeviczy Albert*: A múzeumok kérdése. I—II. Nemzet, 1895 febr. 28 és márc. 1. — *U. a.*: Az ismeretterjesztés eszközei az iskolán kívül. Budapesti Szemle 1897. 246. sz. — *Ferenczi Zoltán*: A könyvtartan alapvonalai. Budapest, 1903; A könyvtárak mint a nemzeti művelődés eszközei. Budapest, 1909. — *Gulyás Pál*: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. II. kiadás. Budapest, 1913; Könyvtári problémák. Budapest, 1917; Kommunista könyvtárpolitika. Budapest, 1921. — *Gyalui Farkas*: A könyvtártudományok célja és feladata Magyarországon. Kolozsvár, 1903; Külföldi közönyvtárakról. Kolozsvár, 1900. — *György Aladár*: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Budapest, 1886. — *Hekler Antal*: Múzeum és tudomány. Budapesti Szemle, 1913. — *Hóman Bálint*: Tudományosságunk jövője (Budapesti Szemle, 1920.); Beszéd a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává történt beiktatásakor. Budapest, 1924. — *Jankovich Béla*: Magyar nemzeti könyvtár. Budapest, 1895. — *Gróf Klebelsberg Kuno*: Megnyitóbeszéd az Országos Magyar Gyűjteményegyetem alakuló ülésén (O. M. Gy. E. kiadványai I.). Budapest, 1922; Indokolás a nemzeti nagy közgyűjtemények önkormányzatáról és működéséről szóló törvényjavaslathoz, 1922: XIX. t.-c. (O. M. Gy. E. kiadványai II.) Budapest, 1923. — *Kremmer Dezső*: Múzeumi tanulságok. Budapest, 1915. — *Kubinyi Agoston*: A Magyar Nemzeti Múzeum. Pest, 1861. — *Kudora Károly*: Könyvtárpolitika és az új egyetemek. Budapest, 1912. — *Lambrecht Kálmán*: Modern múzeumpolitika. Budapest, 1919. — *Lendl Adolf*: Az új természettudományi és nemzeti múzeum tervezete. Budapest, 1919; A Magyar Nemzeti Múzeum (1802—1896). Budapest, 1896. — *Méhely Kálmán*: A természettudomány és a technika.

dését feltüntető múzeumok, különös tekintettel a Müncheni Deutsches Museumra. Budapest, 1908. — *Méhely Lajos*: A természetrajzi múzeum jelene és jövője. (Budapesti Szemle 1911.) — *Máté Sándor*: A budapesti királyi magyar tudományegyetemi könyvtár 1774-től 1895-ig. Budapest, 1896. — *Mihalik József*: A magyar közművelődési könyvtárak szervezete. Budapest, 1914. — *Nyireő István*: Könyveink és nemzeti kultúránk. Budapest, 1921; Az iskolán kívüli népművelés és eszközei. Budapest, 1922. — *Persán Kálmán*: Az új egyetemek és könyvtárai. Kolozsvár, 1914. — *Posta Béla*: Szabályzatminták múzeumok és könyvtárak számára. I–VII. füzet. Budapest, 1908. — *Sikabonyi Antal*: Könyvtári kérdésekről. Budapest, 1913. — *Szabó Ervin*: Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről. Budapest, 1910; Községi nyilvános könyvtár ügyében 1910 június 20-án tartott szakértekezlet jegyzőkönyve. Budapest, 1910; A modern könyvtárépítés némely elvéről. Budapest, 1911; A községi nyilvános könyvtár és közművelődési intézet részletes pályázati programja. Budapest, 1911; A városi múzeumok feladatai és a Fővárosi Múzeum. Budapest, 1913. — *Szalay Imre*: Tájékoztató múzeumok és könyvtárak építésére és berendezésére. Budapest, 1909; A magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezése. Budapest, 1907. — *Szász Károly*: Közkönyvtáraink és az egy Országos Könyvtár. Pest, 1871. — *Wlassics Gyula*: Múzeumok és könyvtárak (Olesó Könyvtár 1672–5.). Budapest, 1913; Elnöki megnyitóbeszédei. Budapest, 1912.

B) Levéltárügy.

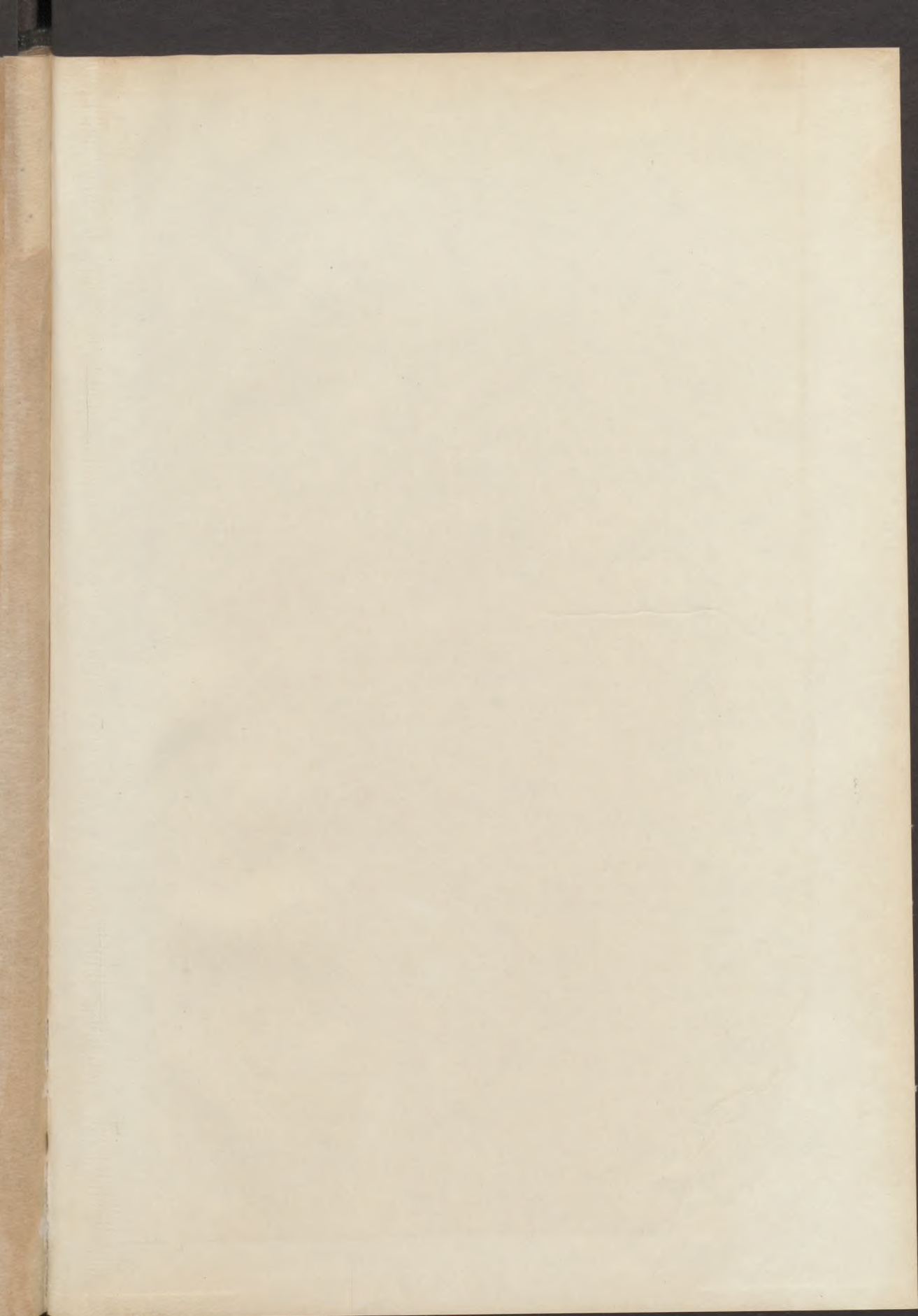
Jakab Elek: A levéltárakról, tekintettel a magyar államlevéltárügyre. Budapest, 1877. — *Révész Imre*: A levéltárak megóvásáról és rendezéséről, tekintettel a magyar protestáns egyházi levéltárakra. Debrecen, 1868. — *Franz Zimmermann*: Über Archive in Ungarn. Hermanstadt, 1891. — Gazdag anyagot szolgáltatnak a Magyar Történelmi Társulat vidéki kirándulásairól készített jelentések, a Századok melléklete gyanánt, 1868–1909. — *Pauler Gyula*: Adatok megyei levéltáraink ismeretéhez. (Századok, 1881.) — *Csánki Dezső*: Az Országos Diplomatikai Levéltár regesztázása. (U.-ott 1889.) — *Pauler Gyula*: A m. kir. Országos Levéltár. (Magyar Könyvszemle, 1892–93.) — *Tagányi Károly*: A régi országos levéltár. (Századok, 1897.); A magyar udvari kancelláriai levéltár. (U.-ott, 1897–98.); Az erdélyi udvari kancelláriai levéltár. (U.-ott, 1898.) — *Sulica Szilárd*: A levéltártani tudomány és a Levéltári Közlemények. (Magyar Könyvszemle, 1923.); A múzeumi levéltár és legújabb gyarapodásai. (U.-ott, 1925); A Magyar Nemzeti Múzeum családi levéltárai. (Turul, 1925.) — Több idevágó értékes cikket hozott eddigi fennállása alatt is a *Csánki Dezső szerkesztésében* megjelenő *Levéltári Közlemények* 1923 óta. A magyar levéltárak névjegyzékét a rájuk vonatkozó irodalom és a levéltári állagok ismertetésével most készíti elő *Lukinich Imre*, a Magyar Történelmi Bibliográfia keretében. — *Gustav Wolf*: Einführung in das Studium der neueren Geschichte. Berlin, 1910, 665–729. lapjain *Das Archivwesen*. (U.-ott a régebbi irodalom felsorolása és kritikája.) — V. ö. még *Wilhelm Bauer*: Einführung in das Studium der Geschichte, Tübingen, 1921, 366. l. — *Archivalische Zeitschrift*, herausgeg. v. Franz von Löher, 1876 óta. — *Langlois-Stein*: Les archives de l'histoire de France, 1891. — *Mazzatinti*: Gli Archivi della storia d'Italia, 1897 óta, 5 kötet.

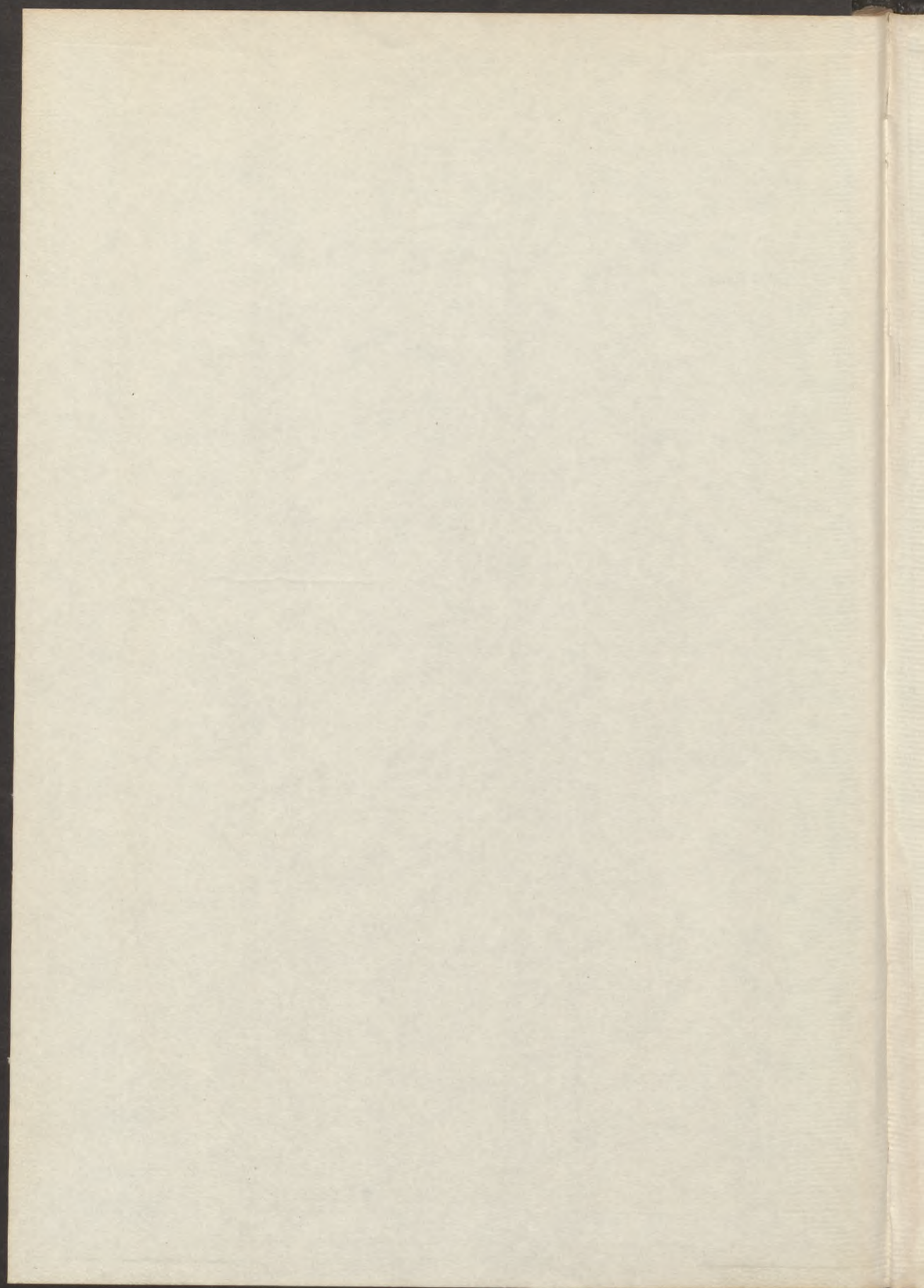
K. M. Egyetemi Nyomda Budapest

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁR
II. Nyomt. Helyén
1927. 128

1877 NOV 3

